

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

HAREZM TÜRKÇESİ İLE MEMLÜK KIPÇAK TÜRKÇESİ ESERLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI GRAMER DENEMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Cihan DOĞAN

Ankara- 2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

HAREZM TÜRKÇESİ İLE MEMLÜK KIPÇAK TÜRKÇESİ ESERLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI GRAMER DENEMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Cihan DOĞAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Aysu ATA

Ankara- 2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

**HAREZM TÜRKÇESİ İLE MEMLÜK KIPÇAK TÜRKÇESİ ESERLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI GRAMER DENEMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aysu ATA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı:

İmzası:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2013)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	xiii
İŞARETLER	xvi
ALFABE VE TRANSKRİPSİYON	xvii
KISALTMALAR	xviii
TABLolar	xix
1.GİRİŞ	1
1.1.Kıpçak Türkleri ve Kıpçak Türkçesi–Memlük Kıpçak Türkçesi	1
1.2. Berke Fakih.....	12
1.2.1. Berke Fakih'in Manzumesi (BFM).....	14
1.2.2. Berke Fakih'in Manzumesinin Dili.....	20
1.2.3. Kıpçak Türkçesi (Asıl Memlük Kıpçakçası) Harezmi-Altın Ordu Türkçesi midir?	21
2. YAZIM ÖZELLİKLERİ.....	25
3. SES BİLGİSİ.....	27
3.1. Ünlüler.....	27
3.1.1. <i>e/i</i> Meselesi	27
3.1.2. Ünlü Değişimleri.....	41
3.1.2.1. -a- ~ -o-	41
3.1.2.2. e- ~ ö-	41
3.1.2.3. -e- ~ -ö-	42
3.1.2.4. ü- ~ i-, -ü- ~ -i-, -ü ~ -i	43
3.1.2.5. -ü- ~ -e-	44
3.1.2.6. -u- ~ -ı-	45
3.1.2.7. -ı- ~ -a-	46
3.2. Ünsüzler	46

3.2.1. /d/ Ünsüzü.....	46
3.2.2. /G/ Ünsüzü.....	51
3.2.2.1. /G/ Sesinin Korunduğu Örnekler.....	51
3.2.2.2. -G- ~ -G- > Ø.....	51
3.2.2.3. -G- ~ -K-.....	53
3.2.2.4. -G- > -w-, -v-.....	53
3.2.2.5. -G ~ -G > Ø.....	54
3.2.3. /t/ Ünsüzü.....	57
3.2.4. /b/ Ünsüzü.....	59
3.2.4.1. Kelime Başında /b/ Ünsüzü.....	59
3.2.4.2. Kelime Ortasında /b/ Ünsüzü -b- > -w- ~ -v-.....	62
3.2.4.3. Kelime Sonu /b/ Ünsüzü -b > -w ~ -v ~ Ø.....	64
3.2.5. /k/ Ünsüzü.....	66
3.2.6. Ünsüz İkizleşmeleri.....	67
4. ŞEKİL BİLGİSİ.....	68
4.1. İsim.....	68
4.1.1. Çokluk Eki <i>+IAr</i>	68
4.1.2. İsim Çekim Ekleri.....	69
4.1.2.1. İlgi Hali Eki <i>+nInġ / +nUnġ / +Im / +Inġ / +Unġ</i>	69
4.1.2.2. Yükleme Hali Eki <i>+nI / +n</i>	72
4.1.2.3. Yönelme Hali Eki <i>+GA / +KA / +A</i>	78
4.1.2.4. Bulunma Hali Eki <i>+DA</i>	91
4.1.2.5. Ayrılma Hali Eki <i>+DIn / +DAn</i>	98
4.1.2.6. Eşitlik Hali Eki <i>+çA</i>	108
4.1.2.7. Yön Gösterme Hali Eki <i>+KArU / +GArU / +KArI / +rA / +rU / +nġaru / +nġar</i>	109

4.1.4.3.4. Bulunma Hali <i>anda</i>	132
4.1.4.3.5. Ayrılma Hali <i>andın / andan</i>	133
4.1.4.4. Birinci Çoğul Şahıs <i>biz / bizler</i>	134
4.1.4.4.1. İlgi Hali <i>bizniñ / bizniñ / bizim / bizlerniñ</i>	135
4.1.4.4.2. Yükleme Hali <i>bizni / bizlerni</i>	137
4.1.4.4.3. Yönelme Hali <i>bizge / bizlerge / bize</i>	138
4.1.4.4.4. Bulunma Hali <i>bizde / bizlerde</i>	139
4.1.4.4.5. Ayrılma Hali <i>bizdin / bizlerdin / bizden</i>	139
4.1.4.5. İkinci Çoğul Şahıs <i>siz / sizler</i>	140
4.1.4.5.1. İlgi Hali <i>sizniñ / sizniñ / sizlerniñ</i>	141
4.1.4.5.2. Yükleme Hali <i>sizni / sizlerni</i>	141
4.1.4.5.3. Yönelme Hali <i>sizge / sizlerge / size</i>	142
4.1.4.5.4. Bulunma Hali <i>sizde / sizlerde</i>	143
4.1.4.5.5. Ayrılma Hali <i>sizdin / sizlerdin / sizden</i>	143
4.1.4.6. Üçüncü Çoğul Şahıs <i>olar / anlar / alar</i>	144
4.1.4.6.1. İlgi Hali <i>olarınıñ / alarınıñ / anlarınıñ / anlarınıñ</i>	145
4.1.4.6.2. Yükleme Hali <i>olarını / alarını / anlarını / anları</i>	145
4.1.4.6.3. Yönelme Hali <i>olarğa / alarğa / alarğa / anlarğa / anlarğa</i>	146
4.1.4.6.4. Bulunma Hali <i>olarda / anlarda</i>	147
4.1.4.6.5. Ayrılma Hali <i>olardın / alardın / anlardın / anlardan</i>	147
4.2. Fiiller	149
4.2.1. Soru Şekli.....	149

4.2.2. Bildirmeler	151
4.2.2.1. Olumlu Bildirmeler	151
4.2.2.1.1. Şahıs Zamirleriyle Yapılanlar	151
4.2.2.1.2. <i>er-</i> ~ <i>i-</i> Fiili ile Yapılanlar.....	152
4.2.2.1.2.1. Geniş Zaman	152
4.2.2.1.2.2. Hikaye Kipi	153
4.2.2.1.2.3. Rivayet Kipi	154
4.2.2.1.2.4. Şart Kipi.....	155
4.2.2.1.3. <i>tur-</i> Fiili ile Yapılanlar	156
4.2.2.2. Olumsuz Bildirmeler	157
4.2.3. Fiil Çekimi	160
4.2.3.1. Basit Zamanlar	160
4.2.3.1.1. Belirli Geçmiş Zaman	160
4.2.3.1.2. Belirsiz Geçmiş Zaman.....	163
4.2.3.1.3. Geniş Zaman	166
4.2.3.1.4. Gelecek Zaman	169
4.2.3.2. Dilek Kipleri.....	174
4.2.3.2.1. Emir Kipi	174
4.2.3.2.2. Dilek-İstek Kipi	178
4.2.3.2.3. Şart Kipi.....	181
4.2.3.3. Birleşik Kipler.....	185
4.2.3.3.1. Hikaye	185
4.2.3.3.1.1. Belirli Geçmiş Zamanın Hikayesi	185
4.2.3.3.1.2. Belirsiz Geçmiş Zamanın Hikayesi	186

4.2.3.3.1.3. Geniş Zamanın Hikayesi	188
4.2.3.3.1.4. Gelecek Zamanın Hikayesi	189
4.2.3.3.1.5. Şart Kipinin Hikayesi.....	191
4.2.3.3.2. Rivayet	192
4.2.3.3.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti	192
4.2.3.3.3. Şart.....	193
4.2.3.3.3.1. Belirli Geçmiş Zamanın Şartı	193
4.2.3.3.3.2. Geniş Zamanın Şartı.....	195
4.2.3.4. Sıfat-Fiiller.....	197
4.2.3.4.1. Geniş Zaman Sıfat-Fiilleri.....	197
4.2.3.4.1.1. -r/ -Ar/ -(y)Ur.....	197
4.2.3.4.1.2. -mAz/ -mAs.....	198
4.2.3.4.1.3. -GAn/ -kan/ -an.....	198
4.2.3.4.1.4. -GI/ -GIU.....	199
4.2.3.4.1.5. -GUçI/ -kuçI/ -IçI/ -uçI	199
4.2.3.4.2. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiilleri.....	200
4.2.3.4.2.1. -mİş.....	200
4.2.3.4.2.2. -DUK/ -dik	201
4.2.3.4.3. Gelecek (Gereklilik) Zaman Sıfat-Fiilleri .	202
4.2.3.4.3.1. -GU.....	202
4.2.3.4.3.2. -AsI.....	203
4.2.3.4.3.3. -dAçI	203
4.2.3.5. Zarf-Fiiller	204
4.2.3.5.1. -A/ -(y)U/ -(y)I.....	204
4.2.3.5.2. -p/ -Ip/ -Up.....	205
4.2.3.5.3. -GAç.....	205

4.2.3.5.4. - <i>GAlI</i> / - <i>GAlU</i> / - <i>kalı</i> / - <i>alı</i>	206
4.2.3.5.5. - <i>GInça</i> / - <i>GUnça</i> / - <i>GUça</i> / - <i>kunça</i> / - <i>ınça</i> / - <i>unça</i> / - <i>gimçe</i> / - <i>GUmça</i>	206
4.2.3.5.6. - <i>bAn</i> / - <i>IbAn</i> / - <i>UbAn</i>	208
4.2.3.5.7. - <i>ArAK</i>	209
4.3. Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası Eserlerinde	
Ortak Unsurlar	210
SONUÇ	216
KAYNAKÇA	220
ÖZET	226
ABSTRACT	227

ÖN SÖZ

Harezm Türkçesi, XIII.-XIV. yüzyıllar arası Orta Asya edebi dilinin adıdır. Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının dillerine ait şekillerin Harezm Türkçesinde görülmesi, bu dilin önemli özelliklerinden biridir.

XIII. yüzyılın ortalarından, XVI. yüzyıla kadar Mısır ve Suriye sahalarında yazılan Türkçeye, Memlük Kıpçakçası denmektedir. Bu dönemde çeşitli gramer kitapları, sözlükler, edebi ve çeviri eserler kaleme alınmıştır. Memlük sahasında yazılan eserlerde görülen gramer özellikleri dikkat çekicidir. J. Eckmann ve Halasi Kun, bu sahada yazılan eserleri birbirinden ayrılan dil özelliklerini üç başlık altında ele almışlardır:

- a) Asıl Memlük Kıpçakçası
- b) Karışık Oğuz-Kıpçakça
- c) Oğuzca

Araştırmacılar Asıl Memlük Kıpçakçasını, bozkırda oluşturulan *Codex Cumanicus*'a benzeyen, Harezm-Altın Ordu yazı dilinden bazı farklılıkları olan bir saha şeklinde ele almışlardır. Asıl Memlük Kıpçakçası eserleri, *Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî*, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, *Münyetü'l-Guzât*, *Baytaratu'l-Vâzih* olarak kabul edilmektedir.

Mısır'da yaşayan bir Kıpçak Türkü olan Berke Fakih adlı müstensih, Harezm Türkçesi eserlerinden *Hüsrev ü Şîrîn* ile Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden

İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin'i istinsah etmiştir. Ayrıca istinsah ettiği *Hüsrev ü Şîrîn* adlı eserin sonuna 66 beyit olan kendine ait bir manzume eklemiştir. Bu manzume Memlûk sahasında yazılan ilk şiir kabul edilmektedir. Hem Harezmi, hem de Memlûk sahasına ait eserler istinsah eden Berke Fakih, kendi dilini de manzumesine yansıtmasıyla iki sahaya ait dil özelliklerinin tayini konusunda en önemli tanıklardan birisi konumundadır.

Bu tez çalışmasında, Harezmi Türkçesinden farklı gramer yapılarına sahip olduğu düşünülen Asıl Memlûk Kıpçakçasının dil özellikleriyle, Harezmi Türkçesine ait dil özelliklerinin karşılaştırmalı gramer incelemesi yapılmıştır.

Tezimiz *Giriş*, *Yazım Özellikleri*, *Ses Bilgisi*, ve *Şekil Bilgisi* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Kıpçaklar, yaşadıkları alanlar, dilleri ve dillerine ait eserlerin yazıldıkları sahalara tanıtılmış, bu sahalarda oluşturulan eserler ve eserlerde görülen dil özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Berke Fakih tanıtılmaya çalışılmış ve yazdığı 66 beyitlik manzumenin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Yazım Özellikleri bölümünde Harezmi Türkçesi ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde görülen yazımlar ele alınmıştır.

Ses Bilgisi bölümünde Harezmi Türkçesi ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde görülen ses olayları incelenmiş, ünlü ve ünsüz seslerin yazımları örneklendirilerek sahalardaki ortak ve farklı unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil Bilgisi bölümünde Harezmi Türkçesi ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerindeki isim ve fiil yapıları incelenmiş, ayrıca bu yapılara ait eklerin ortak veya farklı kullanımları örneklerle gösterilmiştir. Şekil bilgisi bölümünün sonunda ise Harezmi Türkçesi ile Asıl Memlûk Kıpçakçası arasındaki ortak özellikler maddeler halinde verilmiştir.

Çalışma boyunca benden destek ve ilgisini esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Aysu ATA'ya, ayrıca çalışma sürecinde desteklerini gördüğüm kıymetli hocalarım Doç. Dr. Şahin BARANOĞLU, Prof. Dr. Ahmed NAHMEDOV ve Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan YAPICI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmam süresince ihmal ettiğim ama her zaman yanımda hissettiğim eşim Rabia DOĞAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Cihan DOĞAN

Aydın 2013

İŞARETLER

- // fonem ve morfem parantezi
- > dilbilgisinde gelişme işareti
- ~ değişik yazımlar ya da benzer biçimler

ALFABE VE TRANSKRİPSİYON

آ ا	a, ā, e	ص	ş
ب	b, p	ض	ž, ɖ
ت	t	ط	ṭ
ث	s	ظ	ẓ
ج	c, ɟ	ع	ʿ
ح	ħ	غ	ġ
خ	ḫ	ف	f
د	d	ق	ḳ
ذ	z, ɗ	ڤ	w
ر	r	ك	k, g, ŋ
ز	z	ل	l
س	s	م	m
ش	ş	ن	n
و	o, ö, u, ū, ü, v	ی	y

KISALTMALAR

BFM:	Berke Fakih'in Manzumesi
BV:	Baytaratü'l-Vazıh
CC:	Codex Cumanicus
çev.:	Çeviren
DLT:	Divânü Lugâti't-Türk
EK:	El-Kavâninü'l-Küllîye li Zabtı'l-Lugati't-Türkiyye
ET:	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye
GT:	Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî
HŞ:	Hüsrev ü Şîrîn
İM:	İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtîn
KE:	Kısasü'l-Enbiyâ
krş.:	karşılaştırınız
NF:	Nehcü'l-Ferâdis
ME:	Mukaddimetü'l-Edeb
MG:	Münyetü'l-Guzât
MM:	Muînü'l-Mürîd
MN:	Muhabbet-Nâme
s.:	sayfa

TABLÖLAR

Tablo 1: Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde /d/ sesinin korunduğı veya /y/ sesine dönüştüğü yapılar.

Tablo 2: Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde kelime sonu /G/ sesinin düştüğü veya korunduğı yapılar.

1. GİRİŞ

1.1. Kıpçak Türkleri ve Kıpçak Türkçesi–Memlük Kıpçak Türkçesi

Kıpçaklar tarih sahnesine çıktıklarından beri çok geniş bozkırlarda yaşamış, birçok toplulukla çeşitli ilişkiler kurmuş bir Türk boyudur. IX-XI. yüzyıllarda Sirderya boylarında yaşayan Kıpçaklar, XIII. yüzyılda "Mafâzatü'l-Guzzîya" (Oğuz bozkırı) diye bilinen topraklara yerleşmişler ve bu bölge daha sonra Deşt-i Kıpçak adıyla anılmaya başlanmıştır.¹ Ancak Kıpçakların kendi dillerine ait olduğu söylenen eserler, yaşadıkları bölgeden çok uzakta yazıya geçirilmiştir. A. F. Karamanlıoğlu'na göre Türkçenin Batı grubunun kuzey kanadını oluşturan Kıpçak Türkçesinin *Codex Cumanicus* (CC) haricindeki bütün eserleri, sahasından çok uzakta kaleme alınmışlardır. Özellikle Batılı Türkologlarca, elimizde dil malzemesi olarak sadece CC bulunan bozkır Kıpçakçasını Kumanca, Kıpçakların Mısır ve civarında meydana getirdikleri eserlerin dilini ise Kıpçakça (Mısır Kıpçakçası veya Memlük Kıpçakçası) olarak ayırmak adet olmuştur.²

XII. yy.'da Eyyübîler Döneminde Türkmenlerle birlikte Mısır ve Suriye'ye gelen Kıpçak boyları, bölgedeki Kıpçak varlığının başlangıcını oluşturur. Fakat öteden beri Kıpçakların Oğuz boylarıyla içiçe yaşaması ve bu bölgeye Türkmen boylarıyla birlikte gelmeleri şüphesiz bu iki boy arasındaki etkileşimi beraberinde getirmiştir. Abdülkadir İnan'a göre Mısır ve Suriye'ye ilk büyük Kıpçak kabileleri

¹ ARAT, R. R., "Kıpçak", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1955, C. VI., s. 713-716.

² KARAMANLIOĞLU, A.F., *Seyf-i Sarâyî, Gülistân Tercümesi (Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî)*, TDK Yayınları, Ankara, 1989, s. XV.

Selçuklularla gelmişler ve daha sonra gelenler de bu yolu takip etmişlerdir. 1196 yılında Harzemşah Tekeş'in Irak'ı işgal eden ordularında ve sonra Celaledin Harzemşah'ın ordularında bulunan Kıpçak ve Kanglılar da aynı yolu kullanmışlardır. Bu Kıpçaklar Orta Asya'da iken müslüman olmuşlar ve Türkmenleşmişlerdi. Bunun içindir ki Arap filologları Türkmen lehçesiyle Kıpçak lehçesini ancak Kölemenler devrinde ayırt edebilmişlerdir.³ İnan'a göre söz konusu durumda ilk baştaki Türkmence ile Kıpçak lehçelerinin karışık şekilde yazıldığı eserler Moğol istilasını ile birlikte yerini araştırmacıların Asıl Memlük Kıpçakçası dediği eserlerin yazıldığı 13-14. yüzyıllardan itibaren başlayan döneme bırakmıştır. İslamiyet ile tanışmamış olan Kıpçaklar Moğol istilasının başlangıcı ile birlikte Mısır'a kadar ulaşmışlardır. Diğer Türk boyları ile çok fazla temas etmeden bu bölgeye ulaşan Kıpçakların, Memlük Kıpçakçasını geliştirme konusunda büyük katkıları olmuş, böylece Kıpçakların yaşadıkları bozkırlardan çok uzakta olan bir bölgede Kıpçak lehçesi varlığını sürdürmeye devam etmiştir.⁴

Memlük sultanlığının kuruluşunda ve gelişmesinde büyük pay sahibi olan Kıpçaklar göçlerin haricinde bir başka zorunluluk sebebiyle de Mısır ve Suriye'ye yerleşmişlerdir. Çocuklarını köle olarak satma adeti Ruslar gibi Kıpçaklarda da yaygınlık kazanmış ve bu adet birkaç yüzyıl içinde hemen hemen Ön Asya ve Mısır'ın tamamına Kıpçak "kölemenlerin" yayılmasını sağlamıştır.⁵ Bütün bu gelişmelerin sonucunda köle olarak Mısır'a getirilen Türkler zamanla önemli

³ İNAN, Abdülkadir, "XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Haliis Türkçe", TDAY Belleten-1953, Ankara 1953, s.54.

⁴ İNAN, Abdülkadir, a.g.m., s.54.

⁵ TOPARLI, Recep, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, TDK Yayınları, Ankara,1992, s. 3.

görevlere gelmiş ve en sonunda devlet otoritesini eline alıp bir Türk devleti kurmayı başaramışlardır.

Mısır'da Kıpçakların kurdukları devlette Türk asıllı önder sınıfın bazıları Arapçaya hakim olmalarına rağmen birçoğu Türkçeden başka bir dil konuşamamaktadır. Saray ve çevresinde önem kazanan ve sadece Türkçe konuşabilen Türkler, dillerine olan ilgiyi artırarak Türkçe öğrenmeyi gerekli hâle getirmişlerdir.

Bu dönemde birçok sözlük⁶ ile fikhî⁷ ve edebî⁸ eser, ayrıca okçuluk⁹ ve atlarla¹⁰ ilgili eserler kaleme alınmıştır.

Bu dönemde yazılan eserlerden özellikle sözlük çalışmalarında, Arap Filologlar kullandıkları dili tarif ederken çoğu zaman bir bütünlük kuramamıştır. Bu durum dönem üzerinde araştırma yapan dilbilimcilerin, dönemde esas olan lehçe veya öğretilmeye çalışılan yazı dilinin ne olduğu konusunda tam bir sonuca ulaşmalarına engel olmuştur. Nitekim konu hakkında en belirleyici örnekler *El-Kavâninü'l-Küllîye li Zabtı'l-Lugati't-Türkiyye* (EK) ve *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* (ET) adlı eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Yazarlar bu eserleri

⁶ *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmû u Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mogolî, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye, Kitâb ü Bulgatü'l-Müşâk fi Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak, El-Kavâninü'l-Küllîye li Zabtı'l-Lugati't-Türkiyye, Ed-Dürretü'l-Mudîa fi'l-Lugati't-Türkiyye*

⁷ *Kitâb fi'l-Fikh, Kitâb-ı fi'l-Fikh bi'l-Lisâni't-Türki, Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerikandî*

⁸ *Kitâb-ı Gülistan bi't-Türki, Hüseyin ü Şîrin*

⁹ *Kitâb fi İlmi'n-Nüşşâb*

¹⁰ *Kitâb fi Rıyâzâtı'l-Hayl, Münyetü'l-Guzât, Baytaratı'l-Vâzih*

Kıpçakça olarak yazdıklarını söylemelerine rağmen diğer eserlerde Türkmençe olarak gösterilen "beynir, yumurta, yıldırım, karınca, tavşan, keçi, dere" gibi örnekleri Kıpçakça olarak kaydetmektedir. Aynı şekilde *Kitâbü Bulgatü'l-Müşâtâk fi Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak* (KBM) adlı eserde yazar Kıpçakça 4, Türkmençe 1 adet kelime kaydetmiş geriye kalan kelimeleri Türkçe olarak vermiştir. Ancak Türkçe kaydıyla verilen kelimelerin Oğuz-Kıpçak karışımı bir dile ait olduğu açıktır. EK'nin yazarı da Türkmençeyi esas Türkçe kabul etmemiş; halk arasında Türkmençe konuşulmaması gerektiğini belirtmiş, buna rağmen eserinde Türkmençe unsurları kullanmıştır.¹¹ Bu karışıklığın temelinde Oğuz-Kıpçak karışımı bir dilin Memlük sahasına hakim olması ve bu karmaşık yapının bölgede ana yapıyı oluşturması yatmaktadır. Kıpçak Türkü olduğunu ve Kıpçakça yazdığını belirten bir yazarın Türkmençeye ait dil unsurlarını ayırt edememesi açık bir şekilde iki lehçenin içiçe geçtiğini göstermektedir.

Memlük sahasındaki eserler üzerinde Fuad Köprülü'nün incelemeleri olmuş, yazar özellikle *Gülistan Tercümesi* Ebu Hayyân ve Berke Fakih hakkında geniş bilgiler vermiştir. Devleti yöneten Türklerin dilini anlama gereği ve bu devlet büyükleri adına yazılan eserler bu dönemde Türkçenin gelişimini sağlamıştır. Yazılan bu eserler Harezm, Anadolu gibi çeşitli sahalardan istinsah ettirildiği için Anadolu, Harezm, Suriye, Azerbaycan ve Mısır sahaları arasında kültürel etkileşimi çok yüksek bir mertebeye çıkarmıştır¹². Aynı zamanda bu dönemde Türkçe öğretmesi için Türkistan'dan ve özellikle Saray şehrinden getirilen bilginler Harezm-

¹¹İNAN, Abdülkadir, a.g.m., s.59-60.

¹² KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s.312.

Altın Ordu ile Memlûk sahaları arasında çok canlı bir kültürel alışverişi sağlamışlardır.

Memlûk sahasında yazılan eserlerin dili üzerine Janos Eckmann ve T. Halasi Kun iki makale yayımlamışlardır. Tibor Halasi Kun, Macarların Mısır’da yazılan Kıpçak yadigarlarına gereken ilgiyi göstermediğini belirtmiştir. Kun, Mısır’da yazılan eserleri Macar Türkologlarına tanıtmak amacıyla İstanbul’a gelmiş ve buradaki Memlûk sahası eserlerini tespit edip *Die-Mameluk-Kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul* adlı çalışmasında ortaya koymuştur. Ayrıca bu eserlerin Memlûk sahasındaki dil hususiyetlerinin tespiti açısından önemli materyaller içerdiğini ifade eden Kun, bu eserlerde kullanılan diyalektlerin üç başlık altında olması gerektiğini belirtir:

1. Asıl Memlûk Kıpçakçası:

Bilinen Kıpçak diliyle oluşturulan eserlerin dili ile CC’nin dil formları benzerlik gösterir. Bu kategoriye *Münyetü’l-Guzât* (MG), *Baytaratu’l-Vâzih* (BV) ve *İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin* (İM) adlı eserler girmektedir.

2. Asıl Oğuzca:

Bu kategoride belirlenen eserlerin Eski Anadolu Türkçesinden hiçbir farkı kalmamış, tamamen Oğuzcalaşmışlardır. *Şeh-nâme*, *Ferah-nâme*, *Fütûhu’s-Şa’m*,

Yüz Hadis, Hikmet-nâme, Kudûrî Tercümesi ve Kansu Gavri'nin Türkçe şiirleri Asıl Oğuzca kategorisine giren eserlerdir.

3. Oğuz-Kıpçak Karışımı Bir Dil:

Oğuzcanın ve Kıpçakçanın karışık olarak kullanıldığı ve Memlük sahasındaki eserlerin birçoğunda görülen dildir. *Kitâb fi'l-Fıkh, Kitâb-ı fi'l-Fıkh bi'l-Lisâni't-Türkî, Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî, Kitâb fi İlmi'n-Nüşşâb* adlı eserler bu kategoriye dahildir.¹³

Bu eserler haricinde tespit edilen ve incelenen sözlükler, bu üç kategoriye de dahil edilmemiştir. Ancak yukarıda da örneklerini verdiğimiz gibi Türkçe veya Kıpçakça yazdıklarını iddia eden bu sözlük yazarlarının kullandığı dil içerisinde Türkmençe etkilerini yoğun bir şekilde görmek mümkündür. Ayrıca bu incelemede *Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî* (Gülistan Tercümesi) (GT) adlı eser İstanbul kütüphanelerinde bulunmadığı için gösterilmemiş, dolayısıyla bu tasnifin dışında kalmıştır.

Janos Eckmann'da *Memlük Kıpçak Edebiyatı* adlı makalesinde eserlerin dili üzerinde incelemelerde bulunmuş ve bu dilin her eserde aynı özellikleri gösteren bir bütünlük teşkil etmediğini tespit etmiştir. Eckmann bu farklılıklara dayanarak Memlük sahasında yazılan eserleri T. Halasi Kun'un tasnifine benzer bir şekilde üç başlık altında incelemektedir:

¹³ KUN, T. Halası, *Die-Mameluk-Kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul*, KCsA, c.3/1, 1941, s.80-83.

1. Asıl Memlük Kıpçakçası:

Bu başlıkta Asıl Memlük Kıpçakçası olarak bahsedilen eserler MG, BV, İM ve GT'dir. Bu eserler Memlük sahasında Kıpçak dilini temsil etmektedir. Eserlerin yazı dili Harezmi-Altın Ordu yazı diline benzerlikler göstermekte, ancak ondan şu örneklerle ayrılmaktadır.

a) Kelime sonundaki ğ/g'nin çoğu zaman düşmesi: kórku (Har. kórkuğ), sarı (Har. sarığ), tiri (Har. tirig), bulutlı (Har. bulutlığ, bulutluğ), kórklü (Har. kórklüg), tügli (Har. tüglüg).

b) Datif eki Harezmi Türkçesindeki gibi -ka/ke veya ğa/ge. Fakat üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra -n-a/ -n-e dir: ağız-ı-n-a (Har. ağız-ı-n-ğa/-nga), yüz-i-n-e (Har. yüz-i-nge/-nge)

c) Ablatif eki -dan/ -den'dir ve daima دان şekliyle yazılır: suw-ın-dan (Har. suw-ın-dın), آي يوزليـدان ay yüzliden (Har. ay yüzlüg-din)

d) Harezmi Türkçesindeki *ermez/ ermes* yerine *degül* kullanılır.

e) Soru eki mı/ mi'dir.

f) -duğ/ -dük isim-fiil ekinin yaygın olarak kullanılması.(Bu ek Harezmi Türkçesinde daha az yaygındır, yerine daha çok -mış/-miş ya da -ğan/-gen ekleri kullanılır.): t̃āqat bolduğça, tidükimiz.

2. Karışık Oğuz Kıpçakça:

Eserler Kıpçakça öğelerin ağırlıkta olduğu metinler ve Oğuzca öğelerin ağırlıkta olduğu metinler olmak üzere iki kategori içerisinde değerlendirilmektedir. Bu şekilde yazılan eserlerde ك (ng) harfi yerine, Oğuz Türkçesi yazım özelliği olan ڭ (ñ) harfi kullanılmaya ve ünlüler metinde gösterilmemeye başlanmıştır. Kıpçakça unsurların ağırlıkta olduğu eserler *Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb* ve *Kitâbü'l-Hayl*, Osmanlı Türkçesi unsurlarının ağırlıkta olduğu eserler ise *Kitâb-ı fî'l-Fıkh bi'l-Lisâni't-Türkî*, *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî* adlı eserlerdir.

3. Osmanlıca:

XV. yüzyılın sonlarına doğru Memlük eserleri giderek Oğuz Türkçesi tesiri altına girmeye yüzyılın sonlarında tamamen Anadolu Türkçesiyle eserler yazılmaya başlanmıştır. Sultan Kayıtbay, Muhammet b. Kayıtbay ve Kansu Gavri'nin eserleri Anadolu Türkçesiyle yazılan eserlere örnektir.¹⁴

Memlük Kıpçakçası üzerine Omeljan Pritsak da çalışmalar yapmış ve bu çalışmalarda T. Halasi Kun'un dil gruplarını üç başlık altında incelemesini kabul

¹⁴ ECKMANN, Janos, *Memlük-Kıpçak Edebiyatı*, çev: Günay Karaağaç, TDAYB, 1984, s.86.

etmiştir. *Fundamenta*'da yazdığı Memlûk Kıpçakçası kısmında Pritsak, bu üç kategoriden bahsetmiş, çalışmasında bunlardan Asıl Kıpçakça ve Asıl Oğuzca olarak adlandırılan bölümleri inceleyeceğini söylemiştir.¹⁵ Ancak araştırmacı incelediği eserlerin Asıl Oğuzca veya Asıl Kıpçakça olduğuna dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Yazar Memlûk sahasında yazılmış eserleri tasnif etmekten ziyade Kun'un yaptığı tasnife bağlı kalmış, eserlerde görülen fonetik ve morfolojik olayları açıklamıştır. Çalışmasında ayrıntılı olarak *Kitâb-ı Mecmû u Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mogolî*, *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk*, *Kitâb ü Bulgatü'l-Müşâk fi Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*, *El-Kavâninü'l-Küllîye li Zabtı'l-Lugati't-Türkiyye* ve 17. yy.'da yazılan *Eş-Şüzurü'z-Zehebiyye ve Kıta'i'l-Ahmediyye fi-Lugati't-Türkiyye* adlı sözlükleri incelemiş ve bu eserlerdeki dil özellikleri üzerinde durmuştur.

Memlûk Kıpçakçası üzerine bunlardan daha farklı bir yaklaşımı A. Bican Ercilasun, *Türk Dili Tarihi* adlı kitabının Harezmi-Kıpçak Türkçesi ile ilgili bölümünde ortaya koymuştur. Ercilasun Memlûk Kıpçakçası terimini hiç kullanmamış, bunun yerine Harezmi-Kıpçak Türkçesi şeklinde bir tanımlamayı uygun görmüştür. Harezmi Türkçesine ait eserleri *Muḫaddimetü'l-Edeb*, *Kısasü'l-Enbiyâ*, *Muînü'l-Mürîd*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Muhabbet-Nâme*, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Cevâhirü'l-Esdâf*, *Cümcüme-nâme*, *Mirâc-nâme*, *Satır Altı Kuran Tercümesi*, *Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri*, *Hilyetü'l-Lisân ve Hulbetü'l-Beyân* olarak belirtmiş, Kıpçakça olarak tanımladıkları ise *Codex Cumanicus*, *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk*, *Kitâb-ı Mecmû u Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mogolî*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-*

¹⁵ PRITSACK, Omeljan, *Tarihi Türk Şiveleri* çev. Mehmet Akalın, TKAE Yay., Ankara 1988, s.120.

Türkiye, Kitâb ü Bulgatü'l-Müşâtak fî Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak, El-Kavâninü'l-Küllîye li Zabtı'l-Lugati't-Türkiye, Ed-Dürretü'l-Mudfa fî'l-Lugati't-Türkiye, Kitâb fî'l-Fıkh, Kitâb-ı fî'l-Fıkh bi'l-Lisâni't-Türkî, Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-semerkandî, Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî, Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb, Kitâb fî Rıyâzâtı'l-Hayl, Münyetü'l-Guzât, Baytaratu'l-Vâzih, İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin, Mukadimetü'l-Gaznevî fî'l-İbâdât adlı eserlerdir. Daha sonraki bölümde Harezmi Türkçesinin ve Kıpçak Türkçesinin dil özelliklerini ayrı ayrı işlemiştir. Kıpçakça eserlerin dil özellikleri adını verdiği kısımda Janos Eckmann'ın tasnifini birebir kullanmıştır.

A. Bican Ercilasun'u diğer araştırmacılardan ayıran en önemli nokta, Kıpçakçanın Ermeni harfli Kıpçak metinleri haricinde bir yazı dili oluşturamadığını ve Memlük sahasında yazılan eserlerin Kıpçakçaya değil, standart yazı diline ait olduğunu belirtmesidir. Bu yazı dilinin Harezmi Türkçesinden çok az farkı vardır ve o da Harezmi Türkçesi gibi Karahanlı ile Çağatay Türkçeleri arasında bir geçiş dönemini temsil eder. Harezmi eserleri Karahanlı dönemine, Memlük devri eserleri Çağatay Türkçesine daha yakındır.¹⁶ Ercilasun bu dönem eserlerini Memlük Kıpçakçası veya Kıpçakça terimleriyle karşılamının makul görülebilir olduğunu, ancak Kıpçak Türkçesi denilen yazı dilinin Kıpçak ağızları kullanılarak oluşturulmuş bir yazı dili olmadığını belirtmektedir.

Memlük sahası üzerinde yapılan bütün bu incelemeler sonucunda, araştırmacıların eserleri üç kategoride değerlendirmede birleştikleri görülmektedir.

¹⁶ ERCİLASUN, A. Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.369-400.

Ayrıca Janos Eckmann'ın Memlûk sahasında Asıl Memlûk Kıpçakçası ile yazılan eserlerin, Harezmi-Altın Ordu yazı dilinden farklılıklarını gösterdiği çalışmasındaki maddeler, araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir. Ercilasun eserinde Kıpçakçanın dil özelliklerini belirtirken Eckmann'ın ortaya koyduğu bu farklılıkları işlemiştir.

Hüsrev ü Şîrîn (HŞ) ve sonunda müstensihî Berke Fakih'e ait 66 beyitlik manzumeden T. Halasi Kun ve Pritsak çalışmalarında bahsetmemişler, Eckmann da Kıpçakça eser olarak *Hüsrev ü Şîrîn*'in yanında, Berke Fakih'in manzumesini de Memlûk Kıpçak şiirinin ilk mahsulü olarak kabul etmiştir. Ercilasun ise *Hüsrev ü Şîrîn*'i Harezmi Türkçesi eserleri arasında göstermiş, Kıpçak kategorisine almamıştır. A.Fehmi Karamanlıoğlu, Abdülkadir İnan, Fuad Köprülü ise *Hüsrev ü Şîrîn*'i Kıpçakça eser olarak kabul etmiştir.

1.2. Berke Fakih

Kutb'un kaleme aldığı HŞ adlı eser Altın Ordu'da yazılmış, Kıpçak Türkü olan Berke Fakih adlı bir müstensih tarafından, Mısır'da Altun Boğa adlı bir Memlük sultanı adına, yazıldığı sahadan çok uzakta istinsah edilmiştir. Berke Fakih istinsah ettiği bu eserin sonuna, kendi yazdığı "niçe söz hâtimet kitâbda aytur üstâd"¹⁷ sözleriyle başlayan 66 beyitlik bölümü eklemiş, eserin yazımından 42 yıl sonra 1383 yılında istinsah etmiştir.¹⁸ Bu eserden başka bir de Arapçadan satır altı tercüme olan yazanı ve çevireni bilinmeyen İM adlı eseri İskenderiyye'de saltanat süren Seyfi Bacman'ın isteğiyle istinsah etmiştir. Aslen Kıpçak Türkü bir fıkıh âlimi olduğu isminden de anlaşılan Berke Fakih hakkında elimize ulaşabilen bilgiler çok kısıtlıdır.¹⁹ Fakih hakkında ilk ve en kapsamlı bilgiye Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde rastlamaktayız. Memlük sahası ve Berke Fakih üzerine araştırma yapan diğer bilginlerin yazdıklarına bakıldığında, bu bilginler genellikle Fuad Köprülü'nün yazdıklarını işleyip kullanmışlardır. Köprülü eserinde ilk olarak Berke Fakih'in İskenderiyye emiri Seyfi Bacman adına istinsah ettiği İM adlı eserden bahsetmiş, bu eserde müstensihin adının "Berke İbn-i Berakiz İbn-i Kandud İbn-i Edgü" olarak geçtiğini belirtmiştir. Köprülü daha sonra ise Berke Fakih'in Mısır'da Altun Boğa adlı bir emirin maiyetinde istinsah ettiği Kutb'un HŞ adlı eserine

¹⁷ ZAJACKOWSKI, Ananiasz, *Najtarsza wersja Turecka – Husrav u Şîrîn Qutba*, II Facsimille, Warszawa 1958, s.232.

¹⁸ HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin, *Kutb'un Hüsvrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları, Ankara, 2000, s. VIII.

¹⁹ TOPARLI, Recep, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, TDK Yayınları, Ankara, 1992, s.27.

değınmekte ve Fakih'in kitabın sonuna eklediğı 51 beyitten²⁰ bahsetmektedir²¹. Berke Fakih hakkındaki bilgilerimiz ancak bu manzume içindeki yazılanlardan ibarettir. Köprülü'nün anlattıklarına göre Berke Fakih Emir Altun Boğa Beğ maiyetinde, kafirlerden müminlerin intikamını almak için gazâ niyetiyle İskenderiyye'ye gitmiştir. Tarihi kayıtlara baktığımızda bu gazânın Kıbrıslılara karşı yapılmış olduğı hemen anlaşılmaktadır. Berke Fakih *Hüsrev ü Şîrîn* manzumesini İskenderiyye'de, kendisiyle beraber gelen arkadaşı Kutlu Koca²²,nın teşvikiyle ve onun adına istinsah etmiştir. Berke Fakih kendisinin ilim ve fazlıyla bütün Mısır'da tanınmış olduğunu söylemekle beraber, fakihlere rağbet kalmadığını, hürmet gösterilmediğini, zamanını sefâletle geçirdiğini anlatmıştır. Köprülü, bu bilgilerin dışında, Berke Fakih'in yazmaya çalıştığı utadğı Bilig veznini uygulamada başarılı olamadığını belirtmekte, bunu müstensihin şiir kabiliyetinin eksikliğine ve nazım kurallarına ait alışkanlıklarının az olmasına bağlamaktadır. Berke Fakih'in manzumede kullandığı dilin Türkmence tesirinden uzak olduğunu ve Altın Ordu sahasında yazılan Kıpçakça eserlerden farkı olmadığını dile getiren Köprülü, bu sebeple müstensihin Mısır'a ileri yaşlarda geçmiş olabileceğini belirtmektedir.²³

Berke Fakih hakkında yazılanlar, bu bilgilerden ibaret olup, diğer eserlerde²⁴ farklı bir bilgiye ulaşılammaktadır. Buradaki en önemli nokta, Köprülü

²⁰ Burada verilen bilgide manzumenin 51 beyit olduğı yazılmakta ise de manzume 66 beyitten oluşmaktadır.

²¹ KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s.315.

²² N. Hacıeminoğlu kelimeyi "utlukça" şeklinde okumuştur. Biz bu kelimeyi "utlu kıoca" şeklinde okumayı hem anlamsal olarak hem de içerik olarak uygun görüyoruz.

²³ KÖPRÜLÜ, Fuad, a.g.e., s.315.

²⁴ *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin* (Recep Toparlı), *Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair* (Janos Eckmann) , *13-15 Yüzyıllar Arasında Mısır'da Oğuz Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe*

ve ona bağılı olarak diğerk araştırmacılar tarafından dile getirilen, 66 beyitlik manzumenin "Altın Ordu'da yazılan Kıpçakça eserlerden tamamen farksız ve Türkmen tesirlerinden tamamen kurtulmuş" olduğu bilgisidir. Manzumeye, Memlûk sahasında yazılan eserler üzerine yapılan güncel çalışmalarda ortaya çıkan bilgiler ışığında yeniden göz atmak gerekir. Bu bağlamda eserin Altın Ordu yazı diline aitliğini ya da Türkmence tesirinden uzak kalışını tekrar değerlendirmek yerinde olacaktır.

1.2.1. Berke Fakih'in Manzumesi (BFM)

niçe söz hâtimet kitâbda aytur üstâd

1. tirig bolmışça iy kûtb anğlağıl kim

tilekim bar sindin bir tilekim

2. kamuğdın bilsenğ eksük özünğni

adaqlar asra yir kılsağ yüzünğni

3. körer sen dürr teñiz astında kaldı

sonğ asra kalmışındın başka kaldı

4. başınğ kalğay adağ astında tursağ

kesilgey baş başağ tig baş kötürsenğ

5. mudârâ kıl felek toğşunluğın bil

‘ömr kıskâ irür himmet beğük kıl

(Abdülkadir İnan), *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri* (Necmettin Hacıeminoğlu) gibi farklı çalışmalarda hemen hemen aynı şeyler dile getirilmiştir.

6. alemniŋ k zindin bu baġrım anı
aıttım bitigde tapup bu anı
7. k m    tig bu a yir  ze tarıdım
munı ma biigli tarıġcı anı
8. açın k p ı   lar yazılmış telim
olarnıŋ atında bu cevher sanı
9. olarnıŋ atında bu cevher sanı
olarnıŋ atında bu cevher sanı²⁵
10. ayu kim oısa munı bilgey ol
meger kim ol irniŋ bar erse c nı
11. ey  sen kit bnı oıġan ı ı
t ketsenŋ du  dın unutma mini
12. a tımını za  f tip  it b ılmaŋız
vel  bes  k ŋgli bu s zlergeni²⁶
13. bitig i biterde yaŋılsa olı
ouġlı ourda oŋgarur anı
14. eger nerse t     alem tuġy nı
ouġlı ke  rs n a   v  no   nı
15. ey  sonŋ kiligli du   ıl anġa
uġanım tilekiŋni birsün saŋga
16. y r  birdi uġan tükettim bitip
iğimge burunraq t kel ayıtıp

²⁵ Birinci ve ikinci dizeler tekrarlandığı için bu beyit yanlış yazılmış olmalıdır.

²⁶ Bu kelime yanlış yazım olmalıdır. Metinde söz konusu kelime s zlegeni olması anlamsal olarak daha uygundur.

17. idim tevfiķ birdi tamām kıldım uş
yādigār miningdin sańga kıydım uş
18. muḥammed resūlğa tümen mińg selām
tegürgil rūḥıńga miningdin ulam
19. taķı tört işińge selām durūd
kesiksiz ulaşu bolsun vurūd
20. altunboğa irdi ol sabķı atlıg
özi ‘ālim ü ḥalīm hem tili tatlıg
21. iyere kıldım hem anıńg kıatıńga
ķulı tip ayurlar anıńg atıńga
22. kilip sikenderge tecişd üçün
alayın tip kāfirden mü ‘min öçün
23. bilesinde kıldım niyyet ü ğazā
tükettim kitābnı uş anda yaza
24. mücāhid murābıt niyyetim ḥālış
atayın tip özni kāfirden alış
25. riya yok sum ‘a yok sözümde mecāz
ḥaķıķat sözüm bu bi-ḥaķķ-ı ḥicāz
26. idim nuşreť birse dik arslan bolur
arslan men tigenler me keslān bolur
27. velikin müyesser bolmadı ḥiç
biz taķı kilgenin ķolmaduķ ḥiç
28. içimde niyyetim uğanım bilir
ilimdin kelirin kelmezin bilir

29. bu altunboğa big birle kıldım sefernî
kırayın tip kildim uşol kefernî
30. uş anda kıldısa ‘azîz kıdaşım
hem birge kiliben bolup yoldaşım
31. cānımdan ‘azîz ol kıldı hıṭābnı
anıñg atıñgğa yazdım uşbu kitābnı
32. anıñg atıñgğa yazdım ni bolsa küçün
cehd itip tükettim hāṭırı üçün
33. bu başdın ayakқа kılıp men nazār
kiterdim hāṭāsın ma kıldım hezār
34. atanmış atağı ma kıtlu kıoca
hāḳ anı kılsun dü cihānda hoca
35. kıulıñgdın du ‘ā uş ‘ömr barınça
yawuzluk körmesün kün ay barınça
36. okısañg unıtma du ‘ādın minı
unutmasun idim rahmettin sini
37. bitidim kitābnı hāṭāsın baķıp
bu zaḥmet çekgenim bilgey sen okıp
38. atağım ma berke faķīh tip ancak
özüm mü’ min ü müslim me aşılm kıpçaķ
39. minim birle kelgen tapup dünyelik
mañga birdi yazmaķ okımaķ bilig
40. munuñg birle meşhūr mısrda özüm
faķīh tip ayurlar iy iki közüm

41. altunboğa atlıg bir big katında
turur men mülāzım uş hizmetinde
42. bu hizmette irken bitidim bitig
sözümge huld tapma bağıl yitik
43. tapuğda yürigen yazar mu bu hať
niyyet ü ğazāka minip tün kün at
44. velikin uğanım ma birdi vūs ‘at
bitidim tüketdim kör uşol sā ‘at
45. bu zamān faķīhka raġbet kılmaz hiç
faķīh tip kimse hürmet kılmaz hiç
46. bir niçe kāfirler bir yirde bolsa
alarnıñ birisi ‘ālimrek bolsa
47. biş altı kāfir körse birinde ‘ilm
nebī tip tapunurlar aṅga haķķ-ı ‘alīm
48. yürür men tapuğda ni bolsa küçün
gehī tok bolur men gehī köp açın
49. kılur men hālīkkaöküş hamd ü senā
bir awuç toprağdın yarattı menna
50. gülefte altında özüm kizlenip
bu maḥlūk işikinde cānım şişlenip
51. ilāhī kırtargıl bu işdin mini
hālīk u rāzık tip bilür men sini
52. rūzī kıl maṅga bir sehel şanā ‘at
kim anıñ birle dünyāda bolsam şanā ‘at

53. bu biş on kün içre raḥīm kıl maṅga
rāzımnı bilür sen sığındım saṅga
54. saṅga kim sığındı ziyān kılmadı
tilekin tilegen maḥrūm kalmadı
55. rūzumnı āsān kıl körgüzme tarlıg
bu maḥlūkka kılmağıl yarlıg
56. bitidim ma yazdım bu bir kaç sözüm
du ‘ādın unıtma iy iki közüm
57. niçe kim okısaṅg du ‘ā kıl maṅga
uğanım öküş raḥmet kılsun saṅga
58. közüñgdin salmağıl şüretde körüp
sınağıl müşkilinğ bar erse sorup
59. bu maṭlab u gencler ḥarābda bolur
ḥarāb yir dāimā ‘uqābda bolur
60. şekerde nazar kıl kāmışka bakma
bu aḥmak nādānnıñg sözine bakma
61. bu aḥmak böri tig ‘ākıllar koy ol
bu böri koyunğa koyar mu hıç yol
62. ilāhī ḥalāş bu mununğdın mini
ḥāzır ü kādır tıp bilür men sini
63. muşannifni unutma kılğıl du ‘ā
kātib ü muşannif ma ‘ā ma ‘ā
64. tāriḥ yiti yüz yıl seksen bişinde
şafar ayınıñg yigirmi bişinde

65. yol üzre ni bolsa bitidim kitāb

ḥaṭṭımnı za‘ıf tip kıılmağıl ‘itāb

66. kitābnıñ sonğında bu bir kaç kelām

yazıp tezkire kıldım saṅga ve ‘s-selām

1.2.2. Berke Fakih’in Manzumesinin Dili

Manzumenin çeviriyazısını yaparken önemli bir nokta dikkat çekmektedir.

33. beyitin ikinci mısrasında "kiterdim ḥaṭāsın ma kıldım ḥazer – *Dikkatlice baktım ve hatasını düzelttim*" ve 37. beyitte "bitidim kitābnı ḥaṭāsın bakıp – *Hatasını düzeltip, kitabı yazdım*" sözleriyle Fakih istinsah ettiği *Hüsrev ü Şîrîn* metni üzerinde tasarrufta bulunduğunu ve kendince yanlış veya hatalı olan kısımları düzelttiğini belirtmektedir. Buradan müstensih'in eseri istinsah ederken metnin diline müdahalede bulunduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu bilgiler ışığında Berke Fakih'in yazdığı manzumenin Memlük sahasına ait ilk şiir olduğunu ve HŞ'nin Mısır'daki yazı diliyle yakın bir ilgisi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Abdülkadir İnan Kıpçakça olarak düşündüğü bu eserin sonuna Berke Fakih'in eklediği manzumenin Kutb'un yazdığı dilden bir farkının olmadığını belirtmiş ve bu manzumeyi başkası bulununcaya kadar Mısır'da yazılan ilk Kıpçakça metin olarak kabul edeceğini söylemiştir. Fakat İnan, Berke Fakih ve benzerleri tarafından Harezmi-Altın Ordu yazı dili geleneğinin Mısır Türkçesinde yerleşemediğini belirtmiştir.²⁷ Ancak bugüne kadar hiçbir araştırmacı HŞ'yi bu sahaya ait herhangi bir kategori içinde değerlendirmemiş, Kıpçakçaya ait

²⁷ İNAN, Abdülkadir, a.g.m., s.65.

gramer kitapları yazılırken HŞ'nin dil özellikleri hep dışarıda tutulmuştur. Berke Fakih'in istinsah ettiği İM'nin araştırmacılar tarafından Asıl Memlük Kıpçakçası kategorisine alınıp, yine Berke Fakih'in istinsah ettiği ve metne bazı müdahalelerde bulunduğunu belirttiği HŞ'nin ve bu eserin sonuna eklediği 66 beyitlik manzumesinin Harezmi-Altın Ordu Türkçesi kategorisinde değerlendirilmesi, Memlük sahasına ait bir yazı dilinin ne olduğu sorusuna araştırmacılar tarafından dahi net bir şekilde cevap verilemediğini göstermektedir.

1.2.3. Kıpçak Türkçesi (Asıl Memlük Kıpçakçası) Harezmi-Altın Ordu Türkçesi midir?

Araştırmacıların Kıpçak ve Harezmi-Altın Ordu sahaslarında yazılan eserleri tasnif ederken tam bir birlik sağlayamadığı görülmektedir. Bu farklılığının altında yatan unsurlar içerisinde Kıpçakça ve Memlük Kıpçakçası kavramlarının farklı şekillerde ele alınışının etkisi vardır. Asıl Memlük Kıpçakçası şeklinde açıklanan ve Harezmi-Altın Ordu yazı dilinden çok az farklılıkları olduğu söylenen eserler ile Harezmi-Altın Ordu eserleri arasında gerçekten bir fark var mıdır? Yoksa bu eserler aynı yazı dili dairesi içinde oluşturulan ve birbirlerinin devamı olan eserler midir? Bu sorulara cevap vermek Asıl Memlük Kıpçakçası olarak bahsedilen eserlerle Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerin tam bir gramatikal incelemesini yapmadan mümkün gözükmemektedir. Zira Janos Eckmann'ın ortaya koyduğu Asıl Memlük Kıpçakçasını Harezmi-Altın Ordu yazı dilinden ayıran unsurlar Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerde de kolay bir şekilde görülebilmektedir. Asıl

Memlûk Kıpçakçası eserleri ile Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerin bütün gramer özellikleri karşılaştırmalı olarak ortaya konulduğu takdirde mesele önemli ölçüde aydınlatılmış olacaktır. Berke Fakih'in manzumesi ise bugüne kadar Memlûk sahasında yazılan ilk şiir, ilk eser gibi notlarla kaydedilmiş ancak beklenen ilgiyi bir türlü çekememiştir. Manzumenin Harezmi-Altın Ordu yazı dilinden hemen hemen hiçbir farkı olmadığını A. İnan, N. Hacıemioğlu, Fuad Köprülü gibi bilginler yaptıkları incelemelerde bahsetmişlerdir. Bu durum üzerine Fuad Köprülü'nün eserinde Berke Fakih hakkında "Lisanı, Altın Ordu"daki Kıpçak eserlerinden tamamıyla farksız ve sonraki Türkmen tesirlerinden kurtulmuş olduğundan, memleketinden yaşlıyken çıktığı tahmin olunabilir."²⁸ şeklindeki düşünceleri kendinden sonra bu saha ve bu eser üzerinde araştırma yapanlarca da irdelenmeden kabul edilmiştir. Ancak Berke Fakih'in 66 beyitlik manzumesinde hiç Türkmen tesiri yok mudur? Bu manzume ciddi bir incelemeye tabi tutulmadan bu konu hakkında bir karar vermek çok doğru bir sonuç vermeyecektir.

İşte bu nedenlerden ötürü Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerle Memlûk sahasında yazılan Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinin, ayrıca ilk Kıpçakça şiir olarak kabul edilen Berke Fakih'in manzumesinin tam bir gramatikal incelemeden geçirilmesi gerekmektedir. Bu maksatla çalışmamız, Asıl Memlûk Kıpçakçası olarak bahsedilen eserlerle²⁹, Harezmi-Altın Ordu sahası eserlerinin³⁰ dil özelliklerini karşılaştırmalı olarak incelenmesi esasına dayanacaktır. 1341-42

²⁸ KÖPRÜLÜ, Fuad, a.g.e., s.315.

²⁹ *Münyetü'l-Guzât, Baytaratu'l-Vâzih, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin ve Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî*

³⁰ *Mukaddimetü'l-Edeb, Kısasu'l-Enbiya, Muînü'l-Mürîd, Hüseyin ü Şîrin, Muhabbet-name, Nehcü'l-Ferâdis*

üzerinde yaptığımız dil çalışmasında Recep Toparlı'nın incelemesi³⁸, 1391 yılında yazılan *Kitāb-ı Gülistān bi't-Türkī* (GT) adlı eserin üzerinde yapacağımız çalışmada Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun incelemesi³⁹, 14. yüzyılın sonlarında yazıldığı tahmin edilen *Baytaratü'l-Vāzih* (BV) adlı eser üzerinde yapılacak çalışmada ise Can Özgür'ün yapmış olduğu inceleme⁴⁰ esas alınmıştır. İstinsah tarihi 1447 olan *Münyetü'l-Guzāt* (MG) adlı eserde ise Mustafa Uğurlu'nun yapmış olduğu metin-indeks çalışmasından faydalanılmıştır⁴¹.

³⁸ TOPARLI, Recep, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, TDK Yayınları, Ankara, 1992.

³⁹ KARAMANLIOĞLU, A.F., *Seyf-i Sarâyî, Gülistān Tercümesi (Kitāb-ı Gülistān bi't-Türkī)*, TDK Yayınları, Ankara, 1989.

⁴⁰ ÖZGÜR, Can, *Baytaratü'l-Vazih'in Kıpçak ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmenceleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994.

⁴¹ UĞURLU, Mustafa, *Münyetü'l-Guzāt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 676, Ankara 1987.

2.YAZIM ÖZELLİKLERİ

Harezm-Altın ordu Türkçesinde Uygur harfleriyle yazılmış birkaç yarlık dışında bütün eserler ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerine ait eldeki bütün metinler Arap alfabesi ile yazılmışlardır.

Doğu Türkçesinin yazım özelliklerinden olan, kalın ünlü bulunduran kelimelerde ت ve س harflerinin kullanımı, Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülen kullanım şeklidir. Bu şekillerin yanında Eski Anadolu Türkçesinde görülen kalın ünlülü kelimelerde ط ve ص harflerinin kullanımı, her iki sahadaki eserlerde nadir olarak görülmektedir. اص aş- KE 125r14, انط anṭ - KE 231v5, بلطه balṭa - KE 39v10, NF 30/3, قرط karṭ - 98r1, صاقلā ṣaqlā- MN 311aV11, طون ṭon - KE 144r16, اط aṭ - KE 76r4, NF 70/4, MM 14b/8, HŞ 959, BFM 43, MG 6b/3, قیبطو kıpṭu - İM 279a/5, طمار ṭamar - İM "96a/4", صغیر ṣıǵır - İM 356b/8, صاریغ ṣarıǵ - İM 93b/5, صوصمار ṣuṣmar İM 455a/6

Eckmann'ın Memlük Kıpçakçası eserlerini sınıflandırdığı çalışmasında, Karışık Oğuz-Kıpçakça adını verdiği bölümde, نك /nġ/ sesi yerine ك /ñ/ sesinin kullanılmasını Kıpçakça eserler üzerindeki Oğuzca tesiri olarak göstermiştir.⁴² Harezm-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerin tümünde /nġ/ sesi için نك şekli kullanılmaktadır. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde ise eserlerde görülen şekil çoğunlukla نك /nġ/ olmasına rağmen, GT ve MG'de nadir örneklerde ك /ñ/ şekli de

⁴² ECKMANN, Janos, *Memlük-Kıpçak Edebiyatı*, çev: Günay Karaağaç, TDAYB, 1984

tespit edilmiştir. Elde edilen örnekler Asıl Memlük Kıpçakçası veyahut Memlük sahasında görülen Oğuzca tesirinin sadece bir kaç eserde değil, sahanın genelinde ve güçlü bir şekilde görüldüğünü ortaya koymaktadır. *تيڭـيز* *tiñiz* - GT 55/7,

3. SES BİLGİSİ

3.1. Ünlüler

3.1.1. e/i Meselesi

Türkçede sekiz ünlü sestən başka dokuzuncu bir ünlünün /é/ varlığı uzun bir süredir tartışma konusudur. Bu tartışmaların temelinde, Eski Türkçede bulunan bazı kelimelerin ilk hecesindeki e/i ünlülerinin karışık kullanımı ve bu durumun farklı bir ünlü sesinin varlığını gösterebileceği görüşü yatmaktadır. Türkçede harf olarak karşılığı /i~/e/ arasında olan bir ünlüyü bilim dünyasına ilk tanıtan V. Thomsen⁴³ olmuştur. Thomsen, "*Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*" adlı çalışmasında, ilk hecedeki /i/ işaretinin kullanımının farklı olduğunu belirtmiş /i/ işaretinin bazen yazılıp bazen yazılmadığı örneklerin olduğunu belirtmiştir. ᠶᠢ ᠷ ᠶ(ä)r ~ ᠶᠢ ᠷ ᠶ yir, ᠪᠡᠷᠲᠢᠮ ᠪ(ä)rtim ~ ᠪᠡᠷᠲᠢᠮ birtim, ᠪᠢᠰ bis ~ ᠪ(ä)ᠰᠪ(ä)ᠯᠠᠭ ᠪ(ä)sb(a)lᠠᠭ Bu kullanım örnekleri Thomsen'de /e/ ve /i/ sesinden farklı üçüncü bir ünlünün olduğu fikrini oluşturmuştur. Ancak bu çalışmayı yaptığı zamanlarda söz konusu ünlüye ait bir işaretin bulunmamış olması nedeniyle kendisi bazen /e/ bazen de /i/ şeklinde okumayı kabul etmiştir. Daha sonra Yenisey Yazıtları üzerinde yaptığı çalışmalarda "ᠶ" harfini Radloff gibi Thomsen de ilk başta "ᠶ" harfinin bir varyantı olarak

⁴³ THOMSEN, V., "Vilhem Thomsen Tarafından Çözülmüş Orhon Yazıtları" (özgün adı: *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par Vilh. Thomsen, 1896*), Orhon Yazıtları Araştırmaları, (çeviren ve yayıma hazırlayan: Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 35-36.

düşünmüştür." Hazırladığı "Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénisséi"⁴⁴ adlı çalışmasında yazıtlarda geçen şekilleri teker teker incelediğinde bu sesin ♂'nin karşılığı olamayacağı, ancak bir ünlünün işareti olabileceği kanısına varmıştır. Daha önceki çalışmasında var olabileceğine inandığı ancak Orhun Yazıtları'nda işaretle gösterilmeyen, /i/ sesine yakın olan özel bir /é/ sesinin varlığını, Yenisey Yazıtları'nda geçen "ǃ" işaretinin karşıladığını kanıtlamıştır. -ǃ ét- ~ -ǃ it- ~ -ǃ ät-, ǃ ǃ ǃ ǃ ǃ ék(i) (i)n(i)mä ~ ǃ ǃ ǃ iki ~ ǃ ǃ (ä)ki, ǃ ǃ ǃ yéti ~ ǃ ǃ ǃ yiti ~ ǃ ǃ ǃ y(ä)ti, ǃ ǃ ǃ bés ~ ǃ ǃ ǃ biş ~ ǃ ǃ ǃ b(ä)ş vb. Thomsen çalışmasında sekiz örnekte /é/ sesini tespit etmiştir. éki "iki", él "vatan", éş "arkadaş", ét- "yapmak, düzenlemek", bél "bel", bés "beş", yéti "yedi", yétmiş "yetmiş", kéş "kuşak?"⁴⁵

Orhun ve Yenisey Yazıtları'nda bulunan bu karışık yazım, Uygur metinlerinde de görülmektedir. A. V. Gabain " Arkadan çıkarılan a, önden çıkarılan ä ye tekabül eder. Bunun yanında Uygur ve Mani yazısında kâh ä ile, kâh i ile temsil edilen kapalı bir ünlünün de var olması gerekir."⁴⁶ cümlesiyle hem kelimelerin ilk hecelerinde e/i karışık kullanımının görüldüğünü, hem de bu yapının kapalı e ünlüsünün varlığını gösterebileceğini ifade etmiştir.

⁴⁴ THOMSEN, V., "Vilhem Thomsen Yenisey Yazıtlarındaki İyi Değerlendirilmemiş Bir Harf" (özgün adı: *Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénisséi par Vilh. Thomsen, 1913-1918*), Orhon Yazıtları Araştırmaları, (çeviren ve yayıma hazırlayan: Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 303-313.

⁴⁵ THOMSEN, V., a.g.e., s.313.

⁴⁶ GABAİN, A.V., *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, s.34, Ankara, 2007.

Köktürk ve Uygur Türkçesinde görülen bu karışık yazım şekli daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Karahanlı Devleti'nin İslamiyeti kabulü ile birlikte Uygur alfabesinin kullanımı azalmış, Arap harflerinin kullanımı artmaya başlamıştır. Ancak Uygur ve Arap harflerinin ünlü kullanımındaki yetersizliği sebebiyle ünlüler üzerinde araştırma yapmak zor bir hâle gelmiştir. R. Rahmeti Arat bu durumu "Gerek Uygur ve gerek Arap alfabelerinde ünlü işaretlerinin mahdud bulunması eski ve yeni metinlerde bunların değişik durumlarının teferruatı ile gösterilmesine imkan vermediği gibi, çok defa bu ünlülerin kalın veya ince sıralarını tâyinde bile tereddütte bırakmaktadır."⁴⁷ şeklinde açıklamaktadır.

Karahanlı Türkçesi eserlerinde e/i meselesinin karışık yazımı, dönem eserleri üzerinde çalışma yapanları da fikir ayrılığına düşürmüştür. R. Rahmeti Arat Atabetü'l-Hakâyık adlı eserde e/i meselesindeki karışıklığa işaret etmiş ancak bunu müellifin sahası, eserin yazılış tarihi ve yazılış yerinin bilinmemesi sebebiyle doğal bulunması gerektiğini söylemiştir.⁴⁸ Arat aynı şekilde Kutadğu Bilig'de de kapalı e sesine yer vermemiştir. Ancak dönem eserlerinden olan Dīvānū Luġati't-Türk üzerinde çalışma yapan Besim Atalay ilk hecedeki ünlüyü gösteren ı harfinde hem üstün hem esre olan yapıları tespit etmiş ve bu yazımın kapalı e sesinin varlığına delil olabileceğini öne sürmüştür. "Arap harfleriyle yazılmış olan Türkçe kelimeleri yeni yazı ile yazarken birkaç harf kabulü zorağı şiddetle kendini gösterdi; bunu

⁴⁷ ARAT, R. Rahmeti, "Türkçe Metinlerde e/i Meselesi", *Rocznik Orientalistyczny*, S.XVII, s. 306-313. Yeni yayını için bk. ARAT, R. Rahmeti (1987), *Makaleler C. 1*, (yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yayınları, Ankara, 1953, s.334-341.

⁴⁸ ARAT, R. Rahmeti, a.g.m., s.337.

yapmasaydık tercümeden beklenen faydanın büyük bir kısmı kaybolur, iş de ilmi olmaktan çıkardı.⁴⁹

Çağatay Türkçesinde e/i meselesini dönemin en güçlü şairlerinden olan Alî Şîr Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eserinde dile getirmiştir.⁵⁰ "Ve yâyî örnek ise üç harekeden ünlü niteliğinden fazla bulunmaz bēz ki sart kudud "bez (salgı oluşturan organ, gудde)" der biz "biz" manası iledir ve "bayrak sancak" dedikleri bīz. başka bir örnek tér "dermek toplamak" manası iledir ve tīr ondan daha incedir sartların 'arağ hoy "ter" dedikleri budur ve tīr hepsinden zayıftır "ok" manası iledir bu tür sözler hep üç nitelik ile ortaya koyulmuşlardır hala duyulur." Nevâyî bu sözleriyle Arapça "ى" harfî ile yazılan /i/ ünlüsünden daha farklı bir ünlü olduğunu açıkça ortaya koymuştur. "Nevâyî'nin özellikle Arapça yazılışları aynı olan "salgı oluşturan organ, beze" anlamındaki bēz kelimesiyle birinci çokluk zamiri biz kelimelerindeki /ê/ (kapalı e) ve /i/ ünlü seslerini birbirinden ayırt etmesi çok önemlidir."⁵¹ Ayrıca e/i meselesini J. Eckmann şöyle değerlendirmektedir. "Karahanlıcanın ilk hecede bulunan e sesi, umumiyetle, on dördüncü yüzyıl ortalarına kadar muhafaza edilmiş; fakat daha sonraları ى ile veya *Nehcū'l-Ferādis* (1360) gibi harekeli metinlerde ى ile işaretlenen bir sese dönüşmeye başlamıştır. Bu işaretin tam olarak ne ifade ettiği kesin bir şekilde ispatlanamaz. Muhtemelen /e/ ve /i/'nin her

⁴⁹ ATALAY, Besim (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK Yay.: 521, Ankara, s.XXXIII.

⁵⁰ BARUTÇU Özönder, F. S., 'Alî Şîr Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn (İki Dilin Muhakemesi)*, TDK Yayınları: 656, Ankara, 1996, s. 175, 210.

⁵¹ KOCAOĞLU, Timur, "Alî Şîr Nevâyî'nin Türkçe Ünlü Sesler Üzerindeki Açıklamaları (Kapalı e/i Meselesi)", *Alî Şîr Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri (24-25 Eylül 2001)*, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 57-66.

ikisinden de farklı, yarı açık bir /é/’yi temsil etmektedir.”⁵² Eckmann bu düşüncesinden hareket ederek dönem eserleri üzerindeki incelemelerinde kapalı e tercihini kullanmıştır. Ancak dönem eserleri üzerinde çalışan araştırmacılardan bazıları, kapalı e ünlüsünün çoğu zaman gösterilmemesi veya hem kapalı e, hem de /i/ sesinin "ى" harfi ile yazılması sebebiyle, /é/ sesinin kullanımını göz ardı etmişler, transkripsiyonlarında ilk hece ünlüsü olarak /i/ sesini kullanmışlardır.

BFM’de e/i kullanımı, sonuna eklendiği HŞ’yle benzerlik göstermektedir. Bir ve birden fazla heceli kelimelerin ilk hecesinde ى harfi kullanılarak yazılan kelimeler: سين *sen* > *sin* 1, ميني *meni* > *mini* 11, تي- *te-* > *ti-* 12, ايل *el* > *il* 28, بىك *beg* > *big* 29, ايشىك *eşik* > *işik* 50, بىش *beş* > *biş* 64, ييتى *yeti* > *yiti* 64, يىگىرمى *yegirmi* > *yigirmi* 64, بير *ber-* > *bir-* 15, سيني *seni* > *sini* 36.

Manzumede aynı zamanda /e/ sesinin kullanımına devam edilmiş örneklerde görülmektedir. كاس *kes-* 4, كسىك *kesik* 19, كجور *keçür-* 14, اكسوك *eksüg* 2, تگور *tegür-* 18.

Manzumede ayrıca tıpkı HŞ’de olduğu gibi aynı kelimedede hem /e/, hemde /i/ sesini gösteren yapılar mevcuttur. اير *ir-* 5 ~ ار *er-* 10, تك *teg* 4 ~ تىك *tig* 7 ~ تىك *tig* 61, كل *kel-* 22 ~ كىل *kil-* 29 ~ كىل *kil-* 21.

Bu durum HŞ üzerinde çalışması bulunan N. Hacıeminoğlu, kelime köklerindeki e/i meselesi hakkında şöyle düşünmektedir. "Kelime köklerindeki bütün

⁵² ECKMANN, János, “Çağatayca *El Kitabı*” (çev. Prof. Dr. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s. 33.

i sesleri eski aslî durumlarını muhafaza ettikleri gibi, e sesleri de büyük bir çoğunlukla i halinde inkişaf etmiş bulunmaktadır. Hattâ bu yöndeki inkişaf o derece ileri gitmiştir ki, aslında e ile telaffuz edilen Arapça ve Farsça sözlerin bile bir kısmı metinde i ile yazılmıştır."⁵³ Metinde /i/ sesinin yazıldığı kelimelerin kullanımları şu şekildedir: بـيـك *beg* > *big* 504, بـيـل *bel* > *bil* 956, بـير *ber-* > *bir-* 33, بـيرـيـل *beril-* > *biril-* 3185, بـيـش *beş* > *biş* 139, اـيـجـو *eçgü* > *içgü* 630, اـيـك *eg-* > *ig-* 2790, اـيـكـيـل *egil-* > *igil-* 913, اـيـكـيـل *ekil-* > *ikil-* 2182⁵⁴, اـيـرـتـا *erte* > *irte* 756, اـيـسـ *es-* > *is-* 3871, اـيـش *eş* > *iş* 2453, اـيـشـيـك *eşik* > *işik* 2022, اـيـشـيـت *eşit-* > *işit-* 3938, اـيـو *ew* > *iw* 336, مـيـنـي *meni* > *mini* 110, نـيـجـا *neçe* > *niçe* 204, تـيـگـور *tegür-* > *tigür-* 348, تـيـگـيـرـمـن *tegirmen* > *tigirmen* 4238, تـيـپـرا *tepre-* > *tipre-* 995, يـي *ye-* > *yi-* 2047, يـيـتـي *yiti* 170

Bu örneklerin dışında kök hecede hem ا hem de ي harfinin kullanıldığı karışık yapılar mevcuttur. Ayrıca bazı karışık yazıma sahip örneklerde üstün işareti kullanılarak oluşturulan, bazı örneklerde de ي harfi kullanılmayıp kesre kullanılarak oluşturulan yapılar görülmektedir⁵⁵. کـس *kis-*, اـكـسـي *igsi-* N. Hacıeminoğlu söz konusu kullanımı "misâllerde geçen sözlerin mühim bir kısmı /i/ ile yazıldığı halde, bir kısmı da üstün işareti ile yazılmıştır. Metindeki temayül göz önünde tutularak, bu tarzda yazılan sözlerin tamamı /i/ ile okunmuş olup, sözlük kısmında ayrıca

⁵³ HACIEMİNOĞLU, Necmettin, “*Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’i ve Dil Hususiyetleri*”, TDK Yayınları, İstanbul, 1986, s.9.

⁵⁴ Bu kelimenin türediği “ik-“ kelimesinin iki örneği de kesre kullanılarak yazılmış olmasına rağmen bu örnekte ي harfi kullanılmıştır.

⁵⁵ Eser üzerinde çalışan N. Hacıeminoğlu kelime köklerinde ي harfinin bulunmadığı örneklerde, yada harf veya hareke kullanılmadan yapılan yazımlarda da tercihini i okumaktan yana kullanmıştır.

gösterilmiştir."⁵⁶ şeklinde açıklamıştır. Ancak metinde kök hecede harf veya hareke kullanılmadan yazılan, ya da hem ى hem de ٰ harfiyle yazılan örnekler görülmekte; ayrıca üstün ve kesre kullanılarak yapılan örneklerle de rastlanmaktadır. Bu nedenle biz bu tercihi metinde gördüğümüz şekliyle değerlendirip, kök hecede ى harfi veya kesre yoksa o kelimeyi /e/ yönünde okumayı tercih ettik. اكسي- *ek-* > *ik-* 288, اكسي- *egsi-* 3886 ~ *igsi-* 2489, كج *keç-* 198 ~ *kiç-* 659, كاس *kes-* 4545 ~ *kes-* 394, تيفا *tewe* 2004 ~ *tiwe* 4085, اشاك *eşek* 3606 ~ *işek* 2179, اردام *erdem* 317 ~ *irdem* 713, امكا *emge-* 2111 ~ *imge-* 2549, كل *kel-* 2470 ~ *kel-* 55 ~ *kil-* 4686, شش *şes-* 3910 ~ *şiş-* 2189, كتور *ketür-* 1150 ~ *ketür-* 48, كلتور *keltür-* 13 ~ *keltür-* 4536 ~ *key-* 3135 ~ *key-* 4536, كنور *kedür-* 3011 ~ *kidür-* 3264 ~ *kedür-* 42, كذ *ked-* 136 ~ *kid-* 3019 ~ *kid-* 439, تيمور *timür* 481 ~ *temür* 227 ~ *tig* 500 ~ *teg* 231 ~ *teg* 231, بك *bek(berk)* 177 ~ *bik* 15, كجور *keçür-* 4678 ~ *keçür-* 4519.

Açıkça görülmektedir ki metinde kök hecede /e/ sesi kullanıldığında bu ya üstün ile veya ٰ harfi kullanılarak yapılmıştır. Aynı şekilde /i/ sesinin kullanımı da kök hecede ى harfi kullanılarak ya da kesre kullanılarak yapılmıştır. Metinde aynı örnekte dahi, harfler veya harekeler kullanıldıklarında yazılmak istenen sesi gösterdikleri gibi, hiçbir harf veya hareke kullanılmadan yazılan örneklerin varlığı önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. (اكسي ~ *egsi-* 3886 ~ *igsi-* 2489, كج ~ *keç-* 198 ~ *kiç-* 659, كاس ~ *kes-* 4545 ~ *kes-* 394, تيفا ~ *tewe* 2004 ~ *tiwe* 4085, اشاك ~ *eşek* 3606 ~ *işek* 2179, اردام ~ *erdem* 317 ~ *irdem* 713, امكا ~ *emge-* 2111 ~ *imge-* 2549, كل ~ *kel-* 2470 ~ *kel-* 55 ~ *kil-* 4686, شش ~ *şes-* 3910 ~ *şiş-* 2189, كتور ~ *ketür-* 1150 ~ *ketür-* 48, كلتور ~ *keltür-* 13 ~ *keltür-* 4536 ~ *key-* 3135 ~ *key-* 4536, كنور ~ *kedür-* 3011 ~ *kidür-* 3264 ~ *kedür-* 42, كذ ~ *ked-* 136 ~ *kid-* 3019 ~ *kid-* 439, تيمور ~ *timür* 481 ~ *temür* 227 ~ *tig* 500 ~ *teg* 231 ~ *teg* 231, بك ~ *bek(berk)* 177 ~ *bik* 15, كجور ~ *keçür-* 4678 ~ *keçür-* 4519.) Görülen bütün karışık şekiller Harezmi-Altın Ordu Türkçesinin karakteristik özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Harezmi-Altın Ordu bölgesinde çeşitli boyların iç içe yaşaması ve kozmopolit yapı, bu sahada var olan unsurların dillerini

⁵⁶ HACIEMİNOĞLU, Necmettin, a.g.e., s.10.

eserlere yansıtılmalarını sağlamıştır. Belki de bir kelimenin çeşitli şekillerde yazılması, yanlış bir yazımdan ziyade, bu bölgede yaşayan bütün unsurlara ait kullanımları göstermek ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır.

Bütün bu örneklerin dışında bazı kelimeler asli e sesini korumuşlardır. اذكو *edgü* 1410, ادیز *ediz* 709, سو *sev-* 2527, سوکو *sevgü* 1722, كراك *kerek* 692, اسروك *esrük* 3302, جاريك *çerig* 1767

MN'de olduğu gibi *Hüsrev ü Şîrîn*'de de yabancı kelimelerin yazımında e/i meselesinin etkisi görülmektedir. ايسم *ibsem (ebsem)* 2098, ايمين *imîn (emîn)* 4377

MN'nin incelenen üç nüshasında⁵⁷ da kelimelerin ilk hecesinde "ى" harfinin kullanımı ile oluşan /i/ yazım şekli görülmektedir. ييتي *yiti* A.290bV4 – B.56bV3 – C.4bV9, بير *bir-* A.290bV5 – B.98bV5 – C.1bV5, يير *yir* A.290bV9 – B.98bV8 – C.1bV8, ييل *yil* A.291aV2 – B.98bV9 – C.1bV9, تيك *tig* A.291aV2, ميني *mini* A.291aV9 – B.55aV8 – C.3bV11, كيتور *kiltür-* A.291bV2, ييت *yit-* A.292aV11, تي *ti-* A.292bV9, كيل *kil-* A.292bV9 – B.56aV16 – C.4bV4, كييور *kiyür-* A.292bV11, كيچ *kiç-* A.293aV1 – B.55aV3 – C.3bV5, اير *ir-* A.293aV9 – B.56aV1 – C.4aV15, بيك *big* A.293bV5 – B.57bV6 – C.5aV25, سين *sin* A.293bV9 – B.55aV3 – C.3bV5, بيلور *bilür-* A.296aV8, ايو *iw* A.297aV9, بيلكور *bilgür-* A.297bV2, بيش *biş* A.301aV6, نيچا *niçe* A.302aV5 – B.54bV18 – C.3bV1, كيت *kit-* A.302bV6, ايل *il* A.308aV7 – B.55bV2 – C.4aV10, كيچور *kiçür-* A.311bV1 –

⁵⁷ British Museum Add. 7914'te kayıtlı Arap harfli A nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesindeki Arabî, No:86 ve Ali Emirî, Manzum No:949'da kayıtlı Arap harfli B ve C nüshası

B.57bV3 – C.5aV22, ایشیت *işit-* A.311bV6 – B.57bV8 – C.5bV2, مين *min*
 A.307aV2 – B.54bV16 – C.3aV12, سيني *sini* A.307bV1 – B.55aV6 – C.3bV8, ديك *dik*
 A.290bV5 – B.55aV8 – C.3bV10, كيتور *kitür-* A.292aV5 – B.55aV17 –
 C.4aV7, تيكور *tigür-* A.311bV2 – B.57bV7 – C.5bV1, *tenġ > tinġ* تينك A.290bV6
 – B.55aV6 – C.3bV8, *enġ > inġ* اينك A.290bV6 – B.55aV6 – C.3bV8, *edġü > iyġü*
 ايكو A.292aV11, *eşik > işik* ايشيك A.294bV2, *es- > is-* ايس A.307aV10 –
 B.55aV5 – C.3bV7, *kes- > kis-* كيس A.307aV10 – B.55aV5 – C.3bV7 Eserdeki /i/
 temayülünün etkisi yabancı kelimelerde de görülmektedir. فيدا *fidā* A.307aV3 –
 B.54bV18 – C.3aV13

MM'nin bilinen tek nüshası incelendiğinde; HŞ'de karşılaştığımız dönemin karmaşık yapısı bu eserde de görülmektedir. Kelimelerin ilk hecelerinde ى ve ا harfinin kullanıldığı yapılarla birlikte hareke kullanılarak oluşturulan yapılar da görülmektedir. Eserde kelimelerin ilk hecesinde ى harfi kullanılarak oluşturulan yapılar: ايرمس *airmes* 13/1, *eki > iki* ايكى *eg- > ig-* 145/2, ايك *beril- > biril-* 258/4, بيريل *ermes > irmes* 28/3, ايت *et- > it-* 70/3, ew > iw 300/3, ew > iw 300/3, كيجا *keçe > kiçe* 234/2, *ter- > tir-* 132/2, *yeg > yig* 41/3, *yel > yil* 47/2, *yeti > yiti* 395/5, *keter- > kiter-* 21/4, *neçe > niçe* 79/4, *tegür- > tegür-* 9/2, *ter- > tir-* 132/2, *yeg > yig* 41/3, *yel > yil* 47/2, *yeti > yiti* 395/5

Kelimelerin ilk hecesindeki bazı yapılarda ise asli /e/ sesi korunmuştur. ewür- اورؤ *elig* 1/3, *eksi-* 115/4, اكسى *eçgü* 195/1, اچكو *belürt-* 39/1, بلورت *kesil-* 239/2, كسيل *keğik* 233/2, كذيك *kerek* 3/2, كراك *keltür-* 296/4, كلتور *yetmiş* 162/2, يتمیش *tengri* 42/4.

Harezmi sahasının önemli eserlerinden olan NF’de kelimelerin ilk hecesindeki karışıklık diğer eserlerde olduğu gibi devam etmektedir. Aynı kelimedede hem ى hem de ا harfleri kullanılarak oluşturulan yapılar olduğu gibi, harfin okuttuğu sesin tersi bir hareke getirilerek oluşturulan yapılar da mevcuttur. Eser harekeli bir metin olduğu için harf /i/ sesini gösterirken hareke üstün olabilmekte, /e/ sesi yazıldığında ise kesre olabilmektedir. بَارُو *berü* ~ بَيْرُو *birü*, أَلِيك *elig* ~ أَيْلِيك *ilig*, أَشِيَّت *eşit-* ~ أَشِيَّت *işit-*, أَيْكِي *iki* ~ أَيْر *er* ~ أَيْر *ir*, أَيْو *ew* ~ أَيْو *iw*, نَا *ne* ~ نِي *ni*, تَغ *teg* ~ تَيْك *tig*, بَيْر *ber-* ~ بَيْر *bir-*, يَيْر *yer* ~ يَيْر *yir*, يَيْتِي *yeti* ~ يَيْتِي *yiti*⁵⁸.

NF’de harekelerle harflerin yazımı, eser üzerinde inceleme yapanların da dikkatinden kaçmamıştır. A.F. Karamanlioğlu "Görülüyor ki metin yazısı i, harekesi ise e temayülündedir"⁵⁹ sözleriyle metinde var olan bir kapalı e sesine işaret etmiştir.

ME’de metin harekeli değildir. NF’te olduğu gibi harekeli olarak yazma sadece bir örnekte görülmektedir. (بَيْرْنَا *bérne*) Bu örnek üzerinden Nuri Yüce eserde şu örnekleri kapalı e okumuştur: *bég* 62/4, *bél* 28/6, *bérne* 10/3, *béş* 77/1, *dér* 135/3 ~ *tér* 65/4, *él* 114/6, *én* 39/8, *ér* 72/3, *éş* 211/4, *eşit-* 138/5, *ét-* 43/6, *éw* 42/1, *éw-* 20/5, *kéç-* 18/8, *kéçe* 46/4, *kédin* 30/7, *kénġ* 146/5, *kérdek* 43/4, *néme* 4/8, *sénġirlik* 77/1, *séz-* 172/1, *té-* 107/6, *tég* 88/3, *tég-* 8/5, *témür* 73/8, *tétik* 189/6, *téwe* 8/2, *yé-* 137/5, *yél* 3/2, *yémiş* 12/6, *yémelen-* 147/4.

⁵⁸ KARAMANLIOĞLU, A. F., “Nehcü’l-Feradis’in Dil Hususiyetleri I, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XVI(1968), s.64-65.

⁵⁹ KARAMANLIOĞLU, A. F., a.g.m., s.65.

KE'de döneme ait diğer eserlerde görülen e/i meselesinin karışık yazımı görülmektedir. ار *er* 48r14 ~ ایر *ir* 33v10, اران *eren* 19v17 ~ ایران *iren* 7v19, اردام *erdem* 107v17 ~ ایردام *irdem* 2v8, اس *es*- 22v14 ~ ایس *is*- 65r13, اذار *edger*- 32v21 ~ ایذیز *ediz* 23r8 ~ اذیز *in* 62v8, این *en* 34r7 ~ ان *ider* 48v19, ایذار *ider*- 227v21 ~ اذر *idiz* 217r8, اتوک *etük* 223r15 ~ ایتوک *itük* 222r3, تک *teg* 75r17 ~ تاك *teg* 45r12 ~ کیذ *ked*- 34r11 ~ کذ *kil*- 93v3, کیل *kél*- 87v17 ~ گیل *kel*- 14r20, کل *tig* 5v1, تیک *kid*- 36v4 ~ کذ *kid*- 79v8

Memlük sahasında yazılan İM adlı eser, i/e meselesi açısından Harezm-Altın Ordu eserleriyle paralellik göstermektedir. Metinde asli /e/ sesi korunmakla beraber, bazı asli sesi /e/ olan kelimelerin /i/ yazılarak kullanıldığını görmekteyiz. *beg* > *big* 29a/2, *belgür*- > *bilgür*- 444a/4, *beş* > *biş* 51b/2, *beze*- > *bize*- 490a/7, *bezek* > *bizek* 446/6, *egil*- > *igil*- 487a/1, *enğek* > *inğek* 168a/6, *er* > *ir* 11b/8, *erte* > *irte* 273a/2, *eşik* > *işik* 51b/1, *et*- > *it*- 475a/1, *ew* > *iw* 158b/8, *keç*- > *kiç*- 101a/5, *sez*- > *siz*- 406a/8, *teş*- > *tiş*- 419a/2. Asli e sesini koruyan örnekler: *berk* 424b/7, *beyük* 89b/1, *çek*- 115a/7, *degül* 92b/7, *edgü* 30a/6, *keltür*- 54a/7, *kenğeş*- 447b/1, *kerek* 112a/3, *menğze*- 135b/8, *sekiz* 101b/1, *sew*- 72a/3, *temür* 123a/5

Memlük sahasında yazılan bir diğer eser GT, Harezm-Altın Ordu bölgesinde yazılan eserlerde görülen e>i değişmesinin karışık seyrini devam ettirmektedir. Kelimelerin ilk hecesinde asli /e/ sesi bazı örneklerde korunmakta, ancak eserde çoğunlukta olarak /e/ sesinin /i/ sesine temayülü gözlenmektedir. *eksil*- > *iksil*- 43/12, *emdi* > *imdi* 35/1, *er* > *ir* 13/9, *er*- > *ir*- 13/12, *erdem* > *irdem* 22/1, *erte* > *irte* 73/12, *emgek* > *imgék* 64/13, *eski* > *iski* 157/13, *ev* > *iv* 22/5, *keçe* > *kiçe*

40/8. Ayrıca kelimelerin ilk hecesinde hem /e/, em de /i/ sesi kullanılarak oluşturulan ikili örnekler de vardır. *evlen-* 274/12 ~ *ivlen-* 265/8, *etek* 14/11 ~ *itek* 57/6, *bel* 120/7 ~ *bil* 11/5, *kent* 61/3 ~ *kint* 61/1, *kemi* 88/5 ~ *kimi* 35/2⁶⁰.

BV'de kelimelerin ilk hecesinde asli /e/ sesinin /i/ sesine temayül ettiğini görmekteyiz. *eksük* > *iksük* 23/4, *el* > *il* 6/12, *eñgeki* > *iñgeki* 8/19, *eñgse* > *iñgse* 11/5, *et* > *it* 19/16, *eyesi* > *iyesi* 4/3, *eyer* > *iyer* 5/10, *beg* > *big* 2/4, *keçgen* > *kiçigen* 20/6, *kel-* > *kil-* 21/15, *kesik* > *kisik* 31/19, *neçük* > *niçük* 3/6, *tegme* > *tigme* 3/14, *tepre-* > *tipre-* 31/4, *teve* > *tive* 28/20⁶¹.

MG'de kelimelerin ilk hecesinde yazılan asli /e/ sesi yerini /i/ sesine bırakmıştır. *el* > *il* 11a/3, *eğer* > *iyer* 7b/5, *bel* > *bil* 26b/5, *beg* > *big* 3a/8, *ber-* > *bir-* 5a/8, *berkit-* > *birkit-* 26a/7, *beş* > *biş* 61a/1, *egil-* > *igil-* 12b/4, *egri* > *igri* 81a/4, *eksik* > *iksik* 114a/1, *emdi* > *imdi* 85b/7, *emgek* > *imgek* 94a/6, *eñgse* > *iñgse* 53a/9, *er-* > *ir-* 8b/9, *eriş-* > *iriş-* 58b/9⁶². Metinde görülen kelimenin ilk hecesinde /i/ yazma eğilimi, yabancı kelimelerin yazımını da etkilemiştir. *elzem* > *ilzem* 94a/5, *emin* > *imin* 78a/7.

⁶⁰ KARAMANLIOĞLU, A.F., *Seyf-i Sarâyî, Gülistân Tercümesi (Kitâb-ı Gülistân bi't-Türkî)*, TDK Yayınları, Ankara, 1989, s.XLIV.

⁶¹ ÖZGÜR, Can, *Baytaratü'l-Vazih'in Kıpçak ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzlaşması (Türkmençeleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s.16.

⁶² UĞURLU, Mustafa, *Münyetü'l-Guzât*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 676, Ankara 1987, s. 16.

Harezmi-Altın Ordu ve Memlûk sahalarındaki eserlerde, e/i meselesinin karışık yazımı her iki sahada da aynı şekilde görölmektedir. Berke Fakih'in manzumesi dahil olmak üzere Harezmi-Altın Ordu sahasından HŞ, MM, NF, KE, ME eserleriyle Memlûk sahasından İM, GT adlı eserler kelimelerin ilk hecesinde karışık bir yazıma sahiptir. Bu eserlerde kelimenin ilk hecesinde aslı /e/ sesi azalsa da varlığını korumakta ve yerini /i/ sesine bırakmaktadır. Aynı kelimede hem /e/ hem de /i/ sesi kullanılarak oluşturulan yapılar eserlerin hepsinde görölmektedir. A. F. Karamanlıoğlu, bu yapının kapalı e ünlüsünün varlığını belirtmesinden ziyade, "eski ve yeni şekillerin henüz yazı ve konuşma dilindeki farklı şekillerin bir arada oluşunun imlada karışıklığı meydana getirmesi"⁶³ne bağlamaktadırlar. Janos Eckmann ise, "*Hüsrev ü Şîrîn*'de /i/'nin yanında /ä/ yazılışı da sıktır, bundan dolayı büyük ihtimalle, /ä/'nin 14. yüzyılın ortasına kadar muhafaza edildiğini, sonra /i/ (é) ye geçişin umumileştiğini kabul edebiliriz."⁶⁴ açıklaması diğer araştırmacıların söylediğinden farklı olarak kapalı e sesine işaret etmektedir. Bu konuda araştırmacıların söylediklerine ek olarak, hem Harezmi-Altın Ordu hem de Memlûk sahalarda yazılan eserlerde, kelimenin ilk hecesinde /i/ yönünde yazıma sahip eserlerle de karşılaşmış olmamız dikkat çeken bir husustur. Harezmi-Altın Ordu sahasında MN, Memlûk sahasında BV ve MG adlı eserlerde kelimenin ilk hecesinde /i/'li yazım şeklinin olması her iki sahada da Çağatay Türkçesinin varlığını göstermesi açısından önemlidir.

⁶³ KARAMANLIOĞLU, A.F., *Seyf-i Sarâyî, Gülistân Tercümesi (Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî)*, s.XLIV.

⁶⁴ ECKMANN, János, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayın Hazırlayan: Prof. Dr. O. Fikri Sertkaya", TDK Yayınları, Ankara, 2003, s.7.

Elde edilen veriler ışığında Harezmi-Altın Ordu ve Memlûk sahalarında yazılan eserlerde e/i meselesi paralellik göstermektedir denilebilir. Her iki sahada da hem karışık yazım şekline sahip olan eserler, hem de /i/ yönünde yazım şekline sahip olan eserler görülmektedir. Bu benzerlik her iki sahanın da müstakil yazı dillerine sahip olmasından ziyade, ikisinin de aynı kaynaktan beslendiğini göstermektedir.

3.1.2. Ünlü Değişmeleri

3.1.2.1. -a- ~ -o-

KE'da geçen örnekler: *barḳ* 59r13 ~ *borḳ* 23v17, *avuḥ* 114v11 ~ *owuḥ* 5v14, *tawar* 73rv11 ~ *towar* 124v7, *soḡı-* > *savu-* 82v12 ~ *sowu-* 42r13, *ḳov-* 249v6 ~ *ḳav-* 69r14.

HŞ'de geçen örnekler: *moḡol* > *moḡal* 3091, *ḳov-* 4238 ~ *ḳav-* 1614, *soḡıḳ* > *savuk* 1991 ~ *sovuk* 3596

Memlük sahası eserlerinden MG'de görülen örnekler: *ḳov-* 54a/8 ~ *ḳav-* 54b/6.

GT'de görülen örnekler: *soḡıḳ* > *savuk* 37/1.

İM'te görülen örnekler: *soḡı-* > *sawu-* 117b/8 ~ *sowu-* 454b/8

3.1.2.2. e- ~ ö-

Harezmi-Altın Ordu ve Memlük sahasındaki eserlerde görülmektedir.

HŞ'de görülen örnekler: *ewke* (öfke) 1734 ~ *öwke* (öfke) 4642, *etmek* (ekmek) 1204 ~ *ötmek* (ekmek) 1335 ~ *itmek* (ekmek) 1204.

KE'da görülen örnekler: *eksük* 146r1 ~ *öksük* 215r16, *etük* (çizme) 222r3 ~ *ötük* (çizme) 150r18, *esrük* 190r9 ~ *ösrük* 219v10, *ewür-* 38v16 ~ *öwür-* 71r17, *ew* 18r3 ~ *öw* 164r9, *et-* (yapmak) 14v16 ~ *öt-* (yapmak) 228v9.

GT'de görülen örnekler: *ev* 60/11 ~ *öv* 167/9

3.1.2.3. -e- ~ -ö-

Harezmi-Altın Ordu ve Memlük sahasındaki eserlerde görülmektedir.

KE'da görülen örnekler: *teşük* 44v9 ~ *töşük* 83r11, *tepün-* 133v6 ~ *töpüt-* 222r8, *tel-* 28v13 ~ *töl-* 176r10.

NF'de görülen örnekler: *sew-* 169-8 ~ *söw-* 229-1. HŞ'de görülen örnekler: *gövde* > *gevde* 1699.

MN'de görülen örnekler: *degül* 307b/10

Memlük sahasından MG'ta görülen örnekler: *tegül* > *tögül* 10b/2 ~ *dögül* 18b/5.

3.1.2.4. ü ~ i-, -ü- ~ -i-, -ü ~ -i

HŞ'de görülen örnekler: *büt-* 3761 ~ *bit-* 539, *bilgü* 4637 ~ *bilgi* 4299, *börü* 1977 ~ *böri* 836, *sünğü* 3681 ~ *sünği* 298, *sürü-* 4344 ~ *süri-* 3620, *delü* 3591 ~ *deli* 1242, *kirü* 376 ~ *kiri* 3754, *mün-* 2585 ~ *min-* 1146.

KE'da görülen örnekler: *ünde-* 40r15 ~ *inde-* 170r20, *büt-* 231r9 ~ *bit-* 120v9, *berü* 4v9 ~ *beri* 81v16.

NF'de görülen örnekler: *büt-* 79/1 ~ *bit-* 26/6, *temir* > *temür* 11/17, *eksül-* 18/10 ~ *eksil-* 29/13.

ME'de görülen örnekler: *berü* 123/2 ~ *beri* 157/1, *kölük* 39/2 ~ *kölik* 88/3, *kümüş* 84/4 ~ *kümiş* 84/4, *yörü-* 7/4 ~ *yöri-* 124/3, *yerügile-* 171/3 ~ *yerigile-* 182/7.

MM'te görülen örnekler: *yörü-* 381/3 ~ *yöri-* 398/2.

Memlük sahasında yazılan eserlerden GT'de görülen örnekler: *ünde-* 8/2 ~ *inde-* 114/2.

İM'te görülen örnekler: *tüş-* > *tiş-* 33a/8, *kirpik* > *kirpük* 464a/4, *çürü-* 114b/1 ~ *çüri-* 116a/2, *sünğü* 278b/6 ~ *sünği* 157a/7, *yürü-* 47b/6 ~ *yüri-* 31a/2, *yidür-* 450a/3 ~ *yidir-* 84a/7, *tizgün-* 226a/3 ~ *tizgin-* 110b/8 ~ *tezgün-* 210a/1, *delü*

219b/5 ~ *teli* 94b/8, *sünġü* 278b/6 ~ *sünġi* 157a/8, *öli* 353b/8 ~ *öli* 35b/7, *kögerçün* 354b/7 ~ *kögerçin* 114a/2, *kiçüt* 265a/4 ~ *kiçit* 40b/6, *kirü* 492b/3 ~ *keri* 286b/3, *kesük* 286a/6 ~ *kesik* 187a/5, *esrük* 410b/1 ~ *esrik* 102b/1.

MG'de görülen örnekler: *iksüg* 12a/8 ~ *iksig* 114a/1, *kiçür-* 78b/8 ~ *kiçir-* 103a/2, *kitür-* 5b/8 ~ *kiltir-* 110a/9, *timür* 72b/4 ~ *timir* 88a/8, *yürü-* 64a/5 ~ *yüri-* 62a/4, *tüp* 78b/5 ~ *tüp* 86b/6, *tizgün-* 34a/8 ~ *tizgin-* 53a/9.

3.1.2.5. -ü- ~ -e-

HŞ'de görülen örnekler: *sünġük* > *sünġek* 3693, *körgüz-* 3516 ~ *körgez-* 3862.

KE'da görülen örnekler: *sünġük* 225r2 ~ *sünġek* 206r20, *töpü* > *töpe* 222r9.

NF'te görülen örnekler: *töpü* ~ *töpe* 283/12 ~ *tepe* 155/3.

Memlük sahasından İM'te görülen örnekler: *sünġük* 144a/6 ~ *sünġek*, *ölçük* 481b/6 ~ *ölçek* 481b/5, 92a/8.

MG'de görülen örnekler: *tüzüt-* 108b/2 ~ *tüzet-* 10b/4, *itük* 75b/6 ~ *itek* 26b/5

3.1.2.6. -u- ~ -ı-

HŞ'de görülen örnekler: *tapul-* 1637 ~ *tapıl-* 74, *tutşu* 1733 ~ *tutşı* 153, *bulut* 830 ~ *bulıt* 1281, *sınuķ* 2240 ~ *sınıķ* 1878, *ķarşu* 299 ~ *ķarşı* 516, *ķuru* 4140 ~ *ķurı* 3192, *oķu-* 638 ~ *oķı* 100, *sıġun-* 3407 ~ *sıġın-* 4715.

NF'de görülen örnekler: *oķu-* 32/11 ~ *oķı-* 2/17.

ME'de görülen örnekler: *bulut* 14/7 ~ *bulıt* 25/5, *oķu-* 11/6 ~ *oķı-* 86/2, *ķoruġ* 30/8 ~ *ķorıġ* 30/8.

İM'de görülen örnekler: *aşuķ* > *aşıķ* 185b/5, *arķun* 173b/2 ~ *arķın* 90b/3, *ķuķur* 36b/6 ~ *ķuķır* 220b/1, *ķayu* 286a/5 ~ *ķayı* 152a/4, *ķuru* 46b/6 ~ *ķurı* 47b/3, *oġru* 420a/3 ~ *oġrı* 414a/6, *oķu-* 52b/7 ~ *oķı-* 53a/3, *uyķu* 296b/4 ~ *uyķı* 16a/7, *yuķaru* 132a/3 ~ *yuķarı* 16a/7, *ķıpķuķ* 135b/8 ~ *ķıpķıķ* 113b/6.

MG'ta görülen örnekler: *oķu-* 52b/7 ~ *oķı-* 53a/3, *mu* 5b/3 ~ *mı* 29b/6, *ķurıtul-* 140b/2 ~ *ķurtıl-* 140b/4, *ķayu* 286a/5 ~ *ķayı* 152a/4, *ķuķur* 36b/6 ~ *ķuķır* 220b/1, *ķıpķuķ* 135b/8 ~ *ķıpķıķ* 113b/8.

3.1.2.7. -ı ~ -a-

HŞ'de görülen örnekler: *ağaç* 4287 ~ *ıgâç* > *yıgâç* 552, *agla-* 4130~ *ıgla-* > *yıgla-* 2768.

Memlük sahasında yazılan GT'de görülen örnekler: *yıgâç* > *agâç* 5/13, *butık* > *butak* 6/4

MG'ta görülen örnekler: *yalıng* 97a/4 ~ *yalanğ* 33b/7, *yalıngaç* 144b/5 ~ *yalanğaç* 95a/6.

3.2. Ünsüzler

3.2.1. /d/ Ünsüzü

Türkçenin en eski metinlerinden itibaren kelime içinde ve sonunda /d/ sesi bulunmaktadır. Bu ses Karahanlı Türkçesinde hem ɖ /d/ li hem de ɗ /ɗ/ li ikili bir yazım şeklinde görülmektedir. Bu ikili kullanım o kadar ileri derecededir ki, Köktürk kitabelerinde kelime içerisinde bulunan /y/ sesi dahi Karahanlı metinlerinde /ɗ/ sesi kullanılarak yazılmıştır. *keyik* > *keɗik* Orta Türkçe dönemi, Türk lehçelerinin neredeyse tamamını barındırması bakımından *Ortak Türkçe* kavramının kullanılması ile beraber, bu kavramın en önemli ses olayını d > ɗ > y değişmesi oluşturmaktadır.

Bu ses olayı ile ilgili Karahanlı döneminde Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı DLT'de şu bilgiler bulunmaktadır: "Yağma, Tohsı, Kıfçak, Yabaku, Tatar, Koy, Çomul ve Oğuzlar birbirine uygun olarak(ڤ dh) harfini her zaman (ڤ y) ye çevirirler ve hiçbir zaman (ڤ) li söyleyemezler... Bunun gibi Çiğiller ve başka Türklerce ڤ olarak söylenilen bu harfi "Rus" ve "Rum" ülkelerine kadar uzanan Bulgar, Suvar, Yemek, Kıfçak boyları hep birden (ڤ z) olarak söylerler."⁶⁵

Kaşgarlı'nın verdiği bilgiler /d/ sesinin Karahanlı Türkçesindeki durumunu göstermesi açısından önemlidir. Karahanlı Türkçesinden sonra gelen Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde /d/ sesi yerini /ḏ/ ve /y/ seslerinin olduğu karışık bir kullanıma bırakmıştır. Bu konuda Aysu Ata şu görüştedir: "Orta Türkçe döneminin diğer bir devresini oluşturan Harezmi Türkçesinde /ḏ/ ve /y/li örnekleri bir arada görmek mümkündür. Bu özellik de boyların lehçe ve şivelerinin birbiriyle karışık olarak konuşulduğu bir d ~ y dönemini vermesi bakımından önemlidir."⁶⁶ Bu karışıklık aynı şekilde Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden İM'de ve Berke Fakih'in yazdığı 66 beyitlik manzumede de görülmektedir. Ancak Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan MN ve Memlük sahasında yazılan GT, MG ve BV adlı eserler d > ḏ > y geçişmesinde tamamen /y/ tarafındadır.

Bu eserlerde görülen değişmeyi iki şekilde açıklamak mümkündür. Öncelikle Kaşgarlı'nın eserinde bahsettiği "Yağma, Tohsı, Kıfçak, Yabaku, Tatar,

⁶⁵ ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, s. 32.

⁶⁶ ATA, Aysu, *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.53.

Koy, Çomul ve Oğuzlar birbirine uygun olarak(ð dh) harfini her zaman (ʒ y) ye çevirirler" durumu söz konusu olabilir. Bu eserlerin tamamen /y/ tarafında olması, Harezm-Altın Ordu ve Memlük sahalarının aslında Çağatay Türkçesi öncesi birer geçiş dönemi olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Aysu Ata'nın belirttiği gibi boyların iç içe yaşadığı bir $\underline{d} \sim y$ döneminden bahsedecek olursak, çoğunluğu Kıpçaklardan oluşan Memlük sahasının yazma eserlerinde görülen $\underline{d} \sim y$ karışıklığının sebebinin ne olduğunu açıklamak daha kolay olacaktır. Kaşgarlı'nın, Kıpçakların $\underline{d} > y$ değişmesinde /y/ tarafında olduğunu belirtmesine rağmen, Asıl Memlük Kıpçakçası olarak kabul edilen eserlerde $\underline{d} \sim y$ karışıklığının görülmesi, Memlük sahasında yaşayan Kıpçaklara ait bir yazı dilinden ziyade, Karahanlı Türkçesinde meydana getirilen ve Harezm-Altın Ordu sahasında devam etmiş olan yazı dili geleneğinin devamı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kıpçakça olarak yazıldığı söylenen Kutb'un HŞ adlı eserinde, $\underline{d} \sim y$ seslerinin karışık kullanımına rağmen Seyf-i Sarâyî'nin yazdığı GT'nin tamamen /y/ tarafında olması eser üzerinde araştırma yapan A. F. Karamanlıoğlu'nun da dikkatini çekmiştir. Görülüyor ki Harezm-Altın Ordu sahasında bir arada yaşayan unsurların karışık yapısının eserlere olan yansıması ($\underline{d} \sim y$), çoğunluğunu Kıpçakların oluşturduğu Mısır'da yazılan eserlerde de kendisini göstermektedir.

Bu bilgilere ek olarak MN, GT, MG ve BV adlı eserler $\underline{d} > \underline{d} > y$ değişmesinde tamamen /y/ tarafında olması bakımından diğer eserlere göre daha fazla Oğuzca tesiri altındadır denebilir.

Harezmi-Altın Ordu ve Memlûk sahalarında yazılan eserlerde görülen $\text{d} \sim \text{y}$ değişmesinin geçiş sıklıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Kelimeler	Hüsrev ü Şîrîn		Nehcü'l- Ferâdis		Kıyasü'l- Enbiya		Muînü' -l Mürid		Muḥabbe t-nâme		Mukaddimetü' l-Edeb		Gülüstan Tercümesi		İrşâdü'l- Mülük		Münyetü'l -Guzât		Baytara tu'l- Vazih
	ḍ	y	ḍ	y	ḍ	y	ḍ	y	ḍ	y	ḍ	y	ḍ	y	ḍ	y	ḍ	y	
ḍ ve y li şekiller																			
aḍaḵ ~ ayak	65	18	72	Ø	140	32	9	3	1	5	3	1	Ø	40	Ø	2	Ø	40	35
aḍrıl- ~	9	1	12	Ø	19	40	Ø	Ø	Ø	1	1	6	Ø	4	Ø	5	Ø	4	Ø
eḍgü ~	80	Ø	98	Ø	82	Ø	3	Ø	Ø	2	37	1	Ø	40	3	Ø	Ø	Ø	Ø
ḵaḍḡu ~	165	6	113	1	101	13	2	Ø	Ø	Ø	25	6	Ø	23	3	1	Ø	Ø	Ø
kiḍ- ~ kıy-	12	12	29	31	36	48	4	1	Ø	1	2	37	Ø	22	1	4	Ø	5	Ø
ḵuḍuḡ ~	9	1	1	2	55	2	1	Ø	1	Ø	2	4	Ø	7	Ø	2	Ø	Ø	Ø
boḍ ~ boy	14	4	6	14	4	24	Ø	Ø	Ø	7	Ø	7	Ø	10	Ø	2	Ø	3	Ø
ḵoḍ- ~ ḵoy-	27	89			105	20	1	10	Ø	1	5	52	Ø	73	Ø	4	Ø	42	9

Tablo 1: Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde /ḍ/ sesinin korunduğu veya /y/ sesine dönüştüğü yapılar.

3.2.2. /G/ Ünsüzü

/G/ ünsüzü tek heceli kelimelerin sonunda korunmuştur. Birden fazla heceli kelimelerin hece başında ise /G/ sesinin korunduğu ve düştüğü örnekler bütün eserlerde görülmektedir.

3.2.2.1. /G/ Sesinin Korunduğu Örnekler

edgü HŞ 2521, MM 101/4, ME 8/2, İM 10a/7, krş. MN *eygü* 292aV11, ME 151/6,

emgek HŞ 2509, ME 68/6, İM 256b/3, MG 94a/6, krş. *emget-* MM 299/4, ME 3/4, MG 99a/3, krş. *emgen-* ME 167/4, MG 99b/5, BV 8b/21

yalğan HŞ 960, MN 297aV7, ME 71/4, İM 86b/6

kazğan- KE 125/12, NF 234/10, ME 23/8

2.2.2.2. -G- ~ -G- > Ø

kulgak > *kulak* HŞ 3105, KE 203v14, NF 60/10, MM 27/2, ME 58/5, GT 212/5, İM 83b/6, MG 20a/5, BV 6a/4

kazgan KE 148r18, NF 125/9 ~ *kazan* KE 95r1, NF 107/4 krş. *kazanç* MG 108b/7

kergek > *kerek* HŞ 190, KE 8/21, NF 4/6, MM 1a/6, MN 296aV10, ME 76/7, GT 218/2, İM 285b/3, MG 25b/9.

bulğa- HŞ 1458, KE 111r19, ME 65/4, İM 479a/2 krş. *bulğaş*- HŞ 4557, NF 179/14, İM 139a/2 ~ *bula*- ME 62/8 krş *bulaş*- NF 331/13, MN 296aV11, İM 139a/3

kurtğar- KE 52r4, NF 217/12 krş. *kurtkar*- KE 118r17 ~ *kutgar* HŞ 3164, KE 100v7, NF 73/12, ME 6/4 *ũ kurtar*- KE 239r18, NF 223/16, GT 326/11, İM 180a/8 ~ *kutar*- HŞ 470, KE 237r19, MM 14a/12, ME 8/5,

sargar- HŞ 976, KE 16r16, NF 243/8, ME 162/7 ~ *sarar*- HŞ 3391

targak HŞ 868, KE 18v11, NF 11/7 krş. *targa*- HŞ 3185, GT 329/3 ~ *tarak* KE 161v19, BV 8a/8 krş. *tara*- HŞ 876, NF 334/2, ME 69/2, İM 194b/5

yapurgak HŞ 3591, KE 12r13, NF 57/3 ~ *yaprak* HŞ 4264, NF 43/14, MN 294bV10, GT 202/6, İM 107b/4 krş. *yapraklan*- ME 43/3

belgür- HŞ 2465, KE 6v20, NF 16/16, MN 297bV2, ME 184/8, BV 67/4 ~ *belgürt*- HŞ 2367, KE 25r5, MM 51/4, ME 70/1 ~ *belür*- HŞ 1968, MN 304aV10, BV 94/3 ~ *belürt*- 39/1

bitgür- HŞ 3767, ~ *bitür-* HŞ 2394, KE 216v10, MM 126/4, ME 61/6 ~
bitker- KE 103v4 ~ *bitkür-* 191r8

3.2.2.3. -G- ~ -K-

karanggu HŞ 907, KE 67r/9, NF 402/12, GT 243/3, İM 153a/1 ~ *karangku*
HŞ 4466, KE 38v11, NF 229/13 krş. *karanku* ME 228/6

kisga KE 216v13, ME 41/7 ~ *kıska* HŞ 4667, KE 65v20, NF 118/9, MM
12a/15, ME 133/4, GT 19/12, İM 54a/2, MG 93a/4, BV 16/1 ~ *kışa* HŞ 3944

3.2.2.4. -G- > -w-, -v-

og- > *ov-* KE 103v20 > *aw-* İM 359a/2

kog- > *kow-* KE 249v6, İM 441a/5 ~ *kov-* HŞ 4238, ME 19/8, GT 349/2,
İM 441a/6, MG 54a/8 ~ *kaw-* NF 379/11 ~ *kav-* HŞ 1614, KE 69r4, NF 334/11, MG
54b/6

soguk > *sawuk* KE 57r9, NF 30/16, ME 237/6, İM 117b/6 ~ *sovuk* HŞ
4231, MG 88a/6, BV 15a/2 ~ *savuk* KE 198v18

yaguk > *yawuk* KE 61r5, NF 20/14, ME 106/4, İM 11b/8 ~ *yavuk* HŞ 521,
KE 164v21

3.2.2.5. -G ~ -G > Ø

Çok heceli kelimelerin sonunda bulunan /G/ sesinin aynı eserde hem korunup hem de düştüğü örnekler bir arada görülmektedir. Bu durum bazı eserlerde korunan şekillerin, bazılarında ise düşen şekillerin fazla olduğu şeklinde tespit edilmiştir. Çok heceli kelimelerin sonunda bulunan /G/ sesinin düşme hadisesi Güney-Batı Oğuz Türkçesi'nin karakteristik bir özelliğidir. Bu açıdan eserlerde görülen düşme hadisesinin fazlalığı Oğuz Türkçesi tesirini göstermesi açısından önemli bir özelliktir. /G/ sesinin korunduğu veya düştüğü yapılar ve eserlerdeki geçiş sıklıkları tablo halinde aşağıda gösterilmiştir.

Kelimeler	Hüsrev ü		Nehcü'l-		Kısaü'l-		Muînü' -l		Muhabbet		Mukaddimetü'l		Gülüstan		İrşâdü'l-		Münyetü'l-		BV	
	G	Ø	G	Ø	G	Ø	G	Ø	G	Ø	G	Ø	G	Ø	G	Ø	G	Ø		
/G/ ve Ø																				
arığ ~ arı	10	1	33	Ø	88	Ø	16	5	Ø	2	19	Ø	Ø	8	6	2	Ø	1	Ø	Ø
açığ ~ aç	25	1	3	Ø	27	Ø	1	Ø	1	Ø	6	1	2	5	Ø	2	Ø	Ø	Ø	Ø
ķamuğ ~	133	Ø	18	Ø	5554	1	32	Ø1	15	Ø	2	Ø	Ø	2	1	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
ķatıg ~ ķatı	28	3	98	1	111	Ø	5	Ø	2	Ø	25	3	Ø	16	5	10	67	Ø	19	19
ķorķuğ ~	5	Ø	19	Ø	1	1	Ø	Ø	Ø	Ø	8	Ø	Ø	2	Ø	2	Ø	1	Ø	Ø
ķuđuğ ~	10	Ø	41	1	55	Ø	1	Ø	1	Ø	6	Ø	Ø	7	10	54	Ø	Ø	Ø	Ø
ķuruğ ~	14	4	6	Ø	29	Ø	4	Ø	1	Ø	1	Ø	Ø	15	3	2	Ø	1	Ø	Ø

Tablo 2: Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde kelime sonu /G/ sesinin düştüğü veya korunduğu yapılar.

Eserlerdeki ikili şekillerin tablodaki geçiş sıklıklarına bakıldığı zaman, her iki sahada da /G/ sesinin korunduğu yapıların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu noktada, Harezmi-Altın Ordu yazı dilinde var olan karmaşıklığın Memlûk sahasında da görülmesi, iddia edildiği gibi, bozkırdan gelip salt Kıpçak Türkçesi sahası teşkil eden bir yapının değil, Karahanlı Türkçesi temelinde Güney-Batı Oğuz Türkçesinin de izlerini taşıyan bir sahanın varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Çağatay Türkçesinin karakteristik özelliği olan /G/ sesinin korunması olayının her iki sahada da baskın olarak görülmesi, bu iki sahanın Çağatay Türkçesine geçiş devresi olduğu fikrini güçlendirmektedir.

3.2.3. /t/ Ünsüzü

Kaşgarlı Mahmud'un /t/ ünsüzünün kullanımına ait verdiği bilgiler bu sesin XI. yüzyıldaki kullanılışını göstermesi bakımından önemlidir. "Oğuzlarla onlara yakın olanlar kelimedeki ت harfini د harfine çevirirler. Türkler deveye "tewey", bunlar "dewey" derler."⁶⁷ Harezm-Altın Ordu ve Memlük sahalarında kelime başı /t/ ve /d/ seslerinin kullanım sıklıkları aşağıda gösterilmiştir.

HŞ: *ti-* (370) ~ *di-* (3), *taḳı* (38) ~ *daḡı* (1), *teli* (2) ~ *deli* (4), *tegül* ∅ ~ *degül* (1).

KE: *te-* (2123) ~ *de-* (21), *taḳı* (414) ~ *daḡı* (1), *teg* (198) ~ *deg* (17), *tur-* (1237) ~ *dur-* (16), *tög-* (2) ~ *dög-* (1)

NF: İki örnek haricinde NF'de bütün örnekler /t/ li biçimdedir. *delü* (1), *delülük* (2)

MM: Bir örnek haricinde eserdeki bütün örnekler /t/ li biçimdedir. *delür-* (1)

MN: *ti-* (2) ~ *di-* (4), *taḡı* (6) ~ *daḡı* (1), *teg* (43) ~ *dek* (8), *tur-* (2) ~ *dur-* (2)

⁶⁷ ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939, s. 32.

ME: *tur-* (19) ~ *dur-* (3), *ton* (54) ~ *don* (1), *tag* (2) ~ *dağ* (1), *tağıl-* (7) ~ *dağıl-* (1), *tañg* (6) ~ *dañg* (2), *tüz* (10) ~ *düz* (3), *töşek* (4) ~ *döşek* (1), *toğur-* (4) ~ *doğur-* (2)

GT: *tī-* (2) ~ *dī-* (80), *tagı* (∅) ~ *dağı* (325), *tur-* (231) ~ *dur-* (142), *tag* (11) ~ *dağ* (∅), *teve* (14) ~ *deve* (∅), *tört* (10) ~ *dört* (1), *tıñglan-* (3) ~ *dıñglen-* (1).

İM: *tī-* (1) ~ *de-* (2), *tağı* (5) ~ *dağı* (∅), *tag* (1) ~ *dağ* (∅), *telü* (2) ~ *delü* (4), *tegül* (∅) ~ *degül* (1)

MG: *tağı* (761) ~ *dağı* (1), *tögül* (1) ~ *dögül* (20), *tört* (21) ~ *dört* (1), *tur-* (284) ~ *dur-* (1), *tī-* (60) ~ *dī-* (∅), *tig* (36) ~ *dig* (∅)

BV: *tī-* (30) ~ *dī-* (76) örnekleri haricinde /t/ ~ /d/ değişmesinde /t/ sesi tarafındadır. *tağı* 1/3, *temür* 18/17, *tışı* 4/14, *tive* 28/20, *tüz* 5/15, *türlüg* 4/20.

Verilen örneklerde kelime başı /t/ ~ /d/ seslerinin kullanımının karışıklığı, eserlerde çeşitli oranlarda görülmektedir. NF, MM ve BV gibi eselerde /d/ li şekiller birkaç örnekte geçmekte, diğer eserlerde ise bir çok örnekte ikili şekillerin kullanıldığı görülmektedir. Kaşgarlı'nın XI. yüzyılda söylediği Oğuzlar ve onlara yakın olanların /t/ sesini /d/ ye çevirdiği bilgisi ile metinlerde görülen /t/ ~ /d/ seslerinin karışık kullanımı Harezmi-Altın Ordu ve Memlük sahaları üzerinde Oğuz Türkçesinin etkisini gösteren bir niteliktedir.

3.2.4. /b/ Ünsüzü

Türkçenin en eski metinleri olan Köktürk yazıtları ve Uygurca eserlerden itibaren /b/ ünsüzü kelime başında, ortasında veya sonunda kullanılmıştır. Harezm-Altın Ordu ve Memlük sahalarındaki kullanım şekilleri ise şöyledir:

3.2.4.1. Kelime Başında /b/ Ünsüzü

Harezm-Altın Ordu ve Memlük Türkçelerinde kelime başı /b/ sesi varlığını devam ettirirken, içinde /n/, /n̄g/ gibi geniz sesleri bulunduran kelimelerde /b/ sesi yerini /m/ sesine bırakmıştır. Bu durum daha önceki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Köktürk kitabelerinde kelime başında /b/ sesi olan ve içerisinde geniz sesleri bulunduran kelimeler Uygurca metinlerde yerini /m/ sesine bırakmıştır. Uygurca'da görülen bu durum, Karahanlı Türkçesinde de varlığını aynı şekilde devam ettirmiştir. Bu dönemde Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *Dīvānū Luġāti't-Türk* adlı eserde bu ses olayına ilişkin önemli bir kayıt bulunmaktadır. "Kelimenin başında bulunan *ḡ* harfini Suvarlar, Oğuzlar, Kıpçaklar *ḡ*'ye çevirirler. Türkler *men bardum*, Suvarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar *ben bardum* derler. Türkler çorbaya *mün*, bunlar *bün* derler."⁶⁸ Uygurca Türkçesinden sonra Karahanlı Türkçesinde, daha sonra da Harezm-Altın

⁶⁸ ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, s. 31.

Ordu ve Memlük sahalarında ve en nihayetinde Çağatay Türkçesinde görülen bu değişme Doğu Türkçesi yazı dilinin tarihi sürecini gösteren önemli bir ses olayıdır.

Harezm-Altın Ordu Türkçesi eserlerinde ve Memlük sahasında Asıl Memlük Kıpçakçası olarak kabul edilen eserlerde ayrıca Berke Fakih'in manzumesinde, bar-, bir- bol-, bar gibi örneklerde kelime başı /b/ sesi korunmuştur.

İçerisinde /m/, /n/, /n̄g/ geniz ünsüzleri bulunan kelimelerin başında bulunan /b/ sesi Harezm-Altın Ordu ve Memlük sahalarında /m/ sesine dönüşmektedir.

bin- > *min-* BFM 4705, HŞ 757, NF 374/2, KE 158r4, GT 168/12, İM 368a/1, MG 9b/2, BV 4/1 krş. *mün-* HŞ 2585, NF 415/4, KE 78v13, MM 245/3, ME 150/8.

ben > *men* BFM 11, HŞ 26, NF 2/7, KE 3v8, MN 300bV7, MM 50/4, ME 24/6, GT 11/5, İM 71a/8, MG 25a/4, BV 2/6.

bin̄g > *min̄g* BFM 18, HŞ 87, NF 37/3, KE 24r13, MN 303aV3, MM 35/3, ME 50/3, GT 6/6, İM 435a/6, MG 104a/3, BV 1/2

ben̄gü > *men̄gü* HŞ 816, NF 177/7, KE 134v/13, MN 296bV2, MM 341/3, ME 70/6, GT 344/5, İM 31a/7.

bu > *mu* krş. *munun̄g* BFM 46, HŞ 228, NF 19/5, MN 292bV3, MM 101/2, GT 34a/10, İM 88a/5, MG 24b/2, BV 23/1, krş. *mun̄ga* ME 42/8.

bunġ > munġ HŞ 2579, NF 286/6, KE 131v21, MM 326/3, ME 16/3.

Ayrıca bazı eserlerde, içinde geniz ünsüzleri bulunan kelimelerin başındaki /b/ seslerinin korunduğu örnekler de görülmektedir.

MM’de görülen /b/ li şekiller: *ban*- 360/2

ME’de görülen /b/ li şekiller: *ban*- 136/6, *banġla*- 89/5, *biniş*- 117/8, *banġu* 136/6.

İM’de görülen /b/ li şekiller: *oşbunıġ* 62b/7, *oşbunıġ* 449a/2.

Örneklerde görülen biçimler ve tarihi kayıtlarla birlikte eserlerdeki b > m değişmesini, Kaşgarlı Mahmud’un XI. yy. da söylediği *kelimenin başında bulunan ڤ harfini Suvarlar, Oğuzlar, Kıpçaklar ب ’ye çevirirler* sözünü düşündüğümüzde, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde kelime başında /m/ sesinin kullanılması Kaşgarlı’nın verdiği bilgiye zıt bir durum oluşturmaktadır. Nitekim Oğuzların kelime başında /b/ sesini kullanması Oğuz Türkçesinin yazı dili olduğu dönemden itibaren görülmekte, hatta Memlük sahasının daha sonraki dönemlerinde görülen Oğuzcalaşma tesiri ile Memlük sahasında da b > m değişmesinde /b/ tarafında olan eserler karşımıza çıkmaktadır. Fakat DLT’den iki yüzyıl sonra yazılan Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinin b > m değişmesinde /m/ tarafında olması dikkate değer bir durumdur.

3.2.4.2. Kelime Ortasında /b/ Ünsüzü -b- > -w- ~ -v-

Köktürk kitabelerinde kelime ortasındaki /b/ sesi Uygur yazma metinlerinden itibaren /w/ ve /v/ seslerine dönüşmüştür. Uygurca metinlerde görülen *ḳabşur-* > *ḳawşur-*, *sebin-* > *sewin-* gibi örnekler bu değişimin eski metinlerden itibaren görüldüğünü ortaya çıkarmaktadır. Nitekim daha sonra Karahanlı döneminde yazılan DLT'de Kaşgarlı Mahmud " Türklerce ب ile ف arasında söylenen ؤ "w" harfi Oğuzlarla onlara yakın olanlar tarafından و'ye çevrilir. Türklerin ؤ "ew" dediğine Oğuzlar و "ev" derler."⁶⁹ sözleriyle Karahanlı Türkçesinde de bu özelliğin devam ettiğini bildirmektedir. Harezmi-Altın Ordu ve Memlük sahalarında yazılan eserlerde hem /w/ hem de /v/ sesinin kullanımı görülmektedir. Aysu Ata bu durum ile ilgili "Harezmi Türkçesi eserleri bu ses hadisesi bakımından hem Karahanlı Türkçesi hem Oğuz Türkçesi özelliğini taşımaktadır."⁷⁰ görüşündedir.

abıç > *awuç* ~ *avuç*: KE 116r16, NF 73/17, İM 84a/2 krş. *awuçla-* ME 137/6 ~ *avuç* HŞ 88, KE 114v11, GT 173/13.

yabız > *yawuz* ~ *yavuz*: KE 18r13, NF 2/15, MM 42/2, ME 44/7, İM 482b/5, ~ *yavuz* MN 296bV4, GT 29/8, BV 8b/8 krş. *yavuzluḳ* HŞ 4687

⁶⁹ ATALAY, *Besim, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, s. 31-32.

⁷⁰ ATA, Aysu, *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.53.

abın- > *awun-* ~ *avun-*: ME 171/7, krş. *awunça* KE 50v10, HŞ 389, ~ *avun-* KE 142v14.

ebir- > *ewür-* ~ *evür-* : KE 2v20, NF 13/16, MM 145/4, ME 4/6 ~ *evür-* HŞ 1724, KE 38v16

tebe > *tewe* ~ *teve*: KE 35r3, NF 20/6, MM 175/2, ME 8/2, İM 116a/7 ~ *teve* HŞ 4080, KE 180r11, GT 273/4

tabar > *tawar* ~ *tavar*: KE 73r11, NF 64/4, MM 193/1, İM 252b/1 ~ *tavar* HŞ 319, KE 110r1, GT 293/11

Kelime içinde iki ünlü arasında olmayan /b/ sesi bazı örneklerde varlığını korumuş, bazılarında da /v/, /w/ olmuştur.

yablaḳ > *yawlaḳ* ~ *yavlaḳ*: KE 11v12, NF 106/13 ~ *yavlaḳ* HŞ 411

yalbar- ~ *yalwar-* : HŞ 384, NF 355/4, ME 139/5 ~ *yalwar-* KE 102r1, MM 55/4.

3.2.4.3. Kelime Sonu /b/ Ünsüzü -b > -w ~ -v ~ ∅

Bu değişme Harezmi-Altın Ordu ve Memlük sahalarda $sub > suw \sim suv \sim su$ kullanımında çok açık görülmektedir. Eserlerde hem ikili örnekler, hem de tek yazılmış biçimler mevcuttur.

MN ve MG'de sondaki /w/, /v/ sesleri düşmüştür. (su)

HŞ, KE, GT'de sondaki /w/, /v/ sesleri bazı örneklerde korunmuş bazı örneklerde de düşmüştür.

suw ~ suv ~ su

NF'de Kaşgarlı'nın belirttiği Oğuzca özelliği olan /v/ ve Doğu Türkçesi özelliği olan /w/ sesinin kullanımı bir aradadır.

suw ~ suv

MM, ME, İM ve BV'de sondaki /w/ sesi korunmuştur.

suw

ab > aw ~ av: KE 116r18, NF 155/16, MN 296aV3, MM 41/4, ME 5/5, İM 452a/1 ~ *av* HŞ 327, KE 186r2, GT 336/4, MG 106b/9.

eb > ew ~ ev: KE 18r3, NF 18/17, MM 300/3, MN 297V9, ME 42/1 ~ *ev* HŞ 142, KE 143v9, GT 60/11.

seb- > *sew-* ~ *sev-* : KE 69r11, NF 169/8, MM 210/2, MN 299aV4, ME
 35/1, İM 486a/6 ~ *sev-* HŞ 163, KE 106v13, NF 8/11, GT 225/7.

3.2.5. /k/ Ünsüzü

Harezmi-Altın Ordu ve Memlük sahalalarında kelime başında /k/ sesi korunmakla beraber bazı örneklerde k- > ħ- değişmesi görülmektedir.

ķatun > *ħatun* HŞ 413, KE 8r14, NF 6/8, ME 27/1, GT 150/4, İM 20b/8, MG 90a/3, BV 77/5

Kelime içerisinde -k- > -ħ- değişimi görülür.

okķa- > *oħķa-* HŞ 3603, KE 153v3, NF 178/16, MN 296bV2, ME 34/7, GT 55/7, İM 55b/3, MG 81a/2, BV 77/6.

yaķķı > *yaħķı* HŞ 358, KE 2r21, NF 22/2, MN 296bV9, ME 33/6, GT 20/7, İM 255b/8, MG 5b/7, BV 13/3

aķķam > *aħķam* KE 36v21, NF 25/16, MM 124/3, ME 105/3, GT 238/7, İM 158a/8.

aķıt- > *aħıt-* KE 248v1.

aķtar- > *aħtar-* KE 97v2, NF 191/16, (*aħtarıķ-*) ME 201/3, GT 202/13

aķsaķ > *aħsaķ* KE 10v3, MM 195/3

Çağatay Türkçesinin karakteristik özelliği olan kelime sonu /ğ/~ /k/ ikiliği KE ve MN adlı eserlerde kendisini göstermektedir. KE'de örneklerin hem /ğ/ li hem de /k/ li şekillerine rastlanmaktadır. *agrığ* 52r19 ~ *agrık* 121v7, *ısığ* 69v8 ~ *ısık* 216v19, *uluğ* 153r21 ~ *uluk* 68r12.

NF'de kelime sonu /k/ sesi sadece bir örnekte görülmektedir. *yoruk* 318/12

MN'de ise bu karışıklık diğer bütün eserlerden farklı bir şekildedir. Örneklerin büyük çoğunluğunda kelime sonu /ğ/ sesi yerini /k/ sesine bırakmıştır. Sadece *uluğ* örneğinde sondaki /ğ/ sesi korunmuş, *yanğlığ* "293aV5" ~ *yanğlık* "294aV2" örneğinde ise ikili şekilde kullanılmıştır. Diğer örneklerde ise /ğ/ sesi ya düşmüş ya da /k/ sesine dönüşmüştür. *kuruk* 290bV8, *kamuk* 292bV5, *katık* 296aV8, *tapuk* 297bV9, *kapuk* 304aV4, *kuğuk* 304aV4

3.2.6. Ünsüz İkizleşmeleri

Çağatayca'da "iki > ikki, yeti > yetti, sekiz > sekkiz, tokuz > tokkuz, otuz > ottuz" gibi sayı isimlerinde ve "şeker > şekker" gibi isimlerde görülen ikizleşmeler, Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde ve Memlük sahasında Asıl Memlük Kıpçakçası ile yazılan eserlerde görülmektedir.

4. ŞEKİL BİLGİSİ

4.1. İsim

4.1.1. Çokluk Eki +lAr

"Eski Türkçe'de isimlere, zamirlere, belirsiz sayılara ve çekimli fiillere en çok gelen ve yaygın olan çokluk eki *+lAr*'dır."⁷¹ Bu yaygın kullanım Karahanlı Türkçesinde tamamen *+lAr* şeklinde görülmektedir. Karahanlı Türkçesinin devamı niteliğinde olan Harezmi-Altın Ordu Türkçesi ve Memlük sahasında Asıl Memlük Kıpçakçası ile yazılan eserlerin tümünde çokluk eki *+lAr*'dır.

HŞ: *ant+lar* 688, *adağ+lar* 520, *big+ler* 1299, *körklüg+ler* 3403

KE: *bözçi+ler* 18r7, *qoy+lar* 13v11, *uşaq+lar* 117v17, *yağı+ları* 131v20

NF: *bahā+lar* 97/16, *çipçuk+lar* 244/13, *kan+lar* 277/4, *sıgır+lar* 41/8

ME: *bulut+lar* 14/8, *arıq+lar* 75/3, *kapuğ+lar* 69/6, *sav+lar* 202/4

MM: *söz+leri* 350/1, *könğül+ler* 384/4, *enbiyā+lar* 5/2, *oğlan+lar* 34/3

⁷¹ GABAİN, A.V., *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara, 2007, s.68-69

MN: *tiken+ler* 290bV7, *gevher+ler* 292aV6, *köp+ler* 292aV7, *körklüg+ler* 293aV5

İM: *altun+lar* 188b/8, *tanuğ+lar* 322b/6, *köz+ler* 104b/6, *sökel+ler* 265b/2

MG: *alın+lar* 62a/5, *‘asker+ler* 82b/8, *barmağ+lar* 26a/7, *il+ler* 83b/2

BV: *at+lar* 3a/19, *‘ayıb+lar* 2b/1, *el+leri* 7a/13, *ğardağ+lar* 1b/21

4.1.2. İsim Çekim Ekleri

4.1.2.1. İlgi Hali Eki: +nİng / +nUng / +Im / +Ing / +Ung

İlgi hali eki Köktürkçede ünlü ile biten kelimelerde +nİng, ünsüzle biten kelimelerde +Ing biçimindedir.

Ayrıca +Ig örneği bir örnekte ilgi hali eki olarak kullanılmış olmalıdır.⁷² Muhtemelen bu durum Köktürkçede görülen $\eta \sim g$ nöbetleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Uygur Dönemi yazılı metinlerinde ilgi hali eki +nİng ve +Ing eklerini görmekle birlikte, ayrıca +nUng ve +Ung kullanımlarıyla da karşılaşmaktayız.

⁷² TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul, 2003, s. 106.

Karahanlı Türkçesi ile yazılan eserlerde, ilgi hali eki için kullanılan *+Inġ* ve *+Unġ* şekilleri kalkmış, sadece *+nInġ* / *+nUnġ* şekilleri varlığını devam ettirmiştir. *ata+ninġ ana+ninġ ölümü tükel* "KB-5168", *bu ol devlet kara+ninġ kurı* "KB-336" *ķamuġ+nunġ firāķı yaķın ya ırak* "KB-6206", *kezigķe kelir bu ölüm+nünġ ķurı* "KB-1476"⁷³

Harezm-Altın Ordu Türkçesi ve Asıl Memlük Kıpçakçası ile yazılan eserlerde ilgi hali eki *+nInġ* / *+nUnġ* / *+Im* / *+Unġ* / *+Inġ* şeklindedir. Yuvarlak ünlüden ve dudak ünsüzünden sonra gelen ilgi hali eki yuvarlak ünlülü şekliyle kelimeye bağlanabilir. Ancak bu durum kurallı değildir.⁷⁴

Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde ilgi hali eki genellikle düz ünlülü biçimi olan *+nInġ* şeklindedir. Hatta ilgi hali eki BFM, MG ve BV'de sadece düz ünlülü şekliyle kullanılmaktadır.

BFM *+nInġ*: *ķalem+ninġ* 6, *olar+ninġ* 9, *ir+ninġ* 10

HŞ *+nInġ* / *+nUnġ*: *ķök+ninġ* 1487, *al+ninġ* 959, *ķönġli+ninġ* 1518, *ķiři+ninġ* 251, *ķulunġ+nunġ* 1971, *ķuș+nunġ* 798, *ķözüm+nünġ* 3888

KE *+nInġ* / *+nUnġ*: *at+ninġ* 140v6, *ķöz+ninġ* 95r17, *ķul+nunġ* 22r4 ~ *ķul+ninġ* 83r3, *ķuș+ninġ* 177r9, *ķün+nünġ* 14r3 ~ *ķün+ninġ* 44v5

⁷³ HACIEMİNOĞLU, N., *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2003, s. 29.

⁷⁴ ATA, Aysu, *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.61.

NF *+nInġ* / *+nUnġ*: *aġu+nunġ* 34/13, *kapuġ+nunġ* 104/10, *kuş+nunġ* 43/1, *mülk+nünġ* 50/3, *duşmān+nünġ* 20/11, *iş+nünġ* 7/13

ME *+nInġ* / *+nUnġ*: *bitiġ+nünġ* 70/1, *kāfirler+nünġ* 45/1, *kelime+nünġ* 190/7, *kız+nünġ* 144/6, *öngin+nünġ* 140/7, *işim+nünġ* 87/8, *arāhu+nunġ* 54/6

MM *+nInġ* / *+nUnġ* / *+Inġ* / *+Unġ*: *ecel+nünġ* 274/3, *dīn+nünġ* 243/4, *cihān+nünġ* 203/1, *nefs+nünġ* 95/3 ~ *nefs+nünġ* 60/1, *oruc+nunġ* 199/2, *mu+nunġ* 101/2, *‘ışk+inġ* 363/1, *men+inġ* 244/1, *vücūd+unġ* 345/4

MN *+nInġ* / *+nUnġ* / *+Inġ*: *felek+nünġ* 290bV3, *cihān+nünġ* 291aV4, *ğonçe+nünġ* 298aV7, *çemen+nünġ* 303aV5, *hüs+nünġ* 307aV10, *mu+nunġ* 292bV3, *yüzünġ+nünġ* 296aV9, *sen+inġ* 294aV2, *bezm+inġ* 294bV5, *vişāl+inġ* 302bV11

GT *+nInġ* / *+nUnġ*: *beden+nünġ* 166/1, *big+nünġ* 56/11, *ķara+nünġ* 94/13, *böri+nünġ* 28/9, *öz+nünġ* 240/13

İM *+nInġ* / *+nUnġ*: *aḥşam+nünġ* 148a/5, *ķan+nünġ* 95b/3, *kent+nünġ* 483a/4, *küfr+nünġ* 54b/8, *ķul+nunġ* 30b/7, *kim+nünġ* 12a/8

MG *+nInġ*: *aġzı+nünġ* 95b/1, *‘aķdı+nünġ* 86a/7, *üzenġü+nünġ* 8a/5

BV *+nInġ*: *at+nünġ* 5a/3, *kefel+nünġ* 8b/24, *ķişi+nünġ* 2a/19, *yir+nünġ* 9b/22

4.1.2.2. Yükleme Hali Eki $+nI$ / $+n$

Yükleme hali eki Köktürkçede yalın durumdaki isimlere $+(X)G$ şeklinde, iyelik eki almış isimlere ise $+(I)n$ şeklinde bağlanmaktadır. Yazıtlarda seyrek olarak $+nI$ biçiminde görülen yükleme hali eki yapıları da vardır.⁷⁵

Uygur dönemi metinlerinde de yükleme hali ekinde büyük bir değişme olmamış, Köktürkçede kullanılan $+n$ eki haricinde diğer iki ekin kullanımı devam etmiştir. $+(X)G$ / $+nI$

Karahanlı Türkçesi döneminde yazılan metinlere bakıldığı zaman Köktürkçe ve Uygurcada olan bütün eklerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Uygurcada bulunmayan $+n$ ekiyle Karahanlı Türkçesinde yeniden karşılaşmaktayız. $+(X)G$ / $+n$ / $+nI$

Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası ile yazılan eserlerde yükleme hali eki $+n$ ve $+nI$ şeklindedir. Önceki dönemlerde görülen $+(X)G$ ekinin kullanımı bu iki sahada ortadan kalkmıştır.

BFM'de yükleme hali eki $+nI$ şeklindedir. *özünġ+ni* 2, *yüzünġ+ni* 2, *kitāb+nı* 11, *tilekinġ+ni* 15, *öz+ni* 24

⁷⁵ TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul, 2003, s. 110.

Teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hali eki *+n* şeklindedir. *toğşunluk+i+n* 5, *kilgen+i+n* 27, *rağmet+i+n* 36, *hağa+sı+n* 37, *tilek+i+n* 54

HŞ'de isimlere yükleme hali eki *+nI* şeklinde gelmiştir. *yaraşmaz bu kılıksızlık+nı kodğıl* 1008, *yana altun+nı bu kanğa kitürsün* 1112, *tüketti sözler+nı ol hür* 2324, *ol kümüş+nı kim saçar* 4070

Ayrıca eserde görülen az sayıda örnekte yükleme hali eki *+I* şeklindedir. *kayu kün bir selam+ı aytıp ıddıng* 3333, *telim kez işve birle bağ+ı korur* 1635, *su 'al+i kıldı kıl tıp mini āğāh* 4305, *yana ol gevher+i deryāka saldı* 1187

3. şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hali eki *+nI* ve *+n* şeklindedir. Ancak *+n* ekinin kullanımı *+nI* ekinin kullanımından çok daha fazladır. *birinin boyn+ı+nı ansızda bağlar* 1800, *tapup öz bahtıng ilg+i+ni kötergil* 920, *bahadurluk kılıç+i+n ilge aldı* 295, *canın yulandı gāret kıldı us+ı+n* 2385

KE'de isimlere yükleme hali eki *+nI* şeklinde gelir. *hürmetim+nı* 110r7, *karındaş+nı* 20v15, *ölüm+nı* 127r19, *uşmağ+nı* 211r19

3. şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hali eki *+nI* ve *+n* şeklindedir. Ancak bu ikili kullanım düzensizdir. *boyn+ı+n* 50v9 ~ *boyn+ı+nı* 62r9, *elg+i+n* 12v2 ~ *elg+i+ni* 14r14, *ferişteler+i+n* 11r5 ~ *ferişteler+i+ni* 3v5, *könglek+i+n* 79v7 ~ *könglek+i+ni* 70v7

NF'de diğ er eserlerde oldu ğ u gibi yükleme hali eki isimlere *+nI* şeklinde gelmektedir. *bitig+ni* 48/9, *oğ lağ +nı* 28/11, *ğ atunlar+nı* 26/2, *yükler+ni* 15/12

3. şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hali eki *+nI* ve *+n* şeklindedir. *+nI* eki hakkında Karamanlıoğ lu "Eski Türkçede zamirlerden sonra gelen bu ek, zamirlerden sonra geldiğ i gibi, isimlerden sonra da gelmekte ve 3. şahıs iyelik ekli sözlerde dahi -n'ye nisbetle daha fazla kullanılmaktadır."⁷⁶ demektir. *ağ ağ +ı+nı* 10/11, *aya+ları+nı* 44/10, *cümle+si+ni* 8/9, *at+ı+n* 14/9, *cümle+si+n* 34/6, *eligler+i+n* 34/1, *yollar+ı+n* 23/12

ME'de yükleme hali eki isimlere *+nI* şeklinde gelmektedir. *divit+ni* 36/3, *döre+ni* 141/6, *ençlik+ni* 85/8, *etük+ni* 30/3, *içkü+ni* 49/2

ME'de sadece bir örnekte yükleme hali eki *+I* şeklinde kullanılmış tır. *ol baş +ı bağladı baş bağı birle* 166/6

ME'te 3. şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hali eki *+nI* ve *+n* şeklinde gelmektedir. Ancak *+nI* şekli *+n* kullanımından çok daha fazladır. *baş +ı+n* 8/2 ~ *baş +ı+nı* 18/4, *bel+i+n* 179/1 ~ *bel+i+ni* 179/7, *elg+i+n* 178/8 ~ *elg+i+ni* 63/8, *köz+i+n* 8/2 ~ *köz+i+ni* 49/8, *ğ ulak+ı+n* 58/5 ~ *ğ ulak+ı+nı* 37/2

MM'de yükleme hali eki *+nI* / *+n* / *+I* şeklindedir.

⁷⁶ KARAMANLIOĞ LU, Ali Fehmi, "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri II. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XVII (1969), s. 34-35.

+nI eki yalın halideki isimlere gelir: *adağ+nı* 70/4, *islām+nı* 24/3, *on+nı* 100/4, *köküz+nı* 289/2, *ten+nı* 91/4, *tenğri+nı* 42/4

+I eki bazı örneklerde yalın durumda isimlere gelmektedir: *baş+ı* 151/2, *kol+ı* 92/2, *gusl+ı* 90/2, *niyyet+i* 168/4, *öl+i* 84/2, *sünnet+i* 88/1, *yön+i* 299/2, *yüz+i* 44/4, *zekāt+ı* 226/2, *rūh+ı* 404/4

+n eki 3. şahıs iyelik eklerinden sonra gelir: *baş+ı+n* 95/3, *kamuğ+ı+n* 340/2, *medh+i+n* 392/1, *yüng+i+n* 344/4

MN'de yükleme hali eki isimlere *+nI* şeklinde gelmektedir. *tün+nı* 290bV3, *su+nı* 290bV5, *gevher+nı* 290bV8, *şekker+nı* 290bV8, *gül+nı* 291aV1, *yıl+nı* 291aV4, *yūsuf+nı* 291aV5, *eyyüb+nı* 291aV6, *kuyaş+nı* 291aV7, *muḥabbet+nı* 291aV10, *gazel+nı* 291bV3, *‘ālem+nı* 292aV7.

Ayrıca eserde beş farklı yerde yalın isimlere gelen yükleme hali eki *+I* şeklinde görülmektedir. *köyürdi köñglüm+i dilber firākı* 298aV2, *havā üzre birür şunḳārga kut+ı* 290bV5, *kitāb+ı eylesenḡ bu kış katımda* 292aV8, *ayā şāhib-ķırān+ı kim üzerler* 295aV4, *selām+ı kim köñgül cānāna aysa* 297aV1.

MN'de 3. şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hali eki *+nI* ve *+n* şeklindedir. Ancak *+n* ekinin kullanımı *+nI* ekinin kullanımından çok daha fazladır.⁷⁷ *genc+i+nı*

⁷⁷ Eserde *+nI* 18 defa, *+n* 36 defa kullanılmıştır.

290bV2, *bünyād+ı+nı* 290bV3, *saç+ı+nı* 290bV6, *nerd+i+ni* 292aV7, *toprağ+ı+n* 304aV6, *mehr+i+n* 297bV7, *yad+ı+n* 298bV5, *sevgen+i+n* 301bV11

GT'de yükleme hali eki *+nI* şeklindedir. *balık+nı* 188/4, *big+ni* 19/6, *cān+nı* 326/4, *ir+ni* 61/11, *altun+nı* 41/8

Eserde 3. şahıs iyelik eklerinden sonra *+nI* ve *+n* ekleri karışık şekildedir. *il+i+ni* 186/6 ~ *il+i+n* 39/4, *ir+i+ni* 276/10 ~ *ir+i+n* 136/6, *ana+sı+nı* 242/4 ~ *ana+sı+n* 65/9.

İM'de yükleme hali eki *+nI*'dir. *agaç-nı* "359b/4", *hatun-nı* "179b/3", *tanuğ-nı* "461b/7", *sultān-nı* "249b/1"

Eserde 3. şahıs iyelik eklerinden sonra *+nI* ve *+n* ekleri karışık şekildedir. *aln+ı+n* 168a/3 ~ *aln+ı+nı* 241b/5, *māl+ı+n* 356b/6 ~ *māl+ı+nı* 484b/8, *börk+i+n* 5b/2 ~ *börk+i+ni* 189b/6, *til+i+n* 304b/5 ~ *til+i+ni* 166b/4, *tiş+leri+n* 492b/6 ~ *tiş+leri+ni* 492b/5, *yir+leri+n* 347a/6 ~ *yir+ler+ni* 139a/2

MG yükleme hali eki *+nI*'dir. *agaç+nı* 96b/7, *çevgān+nı* 110b/1, *devr+ni* 14b/1, *kamçıng+nı* 9b/3

Bu eserde de 3. şahıs iyelik eklerinden sonra *+nI* ve *+n* ekleri karışık şekildedir. *barmağ+ı+n* 11a/9 ~ *barmağ+ı+nı* 33a/7, *amel+leri+n* 82b/2 ~ *amel+leri+ni* 6a/3, *at+ı+n* 53b/2 ~ *at+ı+nı* 16b/6, *ayağ+ı+n* 52b/6 ~ *ayağ+ı+nı* 52a/8.

BV'ta yükleme hali ekinin iki şekli de geçmektedir. *at+nı* 31/14, *kitāb+nı* 1/22, *nefes+ni* 11/11, *yaman+ı+n* 1/7, *kuyruk+ı+n* 30/23, *yağşı+sı+n* 2/21.

İncelenen bütün eserlerden verilen örnekler sonucunda, diğer eserlerden farklı olarak HŞ, ME ve MN'de yükleme hali için *+I* ekinin kullanılması, bu eserler üzerinde Oğuz Türkçesi tesirini göstermektedir. Aynı şekilde üçüncü şahıs eklerinden sonra *+nI* ve *+n* eklerinin karışık kullanımı bu sahalarda üzerinde açıklanması gereken farklı bir durumdur. Bu karışık kullanım Harezmi-Altın Ordu ve Memlük sahasında aynı düzensizlikle görülmektedir. Ayrıca BFM, MM ve BV'de üçüncü şahıs iyelik ekinin sonra yükleme hali eki sadece *+n* şeklindedir. Hem karışık kullanıma sahip eserlerin hem de tek bir şekli kullandığı eserlerin her iki sahada da bulunması dikkate değer bir durumdur. Ayrıca HŞ'de üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra karışık kullanım görülmesine rağmen, BFM'de sadece *+n* şeklinin kullanılması da önemli bir husustur.

4.1.2.3. Yönelme Hali Eki +GA / +KA / +A

Eski Türkçede yönelme hali eki isimlere +KA şeklinde eklenir. Birinci ve ikinci tekil şahıs iyelik eklerinden sonra ise +A, üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra ise +nġA şeklindedir. Bu durum hakkında T. Tekin, "Bu biçim hiç kuşkusuz, daha eski bir (*n+gA*) ya da (*n+kA*) biçiminden geliyor olmalıdır."⁷⁸ görüşündedir.

Uygur Türçesinde de yönelme hali eki +KA / +A / +yA şeklindedir. +yA eki nadiren görülmekte genel olarak iyelik eklerinden sonra gelmektedir.⁷⁹

Karahanlı Türkçesinde önceki dönemlerde görülen +KA / +GA / +A eklerinin kullanımı devam etmektedir.

Harezm-Altın Ordu ve Memlük sahasında Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde yönelme hali eki +GA / +KA / +A şeklindedir. Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra ise +nġA ve +n+A şeklindedir. Ancak bu eklerin kullanımı eserlerde değişiklik göstermektedir.

BFM'de yönelme hali eki +GA ve +KA şeklinde geçmektedir. *gazā+ka* 43, *ayağ+ka* 33, *resūl+ga* 18, *sikender+ge* 22, *sözüm+ge* 42, *fağih+ka* 45

⁷⁸ TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul, 2003, s. 115

⁷⁹ GABAİN, A.V., *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara, 2007, s.180.

Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yükleme hali eki $+n\hat{g}e / ı+n+\hat{g}a / +n+e$ şeklindedir. *iş+i+n\hat{g}e* 19, *rūh+ı+n+\hat{g}a* 18, *kat+ı+n+\hat{g}a* 21, *at+ı+n+\hat{g}a* 21, *söz+i+ne* 60

HŞ 'de yönelme hali eki $+GA / +KA / +A / +yA$ şeklindedir.

$+GA$: *tolar bir bağ+\hat{g}a munça naristan* 463, *kolun+\hat{g}a konmuş irdi* 1830, *yalavaçka isan ten\hat{g}ri+ke büt tip* 4638, *ten\hat{g}iz+ke 'azm kıldın\hat{g}* 3499

$+KA$: *bu allar+\hat{g}a kayu kim uysa* 78, *hayālın\hat{g}+\hat{g}a tapundum* 3366, *kutun\hat{g}+\hat{g}a barça 'ālem sevnür* 1307, *'aqlım+\hat{g}a sordum* 268

$+A$: *kim ol hüsrev okı tigse nişan+a* 1594, *tapuğçılar tüşmesün gümān+a* 724, *tazarrū' kılgamen ança uğan+a* 3397, *ferāh birdi hoş üni birle cān+a* 2084, *karıp anı ıvuğ bir kilmez iş+e* 4226, *atını kim emīr+e hūr kitürdi* 4407

$+yA$: *bir ança uyku+ya saldı özini* 1702

Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki $+n\hat{g}A / ı+n+\hat{g}a$ ve $+n+A$ şeklindedir. Ayrıca bir örnekte de n ünsüzü kullanılmamıştır.

$+n\hat{g}A$: *sipürtge kuyruk+ı+n\hat{g}a bağlar* 1852, *kigürgey koyn+ı+n\hat{g}a ol yüzi künni* 3782, *oyatdın men\hat{g}z+i+n\hat{g}e min\hat{g} kıysa* 4027, *edep kıl söz+i+n\hat{g}e* 3709

+ı-n-ğa: buyurdı kul+ları+n+ğa 858, kişen urdı adağ+ı+n+ğa 4413, bu şirin hıdmat+ı+n+ğa tiprediler 1409, kavuşsa ma şuk+ı+n+ğa 1180

+n+A: bu şer uçmağ+ı+n+A kir otnı unut 4626, bakıp dervîş+leri+ne 2914, bitigçi ilg+i+ne aldı qalemni 2837, öz+i+ne kıldı efgān 3722

KE'da yönelme hali eki *+GA* ve *+KA* şeklindedir. Eserde kullanıldığı durumlar ise karışıktır. *anam+ka 118r1 ~ anam+ğa 51v3, but+ka 231v13 ~ but+ğa 16v21, kapuğ+ka 215v1 ~ kapuğ+ğa 83v4, za ifler+ka 236v17, kâfirler+ğa 156v13, peygamber+ğa 80r3*

Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki *+nġA* ve *ı+n+ğa / ı+ğa / ı+ka* şeklinde gelmektedir. Ancak kimi örneklerde zamir n'sinin kullanılmadığı durumlar da görülmektedir. *ana+sı+nġa 38r13 ~ ana+sı+n+ğa 128v13 ~ ana+sı+ka 238r8 ~ ana+sı+ğa 53r16, ana+sı+ge 38v19, orn+ı+nġa 64v15 ~ orn+ı+n+ğa 17v19 ~ orn+ı+ğa 86v21*

NF'te yönelme hali eki çoğunlukla *+KA* şeklinde olup, metinde *+GA* şekline de rastlanmaktadır. *arslan+ka 15/13, aşak+ka 23/7, ay+ka 34/15, kün+ge 3/15, koy+ğa 22/15, kul+ğa 18/16, ton+ğa 8/8*

Eserde yönelme hali eki teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra *+A* şeklindedir. *hareme+ünġ+e 42/13, nefse+ünġ+e 9/16, rabb+ünġ+e 9/15, ümmet+inġ+e 10/10*

Teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra sadece bir örnekte yönelme hali eki *+ka* şeklindedir. *hak+ıng+ka* 51/15

Eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki *+ngA / ı+n+ga* / *ı+ga* / *ı+n+ka* şeklindedir. Ancak birkaç örnekte zamir n'sinin kullanılmadığı görülmektedir.

+ngA: *cemāl+i+nge* 24/7, *dīn+i+nge* 13/16, *uluğ+ları+nga* 45/2, *kapıg+ı+nga* 42/12

+ı+n+ga / *+I+n+ka*: *adağ+ı+n+ga* 26/6, *ağz+ı+n+ga* 21/11, *cān+ları+n+ga* 39/8, *yārān+ları+n+ka* 12/1

+ı+ga / *+I+ka*: *adağ+ı+ka* 19/8, *oğl+ı+ga* 339/9 ~ *oğl+ı+ka* 153/5

ME'te yönelme hali eki genellikle *+GA* olup, nadiren *+KA* şeklindedir. Eserde birkaç örnekte *+A* şekline de rastlanmaktadır. *alpluğ+ga*, *tañgrı+ga*, *amel+ge*, *arğa+ka*, *at+ka*, *düşman+ka*, *boy+ga*, *yan+a*, *boy+a*, *borc+a*

Eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki *+ngA / +n+A* / *ı+n+ga* / *ı+ga* şeklindedir. Eserde birkaç örnekte zamir n'sinin kullanılmadığı durumlar görülmektedir.

+ngA: *bilig+i+nge* 167/8, *il+i+nge* 25/8, *ev+i+nge* 144/7

+n+A: tûb+i+ne 58/7, sonġ+i+n+A 73/1, uc+ı+n+A 218/4, öz+i+ne 179/5, ig+i+ne 215/4

+ı+n+ġa: boyn+ı+n+ġa 170/1, ħatun+ı+n+ġa 59/7

+ı+ġa: boyn+ı+ġa 79/8, ton+ı+ġa 178/3, yan+ı+ġa 122/3, orn+ı+ġa 178/1

MM'de yönelme hali eki *+GA / +KA / +A* şeklindedir. Eserde genel olarak *+GA* eki kullanılmakta olup, *+KA* eki nisbeten daha az kullanılmıştır. Eserde bazı tek heceli kelimelerin sonunda yönelme hali ekinin *+A* şeklinde olduğu görülmektedir.

+GA: altı+ġa 213/3, bolġu+ġa 374/1, ay+ġa 253/3, imām+ġa 112/2, letāfet+ġa 383/3, taş+ġa 164/2, idim+ge 360/2, yüzünġ+ge 103/2

+KA: 'ibādet+ķa 44/2, yırak+ķa 38/2, iblis+ke 53/1, ħanķāh+ķa 300/1, baş+ķa 70/3

+A: biz+e 106/1, köz+e 196/4, munġ+a 1/4, sin+e 64/4, siz+e 301/4, sonġ+a 313/4, söz+e 53/2, til+e 34/2, üç+e 225/2, yel+e 46/2, yüz+e 53/4

Eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki *+nġA* ve *ı+n+ġa* şeklindedir.

+nġA: *bar+ı+nġa* 14/1, *ḥadd+i+nġe* 177/3, *ikrār+i+nġa* 14/4, *maḳām+ları+nġa* 300/3, *orn+ı+nġa* 213/4, *raḥt+ı+nġa* 321/3, *zehr+i+nġe* 373/2

+I+n+ġa: *aġ+ı+n+ġa* 117/4, *ara+sı+n+ġa* 93/4, *baş+ı+n+ġa* 197/4, *ḥidmet+i+n+ġa* 288/1, *ḳamuġ+ı+n+ġa* 103/4, *ḳat+ı+n+ġa* 291/1, *ḳılmıř+ı+n+ġa* 7/4

Ayrıca teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra yönelme hali ekinin iki örnekte *+A* şeklindedir. *öz+inġ+e* 29/3, *ḳitāblar+inġ+a* 14/2

MN'de yönelme hali eki çoğunlukla *+GA* şeklindedir. *+KA* eki ise eserde daha az yoğunlukta geçmektedir. Eserde 18 yerde yönelme hali eki *+A* şeklindedir. Bu durum MN gibi küçük hacimli bir eser için önemli bir sayıdır.

+GA: *ādem+ġa* 290bV2, *‘ālem+ġa* 290bV2, *şunḳār+ġa* 290bV5, *yir+ge* 294bV10, *ör+ge* 291bV2, *yıl+ge* 292bV5, *könġül+ge* 301aV11, *derdim+ġa* 301bV5

+KA: *tanġ+ḳa* 292bV1, *ulus+ḳa* 295bV1, *körk+ke* 295bV7, *aḳaḳınġ+ḳa* 295bV9, *kök+ke* 298aV2, *ḳapuk+ḳa* 304aV4, *ḳuḳuk+ḳa* 304aV4, *ḳıyāmet+ḳa* 312aV1, *tüketmeklik+ke* 312aV7

+A: *nazm+a* 291aV10, *siz+e* 292bV9, *sūret+e* 293aV8, *şām+a* 293bV2, *ḥızr+e* 296bV2, *cānān+a* 297aV1, *sulṭān+a* 301bV4, *gevhher+e* 301bV5, *közler+e*

302aV5, *ġam+gīn+e* 303aV6, *mişķīn+e* 303aV6, *ħaķķ+a* 303aV8, *rūm+a* 307aV10, *pāyān+a* 308aV7, *cān+a* 308aV7, *diyār+a* 308bV2, *yār+a* 308bV2, *ten+e* 308bV10

Eserde teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra çoğunlukla *+GA* eki gelmektedir. Ancak eserde birkaç örneğin *+A* şeklinde geldiği görülmektedir. *çehr+enġ+e* 295bV11, *vaşl+inġ+a* 297bV8, *ħüsn+ünġ+e* 301bV8

MN'de üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki çoğunlukla *ı+n+ġa* şeklindedir. Ancak eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki örneklerinin çoğunluğunda zamir n'si kullanılmamaktadır. Ayrıca örneklerde *+nġA* ve *+n+A* şekilleri de mevcuttur. MN'de hem Karahanlı Türkçesi ve daha öncesinden beri devam eden *+nġA* şeklinin yanında, Oğuz Türkçesi özelliği olan *+n+A* örneği de bulunmakta, bunlarla birlikte daha sonraki dönem olan Çağatay Türkçesi özelliği olan zamir n'si bulunmayan örnekler de eserde görülen üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali ekinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu bakımdan sadece bu eser üzerinde dahi üç farklı sahanın etkisini görebilmek mümkündür.

+ı+n+ġa / *+I+GA*: *maķam+ı+n+ġa* 299aV7, *il+i+ge* 291aV5, *yād+ı+ġa* 295aV1, *cādū+sı+ġa* 295bV8, *cān+ı+ġa* 301bV4, *‘ahd+ı+ġa* 307aV8, *şehd+ı+ġa* 307aV8, *yüz+i+ge* 308aV2

+nġe: *gevhēr+ler+i+nġe* 293aV11, *elġ+i+nġ+e* 291aV3

+n+A: *fârķ+ı+n+a* 291aV7, *tār+ı+n+a* 296aV9, *nūr+ı+n+a* 296aV9, *iv+i+n+e* 297aV9

GT'de yönelme hali eki *+GA* / *+KA* ve *+A* şeklindedir.

+GA: *altun+ğa* 136/11, *ata+ğa* 66/3, *ana+ğa* 66/3, *cān+ğa* 12/6, *böri+ge* 337/7, *big+ge* 58/9, *il+ge* 91/5, *ir+ge* 39/13

+KA: *ayaķ+ķa* 353/3, *ķadaķ+ķa* 243/9, *ķafas+ķa* 238/1, *ot+ķa* 75/1, *cennet+ke* 114/8, *iksük+ke* 74/8

+A: *cehennem+e* 27/1, *il+e* /10, *kim+e* 54/13, *meydān+a* 21/4, *ķoylar+a* 79/11

Eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki *+n+A* şeklindedir. Eserde birer örnekte *+nğa* ve *X+n+ğa* şekli görülmektedir. *+n+A* ekinin kullanımının incelenen daha önceki eserlere göre GT'de fazlalığı dikkat çekicidir.

+n+A: *at+ı+n+A* 10/13, *baş+ı+n+a* 63/10, *big+i+n+e* 213/9, *köz+i+n+e* 106/4, *ana+sı+n+a* 87/8, *arķa+sı+n+a* 205/13, *ķeri+si+n+e* 21/8

+nğa / *+X+n+ğa*: *ķıdmat+ı+n+ğa* 22/8, *buķuĝ+u+nğa* 218/13

İM'te yönelme hali eki *+GA* / *+KA* / *+A* şeklindedir.

+GA: *ağız+ğa* 89b/7, *kılıç+ğa* 246a/1, *farz+ğa* 204b/2, *big+ge* 150a/5, *çerig+ge* 429a/7, *had+ge* 272a/5

+KA: *ağ+ka* 123a/5, *hatun+ka* 333b/8, *kağr+ka* 372a/2, *bilek+ke* 118b/2, *yük+ke* 256a/4, *sünnet+ke* 126a/8

İyelik eklerinden sonra yönelme hali eki *+A*, *+n+A* ve *+ngA* şeklindedir.

+A: *hağğ+ım+a* 18a/7, *nefs+im+e* 267b/2

+n+A: *kağ+ı+n+a* 395a/6, *māl+ı+n+a* 439b/3, *bil+i+ne* 21a/4, *dīn+i+ne* 292b/5

+ngA: *yol+ı+nga* 396b/1, *iğ+i+nge* 196a/4, *ümmeğ+i+nge* 39a/6

Yönelme hali eki *-mAK* ekinden sonra bazı örneklerde *+A* olmaktadır.
bağ+mağ+a 145a/3, *uyak+mağ+a* 322b/8, *eyle+meg+e* 220b/4

MG'ta yönelme hali eki *+GA* / *+KA* şeklindedir. *ağaç+ka* 78b/2, *‘alī+ge* 3a/1, *‘amel+ğa* 5b/8, *barça+ğa* 103b/8

Eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki *+ngA*, *ı+n+ğa* ve çoğunlukla *+n+A* şeklindedir. Bu durum hakkında M. Uğurlu "Üçüncü kişi iyelik ekinden sonra, J. Eckmann'ın söylediği gibi çoğunlukla *+na/+ne* olmasına rağmen az

da olsa *+nga/+nge* şekline rastlanmaktadır."⁸⁰ demektir. *aln+ı+n̄ga* 55a/9 ~ *aln+ı+n+a* 55a/2, *‘āliye+si+n+ga* 3b/1, *ara+sı+n+a* 27a/9, *art+ı+n+a* 40a/5, *ayağ+ı+n̄ga* 68a/5, *barmağ+ları+n̄ga* 107b/3, *til+i+n̄ge* 4b/9

BV'de yönelme hali eki *+GA* ve *+KA* şeklindedir. *at+ka* 2/18, *‘ayıblar+ga* 3/2, *it+ge* 17/18, *katn̄g+ga* 21/18, *kısrağ+ka* 4/17, *kitāb+ga* 2/14, *saç+ka* 10/6, *sün̄gük+ke* 9/25, *yariş+ka* 3/11, *yinçük+ke* 18/25

Eserde teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra yönelme hali eki *+n+A* şeklindedir. *hıdmet+i+ne* 2a/6, *oğl+ı+n+a* 1a/5, *buyruğ+ı+n+a* 2a/10, *kün+i+ne* 2a/12, *mañglay+ı+n+a* 5a/8

Yönelme hali ekinin Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde *+GA* ve *+KA* şeklinde olduğu görülmektedir. Bunun haricinde eserlerde her iki şekle oranla az da olsa görülebilen *+A* şekli bulunmaktadır (Har. HŞ, NF, MM, ME, MN; Mem. GT, İM). Eserlerde yönelme hal ekinin *+A* şeklinde kullanımı, bazısında daha fazla bazılarında ise daha azdır. Örneğin *+A* şeklindeki yönelme hal eki 4732 beyitlik HŞ'de 10 yerde geçmekte iken, sayıca dokuzda biri büyüklüğünde olan MN'de 22 yerde geçmektedir. Ayrıca bu rakam eserde geçen bütün yönelme hali eklerinin yarısına eşittir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde *+A* ekinin kullanım sıklığı MN'de diğer eserlerden farklı bir seyir izlemektedir.

⁸⁰ UĞURLU, Mustafa, *Münyetü'l-Ğuzāt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 676, Ankara 1987, s. XIII.

Janos. Eckmann yaptığı çalışmasında Memlûk Kıpçakçası özelliklerini sıralarken yönelme hali eki hakkında şöyle demektedir: "Datif eki Harezmi Türkçesindeki gibi -ka / -ke veya ğa/ge. Fakat üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra *+n+a/ +n+e* dir: *ağz+ı+n+a* (Har. *ağz+ı+n+ġa/+nġa*), *yüz+i+n+e* (Har. *yüz+i+nge/+nġe*)" Bu bilgi ışığında Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerine baktığımızda, üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hal ekinin GT, MG ve BV'ta çoğunlukla *+n+A* şeklinde olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu eserlerde yönelme hal ekinin *+n+A* şeklinin yanında *+nġA* şekline de rastlanmaktadır. Ayrıca İM'te *+n+A* ekiyle birlikte *+nġA* ve *+A* eklerinin kullanımı da eserde sıklıkla görülmektedir. Aynı şekilde Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde de yönelme hali eki sıklıkla *+nġA* şeklinde olmasına rağmen ciddi oranda zamir n'sinin düşmüş olduğu örneklerle birlikte, ekin *+n+A* şekline de rastlanmaktadır. *+n+A* şeklini Memlûk sahasının karakteristik özelliği sayıp Harezmi-Altın Ordu sahasından farklılıkları arasında göstermek için ya Memlûk sahasına tamamen hakim olması, ya da Harezmi-Altın Ordu sahasında hiç görülmemesi lazımdır. Ancak eserler arasında en eski tarihli olan 1128-1144 yılları arasında yazılmış olabileceği tahmin edilen ME'de dahi üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali ekinin *+n+A* şekliyle oluşturulduğu örneklerle rastlanmaktadır. Eckmann tarafından Kıpçakça unsur olarak gösterilen bu yapı, aynı zamanda Oğuz Türkçesinin karakteristik bir özelliğidir. Yönelme hali eki Oğuz Türkçesinde yalın haldeki isimlere *+A* şeklinde gelmekte, üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra ise *+n+A* biçiminde kullanılmaktadır. Nitekim Can Özgür, Memlûk sahasında yazılan eserlerden BV üzerinde yaptığı doktora çalışmasında, esere ait nüshalar üzerinde Oğuzca etkisini gösterirken yönelme hali

ekinin *+KA / +GA* şeklinden *+A* şekline geçişini Oğuzcalaşma olarak ele almıştır⁸¹. Bu durum bize Oğuz Türkçesinin Hem Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerde hem de Memlük sahasında yazılan eserlerde ciddi bir tesirinin olduğunu göstermektedir.

Harezmi-Altın Ordu Türkçesinin oluştuğu sahada Oğuzların varlığı Moğol fütuhâtı ile birlikte çok yüksek boyutlara ulaşmıştır. Bu göç dalgası ile birlikte bölgeye yerleşen Oğuzlar, bölgede hakim olan dil varlığına da etkilerde bulunmuşlardır. Nitekim Oğuzca'nın daha sonra aynı sahada kurulan Kırım ve Kazan hanlıkları döneminde büyük tesirleri görülmektedir.⁸² Aynı şekilde Memlüklerin hakim olduğu Mısır ve Suriye bölgesinde ilk başlarda eserler Oğuzca etkisinden bir nebze kurtulmuş gözükse de, daha sonraki dönemlerde -özellikle 15. yy'dan itibaren- bu bölgelerde yazılan eserler tamamen Oğuzca'dır. Açık olarak görebiliyoruz ki Oğuzlar yaşadıkları ya da nüfuz edebildikleri bölgelerde dillerini veya dillerine ait bazı unsurları, o bölgede var olan dilin içerisine katabilmişlerdir. Memlüklerin 15. yy.'da tamamen Oğuzca eserler vermesi ya da Kırım Kazan Hanlıklarının aynı dönemde Oğuzca tesirinde olması, şüphesiz Oğuzların siyasi hakimiyetinin büyümesiyle de doğrudan orantılıdır. Bu bakımdan bir topluluk Oğuzlara siyasi veya coğrafi ne derece yakınsa, o topluluğun üzerinde Oğuzca etkisi o kadar fazla olmuştur. Oğuzlar yaşadıkları ya da nüfuz edebildikleri alanlara bu kadar etki edebiliyorlarsa, bunun bir sonucu olarak Memlük sahasındaki eserlerde de Oğuzca

⁸¹ ÖZGÜR, Can, *Baytaratü'l-Vazih'in Kıpçak ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmençeleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994.

⁸² ATA, Aysu, Moğol Fütuhâtı ve Doğu-Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine, *AÜ DTCF Türkoloji Dergisi*, 2010, XVII-1, s. 29-37.

etkisinin görülmesi mantıklı bir durum olacaktır. Yaklaşık yüz yıl içerisinde Oğuzca eserler yazılan bu bölgelerde, Oğuzca etkisinin aniden ortaya çıktığını savunmak zorlama bir düşünce olacaktır. Bu bakımdan yönelme hal ekinin $+n+A$ şeklinde olması Memlük Kıpçakçası veya Kıpçakça bir özellikten ziyade, Oğuzların bölgede var olan ve giderek tek yazı dili haline gelen dillerinin etkisiyle açıklanabilir.

Oğuzca tesirinden uzak, salt bozkır Kıpçakçasıyla yazıldığı söylenen Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde, şüphesiz yönelme hal ekinin de bozkır Kıpçakçasıyla bir benzerlik taşıması gerekmektedir. Gabain'in CC üzerine yaptığı dil çalışmasına baktığımızda, üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra yönelme hal ekinin $+ngA$ ve $+n+A$ şeklinde olduğu görülmektedir.⁸³ Memlük sahasında üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali ekinin kurallı bir şekilde $+n+A$ şeklinde olduğunu söylemek ve bunun da bir Kıpçakça unsur olduğunu belirtmek ise yukarıdaki bilgilere zıt bir görüştür.

⁸³ AKALIN, Mehmet (1988), *Tarihi Türk Şiveleri*, TKAE Yay., Ankara, s.98.

4.1.2.4. Bulunma Hali Eki +DA

Köktürk metinlerinde +DA eki hem bulunma, hem de çıkma hali durumunda kullanılmaktadır. Bu ikili kullanım aynı şekilde Uygurcanın n ağzında, Karahanlıca'da ve Harezmi-Altın Ordu sahalarında da görülmektedir. Harezmi-Altın Ordu ve Memlük sahasında yazılan Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde bulunma hali eki +DA'dır.

BFM'de bulunma hali eki +DA şeklindedir. Ayrıca manzumede görülen tüm örneklerde, bulunma hali eki ile teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin arasında zamir n'si bulunmaktadır.

+DA: *hizmet+te* 42, *mısr+da* 40, *bitig+de* 6, *tapuğ+da* 43, *yir+de* 46, *dünyā+da* 52

+I+n+DA: *ast+ı+n+da* 3, *kat+ı+n+da* 8, *bile+si+n+de* 23, *hizmet+i+n+de* 41, *bir+i+n+de* 47, *işk+i+n+de* 50, *biş+i+n+de* 64, *sonğ+ı+n+da* 66

HŞ'de bulunma hali eki +DA şeklindedir. Ayrıca eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen zamir n'sinin sekiz örnekte düştüğü görülmektedir. Bunların dışında HŞ'de bulunma hali ekinin çıkma hali durumunda kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır.

+DA: *ot+ta* 45, *bağ+da* 27, *halvet+de* 1103, *aw+da* 1228, *başım+da* 3399

+I+n+dA: *şem* [‘]*+i+n+de* 33, *iç* [‘]*+i+n+de* 52, *ara+sı+n+da* 564, *bal* [‘]*+i+n+da* 1937

+I+dA: *çağmak* [‘]*+i+da* 224, *bağ* [‘]*+i+da* 926, *fâşl* [‘]*+i+da* 1031, *vakt* [‘]*+i+da* 1483, *meydân* [‘]*+i+da* 4352

KE'da bulunma hal eki *+DA* şeklindedir. Ayrıca bu ek Eski Türkçeden beri görülen ayrılma hali eki fonksiyonunda da kullanılmakta, bazı örneklerde de yönelme hali eki görevinde kullanılmaktadır. Eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'si genellikle kullanılmakla beraber, bu ekin düştüğü örnekler de görülmektedir. *munda ne üçün kirdiñg + buraya niçin girdin* 177r3, *qayda bardı + nereye gitti* 220r4, *anda bargıl + oraya git* 144r2, *munda keldim + buraya geldim* 240v18.⁸⁴

+I+n+dA ~ +I+dA: *agz* [‘]*+i+n+da* 238r12 ~ *ağz* [‘]*+i+da* 174v13, *küç* [‘]*+i+n+de* 53r2 ~ *küç* [‘]*+i+de* 211v18

NF'te bulunma hali eki *+DA*'dır. Eserde genellikle *+da/+de* şekli kullanılırken, ötümsüz seslerle biten kelimelerden sonra *+ta/+te* şeklinin geldiği de görülmektedir. Ancak bu durumun ünsüz uyumundan kaynaklı olduğunu kesin olarak söyleyemeyiz. Nitekim *+ta/+te* eklerinin kullanıldığı aynı örneklerde *+da/+de*

⁸⁴ ATA, Aysu, *Nâşırü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgūzî. Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I. Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, TDK Yayınları: 681-1, Ankara 1997, s. XXXII.

eklerinin kullanıldığı da görülmektedir.⁸⁵ *ara+da* 19/1, *çerig+de* 40/9, *dem+de* 43/7, *âhiret+te* 15/14, *çıkış+ta* 23/9

NF'te bulunma hali ekinin ayrılma hali görevinde kullanıldığı örnekler görülmektedir. Ayrıca üçüncü şahıs iyelik ekleriyle bulunma hal ekinin arasında zamir n'si bulunmaktadır. *parmakları arasında suw çıktı "parmaklarının arasından su çıktı"* 44/2

+I+n+dA: *adağ+ı+n+da* 43/1, *cümle+si+n+de* 2/7, *köz+leri+n+de* 30/15, *yol+ları+n+da* 17/11⁸⁶

ME'te bulunma hali eki *+dA*'dır. Diğer eserlerden farklı olarak *+tA* ekinin kullanımı bulunmamaktadır. Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra, bulunma hali ekinden önce genel olarak zamir n'si bulunmaktadır. *+ndA* Ancak eserde üç yerde zamir n'si bulunmayan örnekler tespit edilmiştir. Birkaç örnekte de bulunma hali ekinin yönelme hali görevinde kullanıldığı görülmektedir. *süngü temürünü süngüde ornatdı + Süngünün demirini süngüye yerleştirdi* 66/3, *baturdı anı suwda + onu suya batırdı* 26/1

+dA: *yunuğ+da* 93/7, *uruş+da* 60/1, *sökellik+de* 79/3, *saçığ+da* 114/5, *orta+da* 91/17,

⁸⁵ KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XVII (1969), s. 36.

⁸⁶ KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XVII (1969), s. 36.

+I+n+dA: *yığaç+ı+n+da* 165/8, *yir+i+n+de* 11/2, *sonğ+ı+n+da* 77/3, *orn+ı+n+da* 237/3, *māl+ı+n+da* 62/5, *ķursaķ+ı+n+da* 159/5, *iley+i+nde* 134/7, *ķat+ı+n+da* 12/8

+I+dA: *vaķt+ı+da* 51/3, *üst+i+de* 76/8, *ün+i+de* 80/4

MM'de bulunma hali eki *+dA* şeklindedir. Bulunma hali ekinin ötümsüz biçimi olan *+tA* şekli ME'de olduğu gibi bu eserde de bulunmamaktadır. Üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra bulunma hali eki *+ndA* şeklindedir. Ayrıca bu ekin ayrılma hali görevinde kullanıldığı da görülmektedir. *anda kidin* 96/2, *iş+de yegrek* 243/3, *munda öñg* 274/2

+dA: *cihān+da* 338/3, *edük+de* 200/3, *köñgöl+de* 391/1, *el+ing+de* 103/4, *öz+ünğ+de* 340/1

+I+n+dA: *ķat+ı+n+da* 106/4, *sonğ+ı+n+da* 324/4, *namāz+ı+n+da* 124/1

MN'de bulunma hali eki *+dA* şeklindedir. Eserde bir örnek haricinde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra bulunma hali eki *+nDA* şeklindedir. Bir örnekte ise zamir n'si düşmüştür. Diğer eserlerde olduğu gibi bulunma hali eki yönelme hali görevinde de kullanılmıştır. *ķara miñg al yañgaķıñgda yaraşur + kara ben kırmızı yanağına yakışır* 295bV9

+dA: *kün+de* 290bV4, *acun+da* 292aV6, *katım+da* 292aV8, *mescid+de* 311bV10

+I+n+dA: *eñg+i+n+de* 290bV6, *ara+sı+n+da* 290bV7, *hizmet+i+n+de* 293aV2, *iç+i+n+de* 294aV7

+I+dA: *mülk+i+de* 296aV7

GT'de bulunma hali eki *+DA* şeklindedir. Genellikle *+da* / *+de* şeklinde olup, nadiren *+ta* / *+te* şekline rastlanmaktadır.⁸⁷ Eserde bulunma hali ekinin üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra bütün örneklerde *+nDA* şeklinde geçtiği tespit edilmiştir.

+DA: *av+da* 60/13, *cennet+de* 151/2, *gāyet+de* 93/2, *il+de* 131/7, *hālet+te* 109/13, *halvet+te* 29/1, *uruş+ta* 298/6, *da* 'vet+te 104/11

+I+n+dA: *art+ı+n+da* 315/6, *baş+ı+n+da* 23/13, *bil+i+n+de* 174/9, *mülk+i+n+de* 163/10, *uyku+sı+n+da* 105/12

İM'te bulunma hali eki *+DA* şeklindedir. Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'si bütün örneklerde geçmektedir. *+nDA*

+DA: *kırnağ+da* 469b/2, *otun+da* 255b/1, *rek* 'et+te 235a/6

⁸⁷ KARAMANLIOĞLU, A.F., *Seyf-i Sarâyî, Gülistân Tercümesi (Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî)*, TDK Yayınları, Ankara, 1989 s.LVII.

+X+n+dA: *ast+ı+n+da* 486b/4, *boyn+u+n+da* 39b/8, *bile+si+n+de* 144b/3, *bil+i+n+de* 429b/3

MG'ta bulunma hali eki *+da/+de* şeklindedir. Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen bütün örneklerde zamir n'si kullanılmıştır.

+dA: *aḥkām+lar+da* 109a/1, *av+da* 106b/9, *üzer+ü+de* 11b/9

+I+n+dA: *ağz+ı+n+da* 95a/9, *aln+ı+n+da* 55b/2, *alt+ı+n+da* 8a/5, *ara+sı+n+da* 14a/4

BV'ta bulunma hali eki *+da / +de* şeklindedir. Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'si kullanılmaktadır.

+dA: *atlar+da* 5a/20, *vakit+de* 3/20

+I+n+dA: *vaqt+i+n+de* 4/1, *it+leri+n+de* 4a/25, *boyn+ı+n+da* 6b/11

Bütün eserlerden alınan örneklerde, hem Harezmi-Altın Ordu, hem de Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde bulunma hali ekinin *+DA* şeklinde olduğu görülmektedir. Ayrıca her iki sahada da *+dA* ekinin kullanılıp *+tA* ekinin kullanılmadığı örnekler mevcuttur (Har. ME, MM ve Mem. MG, BV). Ayrıca Çağatay Türkçesi karakteristik özelliği olan üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'sinin düşmesi üç eserde de görülmektedir (HŞ, ME, MN). Özellikle ME'de

dikkat çeken bir husus, eserin yazıldığı tarihle Çağatay Türkçesinin teşekkül ettiği tarih arasında yaklaşık iki asır bulunmasına rağmen, Çağatay Türkçesine ait karakteristik bir özelliğin metinde yer almasıdır. Bu örnek üzerinden Çağatay Türkçesine geçişin birdenbire olmadığı, eski metinlerde Çağatay Türkçesi özelliklerinin görülmeye başladığı sonucuna ulaşabiliriz.

4.1.2.5. Ayrılma Hali Eki +DIn / +DAn

Ayrılma hali eki Köktürk Yazıtlarında müstakil bir halde bulunmayıp, +DA bulunma hali ekiyle birlikte, ayrılma görevi için de kullanılmıştır. Ancak birkaç örnekte ayrılma hali ekinin +tAn şekline yazıtlarda rastlanmaktadır. *oğuzdun+tan* (Tonyukuk 8), *taşdın+tan* (Moyun Çor Güney 4)⁸⁸

Uygur Türkçesinde ise ayrılma hali görevinde müstakil bir ek kullanıldığını görmekteyiz. +DIn nadir olarak ayrılma hali eki +tan şeklindedir.⁸⁹ Bu şekil ayrılma halini kitabelerde olduğu gibi çoğunlukla bulunma hal ekiyle ifade eden n ağzına aittir.⁹⁰

Karahanlı Türkçesinde ayrılma hali eki, bulunma hali ekinin ayrılma görevinde kullanılmasıyla birlikte +DIn şeklindedir. *sol+dın* KB 1857, *taş+tın* KB 3124, *ķamuğ+dın* KB 4792

Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde ayrılma hali şu şekildedir.

BFM'de ayrılma hali eki +DIn şeklinde olup, manzumede üç yerde bu ek +dAn biçimindedir. 4732 beyitlik HŞ'de dokuz yerde +dAn eki geçmesine karşın,

⁸⁸ TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul, 2003, s. 113.

⁸⁹ Eski Türkçe'den beri varlığını gösteren bu ek acaba yazıtlarda ve Uygurca'da görülen Oğuzca tesiri olabilir mi? Bunun cevabı şüphesiz titiz çalışmalar sonucunda verilebilecektir.

⁹⁰ GABAİN, A.V., *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara, 2007, s.64.

66 beyitlik manzumede üç yerde *+dAn* şeklinin geçmesi dikkate değer bir durumdur. Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'si korunmuştur.

+DIn: rahmet+tin 56, sin+din 1, kamuğ+dın 2, iş+din 51, ilim+din 28

+dAn: kâfir+den 22 / 24, cānım+dan 31

+I+n+dIn: kalmış+ı+n+dın 3, köz+i+n+din 6

HŞ'de ayrılma hali eki *+DIn* şeklindedir. Eserde ayrıca dokuz yerde *+dAn* şekli geçmektedir. HŞ'de en dikkat çeken husus üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra örneklerin çoğunda zamir n'sinin düşmüş olmasıdır.⁹¹ Bu husus bize Çağatay Türkçesinin eser üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

+DIn: könglüm+din 112, tilim+din 3360, yok+dın 14, kızlar+dın 1085, ayak+dın 1622

+dAn: yir+den 300/1980, bağ+dan 337, an+dan 1016, perî+den 661, bulut+dan 4481, cānım+dan 4693, köz+den 913 / 1481

+I+n+dIn: buyruk+ı+n+dın 22, köydürgen+i+n+din 45, birdük-i-n-din 44

+I+dIn: lafz+ı+dın 2838, söz+i+din 122, hayl+ı+dın 139

⁹¹ Zamir n'si bulunmayan örnekler, bulunan örneklerin yaklaşık iki katıdır.

KE'da ayrılma hali eki *+DIn* şeklindedir. Ayrıca eserde dokuz yerde ayrılma hali eki *+dAn* şeklindedir. Eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen zamir n'si varlığını korusa da, bazı örneklerde bu ekin kullanılmadığı görülmektedir.

+DIn: uyku+dın 196v7, şıfat+dın 207v15, kıble+din 127v7, beri+din 81v16

+I+n+dIn ~ +I+dIn: açığ+ı+n+dın 82v10 ~ açığ+ı+dın 120r3, boğn+ı+n+dın 31v6 ~ boğn+ı+dın 132r2, āhır+i+din 30r15, börk+i+din 5v11, kindik+i+din 169r12, küç+leri+n+din 117v4, söz+i+n+din 30v9

+dAn: hak+dan 61v9, hāl+den 16r11, közlerin+den 1183r13, tegmes+den 70v9, tepesin+den 69r4, tüşmez+den 71r20, yer+den 115r4, yapurğak+dan 12v13, yaratmaz+dan 21r12

NF'te ayrılma hali eki *+DIn* şeklindedir. Ekin *+tin* şekli eserde sadece bir yerde geçmektedir. Ayrıca bir örnekte de *+dan* şekli kullanılmıştır. *an+dan 370/2* Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'sinin korunduğu örnekler görülmekte, bazı örneklerde ise ek düşmektedir. Hatta bu durum aynı kelimelerde dahi görülmektedir.

+DIn: açlık+dın 19/12, börü+din 11/10, çayan+dın 21/10, çeşme+din 10/11, nohut+tın 43/1

+I+n+dIn ~ +I+dIn: ara+sı+n+dın 48/13, kab+ı+n+dın 18/5 ~ kab+ı+dın 18/6, kabîle+si+n+dın 3/6 ~ kabîle+si+dın 3/6, tağ+ı+n+ dın 38/11 ~ tağ+ı+dın 38/11, hadîş+leri+n+dın 2/10 ~ hadîş+leri+dın 2/13

MM'de ayrılma hali eki *+dIn* şeklinde olup, ekin ötümsüz şekli bulunmamaktadır. Eserde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'sinin kullanıldığı ve kullanılmadığı örnekler görülmektedir. *+I+n+dIn / +I+dIn*

+dIn: 'ağıl+dın 331/2, ana+dın 259/1, cān+dın 22/4, kırk+dın 218/3, köngül+dın 21/4, özüng+dın 320/3, tiling+dın 21/3

+I+dIn: cins+i+dın 106/3, öz+i+dın 71/2, yön+i+dın 27/1, yüz+i+dın 71/1

+I+n+dIn: öz+i+n+dın 340/3, yön+i+n+dın 317/4

MN'de ayrılma hali eki *+DIn* şeklindedir. Eserde geçen ayrılma hal ekinde en dikkat çekici husus, üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen zamir n'sinin kullanımıdır. Eserde zamir n'sinin kullanıldığı örneklerle, kullanılmadığı örnekler eşit sayıdadır. *+I-n-DIn / +I-DIn* Bu hadise eserdeki Çağatay Türkçesi tesirini göstermesi bakımından önemlidir.

+DIn: kūn+dın 295aV9, özüm+dın 299aV8, cefā+dın 309aV2, tiken+dın 311bV1, yaş+dın 293bV7, yıl+dın 294aV2, bağrım+dın 304aV8, ney+dın 290bV8,

şādef+tin 290bV9, *muḥabbet+tin* 291aV8, *muḥammed+tin* 291aV9, *yırağ+tın* 298bV10, *dāmenlik+tın* 307bV4

+I+n+dIn: *defter+i+n+din* 290bV3, *baş+ı+n+dın* 295aV7, *maşırık+ı+n+dın* 297bV10, *öz+i+n+din* 298bV1, *toprak+ı+n+dın* 307aV2, *yol+ı+n+dın* 308bV11

+I+dIn: *inçü+si+din* 296aV4, *yaş+ı+dın* 296aV11, *köngl+i+din* 298aV1, *iş+leri+din* 298bV7, *nağş+ı+dın* 299aV8, *yār+ı+dın* 308bV8

GT'de ayrılma hali eki çoğunlukla *+DAn* şeklindedir. Eserde *+dIn* ekinin kullanımı daha az ve karışık olarak görülmektedir. Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'si bütün örneklerde kullanılmıştır.

+DAn: *ayağ+dan* 53/3, *barça+dan* 241/10, *bulut+dan* 25/12, *cihet+den* 58/3, *il+den* 76/5, *kiçe+den* 120/4, *aş+tan* 23/3, *hikmet+ten* 117/8

+dIn: *düny+i+din* 13/5, *kul+dın* 58/5, *il+din* 280/7, *yol+dın* 139/7, *kāya+dın* 159/9

+I+n+dAn: *baş+ı+n+dan* 66/13, *bil+i+n+den* 289/11, *iç+i+n+den* 243/6, *ata+sı+n+dan* 59/6, *bala+sı+n+dan* 326/11

İM'de ayrılma hali eki çoğunlukla *+dAn* şeklindedir. Ancak eserde ayrılma hali ekinin *+dAn* şeklinin yarısı oranında *+dIn* şekli de kullanılmıştır. Eserde üçüncü

şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'sinin kullanıldığı örneklerle, kullanılmadığı örnekler bir aradadır. İM'de zamir n'sinin ikili kullanımı eser üzerindeki Çağatayca tesirini göstermesi bakımından önemlidir.

+dAn: ağaç+dan 417b/2, kıl+dan 40b/2, vakt+dan 457a/5, bilek+den 419b/5, ir+den 494b/5, nefis+den 359a/5

+DIn: aşağı+dın 326b/3, balçık+dın 11a/1, taşkaru+dın 270a/7, yan+dın 64b/2, yırak+dın 186a/5, yukarı+dın 108a/1, kişi+dın 472a/3, ant+tın 382b/7

+X+n+dAn / +I+n+dIn / +lArI+n+dAn: şart+ı+n+dan 433b/1, köz+i+n+den 320b/7, nafaka+sı+n+dan 337b/6, ökçe+si+n+den 128a/5, boğuz+u+n+dan 454b/3, köks+ü+n+den 367b/7, barmağ+ları+n+dan 127a/1, yan+ları+n+dan 186b/4, kün+leri+n+den 226b/8, yir+leri+n+den 118b/5, art+ı+n+dın 30b/7, il+i+n+dın 357b/4

+I+dAn / +I+dIn / +lArI+dIn: kulağ+ı+dan 155a/2, kündüğ+i+den 239b/6, ying+i+dın 171a/5, iş+leri+dın 291b/2, iye+leri+dın 51b/3

MG'ta ayrılma hali eki *+dIn* şeklindedir. Eserde birkaç örnekte *+dAn* şekli de görülmektedir. Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'si bütün örneklerde korunmuştur.

+dIn: ağmağ+dın 9b/1, ağaç+dın 74b/6, āleting+dın 9a/6

+X+n+dIn / +X+n+dAn: üst+ü+n+din 21a/5, üst+ü+n+den 59b/7, âlet+i+n+din 9a/7, ara+sı+n+dın 60b/5, art+ı+n+dan 32a/5, cihet+i+n+den 91a/4

BV'ta ayrılma hali eki *+dAn* ve *+dIn* şeklindedir. Eser üzerindeki Oğuzca tesirini araştıran Can Özgür eserde geçen *+dIn* şeklinin Oğuzca metinde *+dAn* olduğunu tespit etmiştir.⁹² Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra bütün örneklerde zamir n'si kullanılmaktadır.

+dIn: an+dın 3/12, illetler+dın 4/19, barça+dın 1a/4, kılğan+dın 1a/21, ta 'ālā+dın 2a/15, yakın+dın 3/13, yırak+dın 21/16, yok+dın 1a/3, yukarı+dın 7a/5, yulduz+dın 1a/19

+dAn: şıfatlar+dan 3b/20, kâhil+den 8b/10 an+dan 8b/17

+I+n+dIn: sinçü+si+n+dın 4/6, sünğük+i+n+dın 8/4, til+i+n+dın 1a/22, ast+ı+n+dın 4a/21

+I+n+dAn: iç+i+n+den 4b/3, aşağı+sı+n+dan 5b/21, köz+i+n+den 5b/12, arka+sı+n+dan 3a/7

Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde ayrılma hali ekinin *+dIn* ve *+dAn* şekillerinde olduğu görülmektedir. Eserlere baktığımızda GT,

⁹² ÖZGÜR, Can, *Baytaratü'l-Vazıh'ın Kıpçak ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzçalaşması (Türkmençeleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s35.

İM ve BV haricinde, MG'de ayrıma hali ekinin genellikle *+dIn* şeklinde olduğu, belli örneklerde ise *+dAn* şeklinde olduğu görülmektedir. Ancak bu üç eserde de *+dAn* ekinin kullanım sıklığı değişkenlik göstermektedir. GT'de sadece birkaç örnekte *+dIn* şekli görülmekte iken, İM'de *+dAn* ekinin yarısı oranında kullanılmaktadır. Aynı şekilde BV'de ekin eserde kullanımı karışık şekildedir. MG üzerinde çalışma yapan Mustafa Uğurlu ayrılma hali eki ile ilgili şöyle demektedir: "J. Eckmann'ın belirttiğinin aksine, eserde bir iki münferit *+dan/+den* dışında ablativ eki daima *+dın/+din*'dir."⁹³

İM'yi istinsah eden Berke Fakih aynı zamanda HŞ'yi de istinsah etmiş, sonuna da 66 beyitlik kendine ait bir manzume eklemiştir. Berke Fakih'in istinsah ettiği HŞ'de dokuz yerde ayrılma hali eki *+dAn* şeklinde geçmekte, ancak kendisine ait 66 beyitlik manzumede aynı ek sadece üç yerde *+dAn* şeklinde geçmektedir. BFM'de ayrılma hali ekinin dokuz yerde geçtiği düşünüldüğünde bu üç sayısının önemi daha da anlaşılabacaktır. Manzumede her üç ayrılma hali ekinden birinin şekli *+dAn*'dir. Dolayısıyla Berke Fakih'in kullandığı dilde ayrılma hali ekinin kullanımının karışık bir şekilde olduğu sonucuna varılmaktadır. Hacıeminoğlu'nun Kutb'un dilinden farksız olarak belirlediği BFM'de görülen *+dAn* şeklinin fazlalığı yazarın dikkatini çekmiştir. Hacıeminoğlu belki de Berke Fakih'in Kıpçak olduğu için CC'ye benzer bir yazı diliyle yazmış olabileceğini düşünmüştür.⁹⁴ Ancak CC'de ayrılma hali eki

⁹³ UĞURLU, Mustafa, *Münyetü'l-Guzât*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 676, Ankara 1987, s. XIII

⁹⁴ HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin, *Kutb'un Hüseyin ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları, Ankara, 2000, s. IX

bir örnek haricinde tamamen *+dAn* şeklindedir.⁹⁵ Berke Fakih'in, Kıpçakça yazmak istemesi durumunda ayrılma hali ekini *+dAn* şeklinde kullanması daha uygun olurdu. Ancak manzumede bunun tam tersi bir durum görülmektedir.

Eski Kıpçak Türkçesi ya da Tarihi Kıpçak Türkçesi olarak adlandırılan saha üzerinde araştırma yapan bilim insanları HŞ'yi de Kıpçak yadigarları arasında değerlendirmektedirler.⁹⁶ Ancak bu bakış açısı gramer çalışmalarına yansımamış, Kıpçak grameri çalışmalarında HŞ dışarıda tutulmuştur. Çünkü Kıpçak gramer kitaplarında ele alınan eserlerle HŞ arasında belirgin farklar vardır. Bu farklardan birisi de ayrılma hali ekinin kullanımıyla ilgilidir. Karamanlıoğlu'nun hazırladığı Kıpçak Türkçesi gramerinde ayrılma hali eki *+dAn* şeklindedir. Eğer HŞ bu kategoriye dahil edilecek olursa, ayrılma hali ekinin *+dAn* ve *+dIn* şekillerinde olduğu bilgisinin yazılması gerekmektedir. Aynı şekilde Asıl Memlük Kıpçakçası kategorisindeki MG'de de ayrılma hali eki *+dIn* şeklindedir. Görülen o ki ayrılma hali eki kısmında MG ve HŞ hariç tutulmuştur.

Çağatay Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri olan üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'sinin düşmesi hadisesi eserleri üzerinde incelemelerde bulunduğumuz her iki sahada da görülmektedir. Harezmi-Altın Ordu sahasında HŞ, KE, NF, MM, MN'de zamir n'si düşmüş örneklerle karşılaşmaktadır. Bunlar arasında ise MN zamir n'li örneklerin fazlalığı nedeniyle diğer eserlerden ayrı

⁹⁵ PRITSACK, Omeljan, *Tarihi Türk Şiveleri* çev. Mehmet Akalın, TKAE Yay., Ankara 1988, s.97.

⁹⁶ *Memlük Kıpçakçasının Oğuzlaşmasına Dair* (Janos Eckmann) , *13-15 Yüzyıllar Arasında Mısır'da Oğuz Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe* (Abdülkadir İnan), *Eski Kıpçakça Sahasındaki Araştırmalar* (Andras Bodrogligeti), *Kıpçak Türkçesi Grameri* (Ali Fehmi Karamanlıoğlu)

bir yerdedir. Harezmi-Altın Ordu bölgesinde yaşayan unsurlara ait yerel dillerin yansıdığı eserlerde görülen zamir n'siz örnekler, bu sahada Çağatay Türkçesinin teşekkülünün oluşmaya başladığını göstermektedir. Araştırmacıların Harezmi-Altın Ordu Türkçesini "Erken Çağatay Türkçesi" olarak adlandırışında, Çağatay Türkçesi özelliklerinin ilk defa bu sahada yazılan eserlerde karşımıza çıkmasının rolü büyüktür. Çağatay Türkçesi tesiri sadece Harezmi-Altın Ordu sahasıyla sınırlı kalmamış, aynı şekilde Memlük sahasında yazılan eserlerde de etkisini göstermiştir. MG'de görülen zamir n'siz örnekler Memlük sahasında Çağatayca tesirini göstermesi bakımından önemlidir.

Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde görülen *+dAn* ekinin kullanımı Oğuzca tesiriyle açıklanırken, BV'de ve İM'de görülen eklerin hem *+dAn*, hem de *+dIn* şeklinde karışık kullanımı iki şekilde açıklanabilir. Bu eserler ya Harezmi-Altın Ordu Türkçesinin devamıdır ve üzerlerinde önemli derecede Oğuzca tesiri vardır, ya da eserler bozkır Kıpçakçasıyla yazılmış ancak Harezmi-Altın Ordu yazı dilinin tesiri altında kalarak, ayrılma hali eki *+dIn* şekliyle kullanılmıştır. İki sebepten hangisi doğru olursa olsun, her iki durumda eserlerin önemli derecede Oğuzca tesiri altında, Harezmi-Altın Ordu yazı diliyle yazılmış olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bizce bu eserler bu bilgiler ışığında, Harezmi-Altın Ordu yazı diliyle yazılıp, Harezmi-Altın Ordu sahasından daha fazla Oğuzca tesirinde kalan bir sahada yazılmış olmalıdır. Nitekim XV. yy.'dan itibaren Oğuzca, Memlük sahasında yazılan eserlere tamamen hakim olan yazı dilidir.

4.1.2.6. Eşitlik Hali Eki +ça

Eski Türkçe'den itibaren eşitlik hali eki *+ça* şeklindedir. Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası sahasına kadar değişmeden gelen eşitlik hali eki, her iki sahada da aynı şekilde korunmuştur.

BFM: *bolmış+ça* 1

HŞ: *bil+i+n+çe* 1100, *soṅg+ça* 362, *ivrek+çe* 475, *iz+i+n+çe* 3738, *it+çe* 2639, *şīrīn+çe* 3068

KE: *aṅga+ça* 82v11, *suw+ça* 129r15, *barmaq+ça* 121v1

NF: *‘adetimiz+çe* 46/3, *art+ı+n+ça* 33/5, *endāze+si+n+çe* 43/1, *miḳtār+ı+n+ça* 39/9, *til+i+n+çe* 3/8, *yeter+i+n+çe* 24/17

ME: *iz+i+n+çe* 144/5, *ör+çe* 10/3, *sünnet+çe* 145/8, *yer+i+n+çe* 141/6

MM: *tilek+çe* 282/2, *san+ça* 222/2, *mun+ça* 45/3, *san+ı+n+ça* "128/1", *soṅg+ı+n+ça* 138/4, *yer+i+n+çe* 24/1, *aymış+ı+n+ça* 4/3

MN: *yitmiş+çe* 292aV11, *an+ça* 293bV2, *mun+ça* 297aV8, *bar+ı+n+ça* 303bV1

GT: *art+ı+n+ça* 67/9, *kaçar+ı+n+ça* 82/11, *mu ‘ākıb+ı+n+ça* 85/13, *zerre+çe* 160/7, *aya+ça* 348/1

İM: *uzun+ça* 88a/7, *yıl+ça* 62a/2, *‘āde+çe* 128a/6, *art+ı+n+ça* 398b/1, *‘aks+i+n+çe* 187a/1, *yassı+sı+n+ça* 126a/6, *bile+si+n+çe* 297a/5

MG: *alın+ları+n+ça* 62a/5, *art+ı+n+ça* 19a/2, *mun+ça* 18a/2, *iz+çe* 14b/5

BV: *yitmiş+i+n+çe* 2a/10, *rāy+ı+n+ça* 3a/2, *uzun+u+n+ça* 5a/7, *til+i+n+çe* 5a/18

4.1.2.7. Yön Gösterme Hali Eki +KArU / +GArU / +KArI / +rA / +rU / +nġaru / +nġar

BFM +ra: *as+ra* 3

HŞ +karu / +gerü / +rA / +ru / +nġar: *art+karu* 476, *il+gerü* 1780, *sonġ+ra* 2388, *taş+ra* 2388, *iç+re* 218, *öz+re* 288, *tapa+ru* 3209, *anġar* 734

KE +KArU / +KArI / +GArU / +rA: *art+karu* 81v13, *art+ġaru* 227r12, *art+karı* 177r12, *iç+kerü* 11v7, *iç+keri* 147v8, *il+gerü* 58v4, *taş+ġaru* 25v10, *taş+karı* 109r19, *iç+re* 4v6, *sonġ+ra* 54r3, *taş+ra* 156v11

NF *+karu* / *+rA*: *art+karu* 93/4, *taş+karu* 167/11, *as+ra* 204/10, *iç+re* 360/9, *sonğ+ra* 258/6, *taş+ra* 360/12

ME *+garu* / *+rA* / *+n̄garu* / *+n̄gar*: *art+garu* 82/6, *il+erü* 18/8, *as+ra* 186/5, *sonğ+ra* 73/2, *an̄garu* 123/2, *an̄gar* 178/7

MM *+rA* / *+rU* / *+n̄gar*: *sonğ+ra* 111/2, *iç+re* 69/1, *ön̄g+rü* 216/2, *an̄gar* 30/1, *mun̄gar* 23/4, *san̄gar* 245/2

MN *+rA*: *sonğ+ra* 293b/5, *iç+re* 293aV4

GT *+GArI* / *+KArI* / *+rA*: *il+geri* 25/1, *taş+karı* 40/12, *öz+re* 76/4, *sonğ+ra* 12/10

İM *+GArU* / *+KArU* / *+rA* / *+sarü*: *taş+garu* 378b/8, *il+gerü* 379a/2, *art+karu* 449a/1, *taş+karu* 179a/4, *iç+kerü* 361a/2, *sonğ+ra* 149b/6, *taş+ra* 97a/1, *kıbla+saru* 176a/8

MG *+rA* / *+KArU* / *+KArI* / *+GArU* / *+sarü*: *iç+re* 3a/1, *sonğ+ra* 7b/7, *tış+karu* 68b/8, *il+gerü* 8b/5, *art+karu* 8b/6, *art+karı* 110b/1, *iç+gerü* 30a/9, *uç+karu* 11b/9, *ol+saru* 30a/3, *anıñg+saru* 47b/6

BV *+KArU* / *+rA*: *art+karu* 15b/16, *taş+karu* 15b/14, *sonğ+ra* 1b/21

4.1.3. İyelik Ekleri

4.1.3.1. Birinci Tekil Şahıs: +m / +Im / +Um

Birinci tekil şahıs eki eklendiği kelimenin son ünsüzüne göre kelimelere dar veya yuvarlak ünlüyle eklenir. Ancak aynı kelimelere hem dar hemde yuvarlak ünlülü şeklin geldiği örnekler de kimi eserlerde görülmektedir.

BFM: *tilek+im* 1, *uğan+ım* 15, *cān+ım+dan* 31, *söz+üm* 25, *öz+üm* 38, *ıdı+m*

36

HŞ: *ata+m* 2136, *ana+m+nı* 2209, *baş+ım* 3768, *big+im* 3996, *ot+um* 2294, *yüz+üm* 3489

KE: *‘ammu+m+nı* 21r9, *and+ım* 49r21, *ew+im+de* 143r12, *ew+üm+ge* 64v12

NF: *ew+üm+de* 22/2, *ew+im+de* 401/17, *adağ+ım* 51/8, *ata+m* 6/5, *ķavm+um* 13/3

ME: *ard+ım* 130/4, *arķa+m* 130/4, *tayanc+ım* 130/4

MM: *ata+m* 402/3, *iş+im* 244/1, *su ‘āl+im* 28/1, *uğan+ım* 6/4, *söz+üm* 401/4, *ıdı+m+ge* 360/2, *til+im+nı* 2/4, *aymağ+ım* 401/1

MN: *küç+üm* 297bV5, *öz+üm+din* 299aV8, *yir+im* 311bV10, *iç+im* 304aV9, *kan+ım* 308bV5, *ten+im+de* 308bV6, *qadr+im* 304aV10

GT: *ana+m* 66/5, *yaqa+m* 314/4, *il+im* 192/4, *ot+um* 108/8, *qarşı+m+da* 147/3, *baş+ım+dan* 120/7, *at+ım+nıng* 44/13

İM: *tenğri+m* 75b/3, *ant+ım* 392b/6, *uluqluq+ım* 82a/6, *tirlig+im* 293b/1, *küç+üm* 386a/8, *yüz+üm* 11b/7

MG: *kat+ım+da* 9a/3, *vaşiyet+üm* 36b/4, *ayıtğan+ım* 31a/6, *big+im* 3b/8

BV: *qarındaş+lar+ım+ğa* 1b/22

4.1.3.2. İkinci Tekil Şahıs: +nğ / +Inğ / +Unğ

BFM: *öz+ünğ+ni* 2, *yüz+ünğ+ni* 2, *baş+ınğ* 4, *kul+unğ+dın* 35, *köz+ünğ+din* 58, *müşkil+inğ* 58

HŞ: *ata+nğ* 843, *ana+nğ* 2611, *bal+ınğ* 786, *bod+unğ* 1666, *köz+ünğ* 694

KE: *qayğu+nğ* 155r19, *kerem+inğ* 188v6, *kitāb+ınğ* 173r13, *köz+ünğ* 79v1, *tegürgen+inğ+din* 46r6

NF: *‘ālem+inġ* 413/13, *ana+nġ+ka* 221/14, *ew+ünġ+de* 95/7, *könġl+inġ+ni* 248/2

ME: *künler+inġ+ni* 117/3

MM: *adaġ+inġ* 301/3, *bel+inġ* 129/4, *könġl+ünġ* 101/4, *ġulaġ+inġ* 320/2, *öz+ünġ* 27/1, *söz+ünġ* 358/4

MN: *cemāl+inġ* 293aV6, *işik+inġ* 292aV10, *boy+unġ* 295bV10, *cefā+nġ* 308aV11, *naz+inġ* 307aV3, *baġ+inġ* 308aV9, *cevr+inġ* 308aV7

GT: *baş+inġ* 68/12, *dost+unġ* 52/13, *ġol+unġ-nı* 56/3, *art+inġ-da* 60/4, *il+inġ+den* 66/9, *bil+inġ+den* 271/12

İM: *ana+nġ* 26b/6, *ant+inġ* 18a/4, *buyruġ+unġ* 12a/5, *nūr+unġ* 90b/4, *söz+ünġ* 64a/5

MG: *ālet+inġ+ni* 16a/7, *arġa+nġ* 12b/1, *art+inġ+ça* 62a/6, *at+inġ* 14b/9, *ayaġ+unġ+nı* 10a/1

BV: *ġat+inġ+ğa* 21/18

4.1.3.3. Üçüncü Tekil Şahıs: +I / +U

BFM'de düz ve yuvarlak ünlülü şekiller bir aradadır. *kan+ı* 6, *cān+ı* 10, *kalmiş+ı+n+dın* 3, *öç+ü+n* 22

HŞ'de genellikle düz ünlülü şekil kullanılmaktadır. Ancak birkaç örnekte teklik üçüncü şahıs eki +U şeklindedir. *ağ+ı* 3013, *asğ+ı* 2541, *öz+i* 2033, *sözler+i* 2479, *ana+sı* 1429, *kağgu+sı* 2281, *meyve+si* 1115, *sünğü+sü+n* 302, *sü+si* 995

KE'de üçüncü şahıs eki aynı örneklerde dahi hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilde görülebilmektedir. +I / +U / +SI *boyn+ı+n+ğa* 39r1 ~ *boyn+u+nğa* 224v1, *könğl+ü+ge* 40v8 ~ *könğl+i+nge* 54v14, *öz+ü+ni* 62r20 ~ *öz+i+ni* 47v13

NF'de KE'de olduğu gibi teklik üçüncü şahıs ekinin hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü şekli aynı örneklerde görülmektedir. *könğl+i+n+dın* 397/9 ~ *könğl+ü+n+dın* 394/5, *sonğ+ı+n+da* 202/6 ~ *sonğ+u+n+da* 83/12, *üvüşlük+i+ni* 3/11

ME: *süt+i* 54/3, *tamğa+sı+n* 95/7, *temür+i* 165/8 ~ *temür+ü+ni* 66/3,

MM: *ağlāk+ı* 392/2, *arşun+ı* 101/3, *ayak+ı* 195/2, *öz+ü+n* 50/1, *yol+u+n* 48/4, *altı+sı* 66/3, *ata+sı* 231/3, *secde+si* 148/3, *loğma+sı* 248/1, *aya+sı* 71/1

MN'de teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin yuvarlak ünlülü şekli olan +U ekinin kullanımı bulunmamaktadır. *at+ı+n* 290bV1, *nūr+ı* 292bV4, *ķible+si* 293aV6, *bay+ı* 295bV7, *iki+si* 292bV7, *nāme+si+n* 296bV10, *kūvenç+i* 293bV8

GT: *aş+ı* 86/6, *bulut+ı* 310/9, *buyruk+ı* 26/3, *uyku+sı* 204/3, *bala+sı* 28/9, *bulut+u+nıng* 5/1, *ķaygu+su+n* 125/8 ~ *ķaygu+sı+n* 316/5

İM: *āgaç+ı* 480a/1, *tanuķ+ı* 470a/6, *söz+i* 20a/8, *barça+sı+nıng* 130b/4, *ķuyu+sı* 291b/3, *köks+ü* 171b/2, *tört+ü* 45a/7, *toz+u* 41a/1

MG: Teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin yuvarlak ünlülü şekli sadece bir örnekte görülmektedir. *āgz+ı* 26a/4, *ara+sı* 28a/8, *barça+sı* 18b/9, *boy+u+n* 11b/4, *evvel+i* 90b/9, *su+yı* 92a/8

BV: Eserde teklik üçüncü şahıs iyelik eki sadece bir örnekte +U şeklindedir. Diğer bütün ekler +I / +sI şeklindedir. *at+ı* 2a/12, *bilek+i* 7b/22, *ķayu+sı* 2a/20, *sınçı+sı+n+dın* 3a/7, *yinçük+ü* 13/1

4.1.3.4. Birinci Çoğul Şahıs: +mIz / +ImIz / +UmIz / +UmUz

BFM'de birinci çoğul şahıs örneği geçmemektedir.

HŞ: *köñgl+ümüz* 89, *‘ömr+ümüz* 1065, *öz+ümüz* 4032, *ata+mız* 1954, *iş+imiz* 1514, *cān+ımız* 621, *aş+ımız* 1514

KE'de bu ekin yuvarlak ünlülü şekli yoktur. *ata+mız* 11r4, *ara+mız+da* 35v8, *köz+ümüz* 209v8, *küç+ümüz* 35v8, *māl+ımız* 77r3, *orn+umuz* 103r1, *öz+imiz+ge* 90v14, *suw+umuz* 35v7

KE'da ekin yuvarlak ünlülü şekli bulunmazken NF'de yuvarlak ünlülü kullanım görülmektedir. *haber+imiz* 47/17, *kul+umuz* 52/3, *neerse+miz* 253/16, *nefs+ümüz* 302/1, *oğl+umuz* 359/13

ME: *üze+miz+de* 39/3, *közler+imiz* 73/8

MM'de birinci çoğul şahıs örneği yoktur.

MN: *köñgl+ümüz* 302aV9, *yer+imiz* 304bV3, *ten+imiz* 309aV8, *imān+ımız+nı* 311aV11, *cān+ımız+nı* 311aV11

GT: *baş+ımız* 76/3, *cins+imiz* 305/4, *nāme+miz* 355/12, *söz+ümüz* 318/4, *tavaḳḳu ‘+umuz* 211/7

İM: *rızā+mız* 44b/4, *ıdī+miz* 66a/4, *eşer+imiz+ni* 386b/4, *ğazab+umuz+ğa* 45a/1, *kat+ımız+dan* 445b/3

MG: *bir+ımız* 60b/8, *kat+ımız+da* 4b/8, *kitāb+ımız* 85a/3

BV: Eserde birinci çoğul şahıs örneği yoktur.

4.1.3.5. İkinci Çoğul Şahıs: +*ngIz* / +*IngIz* / +*ngUz* / +*UngIz* / +*UngUz*

BFM'de ikinci çoğul şahıs örneği bulunmamaktadır.

HŞ: *baş+ingiz* 1015, *ev+üngüz* 955, *kol+unguz* 205, *karavaş+ingiz* 3251, *devlet+ingiz* 207, *öz+üngüz+din* 2910

KE: *kayu+ngiz* 21r16 ~ *kayu+nguz* 50r9, *küç+üngiz* 118r4, *öz+üngüz+ni* 5r18, ~ *öz+üngiz+ni* 84v9, *söz+üngiz* 176v9

NF: *iç+ingiz+de* 168/15, *oğullar+ingiz* 139/7, *ölüm+üngüz* 118/17, *ton+unguz* 86/13 ~ *ton+ingiz* 105/15, *uyku+nguz* 103/8

ME ve MM'de ikinci çoğul şahıs örneği bulunmamaktadır.

MN: *til+ingiz* 292bV6, *boy+ungiz+ga* 292bV7, *yüz+üngiz+ni* 293aV5, *yâkut+unguz+ga* 301bV2, *kul+unguz* 304bV4

GT: *ray+ıngız* 83/5, *sözler+ıngız* 91/13, *hâtır+ıngız+ğa* "138/4",
kerem+ıngız+den 134/5, *ara+ıngız+da* 263/8

İM: *ara+ıngız* 37b/8, *barça+ıngız* 79b/6, *namâz+ıngız* 62b/8, *öz+üingiz+ni*
 84b/3

MG: *hüsn+üingiz* 3b/7, *ihsân+ıngız* 4a/8

BV'de ikinci çoğul şahıs iyelik eki örneklerine rastlanılmamıştır.

4.1.3.6. Üçüncü Çoğul Şahıs: +lArI

Bütün eserlerde üçüncü çoğul şahıs iyelik eki *+lArI* şeklindedir.

BFM'de üçüncü çoğul şahıs örnekleri bulunmamaktadır.

HŞ: *kuş+ları* 1500, *kamuğ+ları* 3742, *at+ları* 857, *iş+leri* 468

KE: *kefen+leri+n* 36v4, *ayağ+ları* 178v3, *kağgu+ları* 68v9, *orun+ları+n* 10r4

NF: *edgü+leri* 304/1, *adağ+ları* 20/16, *emgek+leri* 11/16, *çerig+leri* 27/15

ME: *besi+leri* 26/5, *ev+leri+n+din* 60/2, *el+leri+ni* 63/7, *iş+leri* 211/8, *kendü+leri* 60/3

MM: *köz+leri* 350/4, *oğlan+ları* 34/3, *tüg+leri* 240/3, *öz+leri* 350/2, *nūr+ları* 191/2

MN: *yūsuf+ları* 294bV9, *yaprağ+ları* 294bV9, *ğarağ+ları* 297aV7, *gül+leri* 303aV5, *it+leri+niḡ* 301bV10

GT: *barmağ+ları* 308/5, *baş+ları* 310/1, *il+leri* 50/8, *ğul+ları* 180/10, *işik+leri+n+de* 311/10, *dost+ları+n+dan* 204/10

İM: *at+ları* 471a/8, *yārān+ları* 320b/8, *fitne+leri* 243b/6, *yüz+leri* 315b/8

MG: *alın+ları+n+ça* 62a/5, *bogun+ları* 79b/6, *ğayış+ları* 8a/3, *silāğ+ları* 3b/5

BV: *bağanağ+ları* 7/13, *siḡir+leri* 6/14, *uyluğ+ları* 18/24, *sünğük+leri* 8/6

4.1.4. Zamirler

4.1.4.1. Birinci Tekil Şahıs: men

Birinci tekil şahıs zamiri bütün Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde men şeklindedir. Ancak A. F. Karamanlıoğlu hazırladığı Kıpçak Türkçesi grameri kitabında, bu zamirin eserlerde hem men hem de ben şeklinde geçtiğini kaydetmiştir. Sözlüklerde görülen bu karmaşıklık Asıl Memlük Kıpçakçası kategorisinde değerlendirilen eserlerde görülmemektedir.

BFM: *bu başdın ayakka kılp men nazar* - 33

HŞ: *yol azdım irse köndür men yanıldım* - 102

KE: *men alardın asıg alayın teyü yaratmam* - 3r7

NF: *yā muḥammed men atam ‘abdü'l-muṭṭalib dini öze öler men tidi* - 6/5

ME: *eskirdi ton men eskirdim anı* - 24/6

MM: *velī men temeklik āḥir ne yüzün* - 50/4

MN: *ḵuluṅ köptür velī men inçü ḵ7ul men* - 307bV9

GT: *ay baḥādurlar biliṅ kildim bu kün meydāne men* - 11/4

İM: *men māl tiler men* - 19b/5

MG: *men za ‘īf ḵul fārisler birle sançısur men* - 25a/4

BV: *men za ‘īf bīçāreni kiltürüp* - 2a/6

4.1.4.1.1. İlgi Hali: *meninġ* / *menim*

Teklik birinci şahıs zamirinin ilgi hali almış şekli Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde *meninġ* / *menim* şekliyle de görülebilmektedir. Ancak sadece bir şeklin görüldüğü eserler de mevcuttur. Eserlerin bazılarında arkaik olan *meninġ* şekli terkedilmiş veya çok nadir görülürken, bu eserlerde genellikle *menim* şekli kullanılmaktadır.

BFM: *minim birle kelgen tapup dünyelik* - 39

yādigār mininġdin saġa koydum uş - 17

HŞ: *tiler tiyü minim bu edgü atım* - 4275

mininġ tig bar mu feryād itgen - 3155

KE: *anınġ süñġüsi benim uçamda bolġan* - 222r10

meninġ tenġrılıķımnı hıç kim bilmez erdi - 3r6

NF'de bir örnek haricinde bütün örnekler *menim* şeklindedir.

NF: *menim hadişlerimdin eşitmegenlerke* - 2/6

haķķ te 'alanınġ luġfi keremi meninġ öze mundaġ turur - 36/7

ME: *ol benim tayancım* - 130/4

MM: *işim işlegil ter bu kün sen meninġ* - 244/1

MN: *mininġ köñġlüm kuşı bāzınġ fidāsı* - 307aV3

GT'de yalnız bir yerde *meninġ* şekline rastlanmıştır. Diğer örnekler *menim* şeklindedir.

GT: *menim kibi miskīn* - 182/8

turur meninġ kibi - 275/3

İM: *yawuzluk kıldı benim haqqıma tise* - 18a/7

MG: *menim katımda iki hızām bir hızāmdın yaḥşıraḥ turur* - 9a/3

BV'de teklik birinci şahıs zamirinin çekimli şekilleri yoktur.

4.1.4.1.2. Yükleme Hali: meni

A.F. Karamanlıoğlu'nun çalışmasında, incelediği Kıpçakça sözlüklerin bazılarında teklik birinci şahıs ekinin yükleme hali çekimi sadece *beni* şeklindedir.⁹⁷ Ancak Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinin hepsinde bu ek, Harezmi-Altın Ordu eserlerinde olduğu gibi, sadece *meni* biçimindedir.

BFM: *tüketsenḡ du 'ādın unutma mini* - 11

HŞ: *tiler sen kim mini bir işke tıtap* - 3304

KE: *meni anıḡ üze musallaḥ kılsa* - 6v5

NF: *meni ödürdi çıkardı* - 3/7

ME: *tanḡğa ketürdi meni nerse* - 24/3

MM: *meni kııl müsülmān helāl loḡma yer* - 2/4

MN: *mini kıldı felek tıḡ bī-ser ü pāy* - 307bV2

GT: *meni anıḡ kibi isrüttü* - 14/13

İM: *iy tenḡri aḡırlaḡıl meni* - 195b/8

MG'de teklik birinci şahıs zamirinin yükleme hali çekimi yoktur.

BV'de teklik birinci şahıs zamirinin yükleme hali çekimi yoktur.

⁹⁷ KARAMANLIOĞLU, A. F., *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları No: 579, Ankara 1994, s.78

4.1.4.1.3. Yönelme Hali: *maṅga*

BFM: *maṅga birdi yazmaq okımaq bilig* - 39

HŞ: *maṅga ḥālını aydı aytıṅ olcān* - 2389

KE: *maṅga mevlī ta ‘ālā yarlıḡı ‘azīzrek turur* - 5v18

NF: *ḥaḡḡ ta ‘ālā birle maṅga bir vaḡt bar turur* - 3/16

ME: *yaraşmadı maṅga el havāsı* - 153/8

MM: *neteg ḥaḡnı bildiṅ ayıtḡıl maṅga* - 28/2

MN: *maṅga ‘ışkıṅ yolında ḡan körinür* - 307aV10

GT: *bu ḡayr ḡaberi maṅga degül benim düşmenlerime durur* - 37/2

İM: *tenḡrini sewer bolsanḡız uyunḡuz maṅga* - 71b/4

MG'de teklik birinci şahıs zamirinin yönelme hali çekimi yoktur.

BV'de teklik birinci şahıs zamirinin yönelme hali çekimi yoktur.

4.1.4.1.4. Bulunma Hali: *mende*

BFM, NF, ME, MN, İM, MG ve BV'de teklik birinci şahıs zamirinin bulunma hali çekimi yoktur.

HŞ: *siniṅ köṅglün sewinçde minde ḡadḡu* - 3900

KE: *mende küwengü nerse yok* - 6r19

MM: *‘amel zühd ü taḡvā verā mende tep* - 356/3

GT: *mende özgeler kibi fâzıl ve edeb yok turur* - 146/12

4.1.4.1.5. Ayrılma Hali: **mendin / menden**

Harezmi-Altın Ordu sahası eserlerindeki teklik birinci şahıs zamirinin ayrılma hali çekimiyle, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülen çekim farklıdır. Ancak Memlük sahasında MG ve BV'de bu çekimin görülmemesi, ekin Asıl Memlük Kıpçakçası sahasında nasıl olduğunu tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Nitekim MG'de teklik ikinci şahıs zamirinin ayrılma hali çekiminin *sindin* şeklinde olması, eserlerde tek bir şeklin olmadığını göstermektedir.

BFM'de iki örnekte birinci teklik şahıs zamirinin ayrılma hali şekli görülmektedir. Ancak bu iki şekil de ek Eski Türkçede olduğu gibi ilgi halinden sonra gelmiştir *mininġdin*.

ME, MM, MG, BV'de teklik birinci şahıs zamirinin ayrılma hali çekimi yoktur.

BFM: *yādigār mininġdin saġa kıydum uş* - 17

HŞ: *kiter mindin bu ġafler uyķusını* - 112

KE: *sen mendin ġayib sen* - 33r5

NF: *bu ‘azāb mindin kiter* - 18/10

MN: *ayıt mindin kim ol miskīn urur āh* - 297aV9

GT: *yazuḡ menden durur* - 69/1

İM: *kim ḡorḡsa menden dūnyā iḡinde* - 72b/4

4.1.4.2. İkinci Tekil Şahıs: sen

BFM ve BV'de teklik ikinci şahıs zamirinin örneği yoktur.

HŞ: *boḡazḡa ḡulḡanur aḡ sen me ḡāfil* - 1924

KE: *ilāhī sen bilür sen* - 125v18

NF: *yā muḡamed sen ol kim erseni sewer sen* - 6/7

ME: *ḡi ḡni sen rivāyet ḡılḡıl tedim* - 107/6

MM: *tegürḡen idi sen tegür bī-ḡümān* - 9/2

MN: *cihānda sin tig yoḡ ey cānān yoḡ ey cān* - 298bV9

GT: *sen daḡı yazuḡ kitābın yazmaḡıl* - 8/12

İM: *sen müsülmān degül mü sen tip* - 23b/4

MG: *sen taḡı atıḡ dāyimā mu ḡavved bolḡay* - 14b/9

4.1.4.2.1. İlgi Hali: *seniŋ* / *senüŋ*

MG'de ikinci şahıs zamirinin ilgi hali çekiminin bir örnekte yuvarlak ünlülü şekli görülmektedir.

BFM, ME ve BV'de teklik ikinci şahıs zamirinin ilgi hali çekimi yoktur.

siniŋ açık sözüŋ - HŞ 1700

seniŋ kâfirliğindin taķı - KE 46r5

yâ muḥammed taķı seniŋ perverdigârıŋ andağ kerim taŋrı turur - NF 8/5

ḥicābsız seniŋ ma ‘şiyet kılmakıŋ - MM 42/3

aşar yıldın siniŋ yilgende atıŋ - MN 294aV2

ayıttı munuŋ yalğan sözi seniŋ toğrı sözüŋden - GT 17/13

seniŋ rahmetiŋ birle - İM 240a/5

seniŋ iliŋde kumlusı kalur - MG 75a/7

tizçe naķl kılp senüŋ saru tarḥ kılsa - MG 45b/4

4.1.4.2.2. Yükleme Hali: *seni*

BFM: *unutmasun idim rahmettin sini* - 36

HŞ: *sini kiltür tip aydı tidi pervîz* - 1174

KE: *seni munda kördüm tedi* - 83v13

NF: *hiç korkmağıl ḥaķķ ta ‘ālā sini zāyi ‘ kılmagay* - 7/7

ME: *tirig tutsunġ taŋrı seni* - 107/8

MM: *tilimni kılu ber arıġ seni ter* - 2/4

MN: *yaman közdin yıraġ tutsun sini haġġ* - 295bV2

GT: *seni kuyuda körüp fırsatnı gānīmet kördüm* - 64/6

İM: *rūzī kıl maŋga seni körmekni* - 196a/4

MG: *niçe kim seni saŋsa anıŋ birle* - 67b/9

BV'de teklik ikinci şahıs zamirinin yükleme hali çekimi yoktur.

4.1.4.2.3. Yönelme Hali: saŋga

BFM: *uġanım tilekiŋni birsün saŋga* - 15

HŞ: *bilür men kim irür şırın saŋga yār* - 3665

KE: *yetmiş min ‘āşīni saŋga baġışladım* - 211v15

NF: *kāfirleri mekkedin çıkarmışda ħatıŋda bolsa erdim saŋga yārī birgey irdim* - 9/2

ME: *berekāt birsün taŋrı saŋga* - 117/3

MM: *şükür ħamd ilāhī tümen miŋ saŋga* - 1/1

MN: *kaçan ölsem saŋga ħadrim bilürgey* - 304aV10

GT: *kim bu kün ‘anter saŋga mihter kerek* - 13/8

İM: *kaçan kim sorsa saŋga* - 490a/4

MG: *saŋga anı zıkr kıldıġ ‘ilmünġ bolsun üçün* - 114a/8

BV'de teklik ikinci şahıs zamirinin yönelme hali çekimi yoktur.

4.1.4.2.4. Bulunma Hali: sende

BFM, NF, ME, MM, MN, İM, MG ve BV'de teklik ikinci şahıs zamirinin bulunma hali çekimi yoktur.

HŞ: *çün minde közgü sinde kılıç bar* - 3479

KE: *sende nerse bar mu okıgıl tedi* - 233r19

GT: *kemāl-i fāzl sende çün ki yoktur* - 333/9

4.1.4.2.5. Ayrılma Hali: sendin / senden

İkinci şahıs zamirinin ayrılma hali çekimi Harezmi-Altın Ordu eserlerinde *sendin* şeklinde olup, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde bu ekin kullanımı farklılıklar göstermektedir. Ek, GT ve İM'de *senden* şeklinde, MG'de ise *sendin* şeklindedir. BV'de bu zamirin ayrılma hali çekimi görülmemektedir. Ancak üçüncü şahıs zamirinin ayrılma hali çekiminde *andın* şeklinin görülmesi dikkate değer bir durumdur.

ME ve BV'de teklik ikinci şahıs zamirinin ayrılma hali çekimi yoktur.

BFM: *tilekim bar sindin bir tilekim* - 1

HŞ: *barur men ağrulup uş imdi sindin* - 1911

KE: *ādemdin keçürmedi sendin keçürmedi hikmet ne erdi* - 11v20

NF: *hiç bu ‘aḏab sindin eksülür mü* - 18/10

MM: *fesād aḡsa sendin ḡayır inmes ol* - 280/2

MN: *tenim barınça sindin yüz çevürmen* - 307aV2

GT: *kim ol kórqa yürür senden* - 36/2

İM: *‘afv kıldım senden barça ni irseni tıp* - 461b/5

MG: *kaşında bolsa minmek sendin kırtulmas eger* - 11a/6

4.1.4.3. Üçüncü Şahıs Zamiri: ol

HŞ: *bu küstāhlıḡḡā kim bolur tidi ol* - 4639

KE: *meniḡ kābīnim ol turur* - 48r19

NF: *ol medine yolların yaḡşı bilür* - 23/12

ME: *ol ewmek üze turur* - 218/4

MM: *ayaḡ urḡı ol kim kıyāmda kopup* - 276/3

MN: *kim ol ya kaşlarıḡ zünnār kisgey* - 307aV10

GT: *ol ayıttı ilk* - 15/6

İM: *ol uş andan turur* - 84a/3

MG: *ilgerü başḡay taḡı ol kaşd kılgan* - 115b/5

BV: *anıḡ ḡüsni ol turur* - 5a/12

4.1.4.3.1. İlgi Hali: anıñg / anuñg

MG'de üçüncü şahıs zamirinin ilgi hali çekimi birkaç örnekte yuvarlak ünlülü şekildedir.

BFM: *ıyara kıldım hem anıñg katinga* - 21

HŞ: *anıñg mekrin niçe aysam tükenmes* - 1212

KE: *anıñg sewüglügi üçün yaratdım* - 5r14

NF: *anıñg elginde bir 'ālem bolğay* - 36/10

ME: *tilmeçlik kıldı anıñg sözinge* - 227/6

MM: *anıñg ümmeti kılmışınğa berī* - 7/4

MN: *anıñg kim al inğinde minğ yarattı* - 290bV6

GT: *anıñg kavī ma 'nīlerine ayttı* - 11/3

İM: *taķı anıñg artmaķı taķı iksülmegi* - 68a/2

MG: *eger sen süñgülüg bolsañg anıñg üçün* - 64b/2

seniñg süñgüñg anuñg süñgüsi üzere bolğay - 44a/3

BV: *taķı anıñg üze 'itimād kıldım* - 2a/16

4.1.4.3.2. Yükleme Hali: anı / onı

KE'de bir örnekte teklik üçüncü şahıs zamirinin yükleme hali *onı* biçimindedir.

BFM: *oķuēlı oķurda onēarur anı* - 13

HŞ: *ayıttı ŗarť kıldım kaz anı sen* - 2557

KE: *özimizge anı izdedük* - 90v14

onı taŗkaru kavdurdı - 109r19

NF: *anı taķı öltürdiler* - 34/6

ME: *taplaŗdılar anı anlar arasında* - 205/8

MM: *eŗitgil anı kim haber haķ berür* - 32/4

MN: *anı siz tigler asrar bulur āhır* - 302aV4

GT: *vezir ayttı halk anı tilep* - 31/13

İM: *taķı ol nerse kim kiŗiler yir anı* - 75b/6

MG: *anı beyān kılur* - 114b/9

BV'de üçüncü ŗahıs zamirinin yükleme hali çekimi yoktur.

4.1.4.3.3. Yönelme Hali: *anēa* / *onēa* / *anēar*

KE'de teklik üçüncü ŗahıs zamirinin yönelme hali çekimi birer örnekte *onēa* ve *anēar* ŗeklindedir. ME'de ise *anēar* ŗekli birkaç örnekte geçmekte iken, zamirin genellikle kullanımı *anēa* ŗeklindedir. İM'de ise bu zamir *anēa* ve *anēar* ŗeklinde ikili olarak kullanılmıştır. BV'de teklik üçüncü ŗahıs zamirinin yönelme çekimine ait örnekler *anēar* ŗeklindedir.

MN ve BV'de teklik üçüncü ŗahıs zamirinin yönelme hali çekimi yoktur.

BFM: *eyā sonġ kiligli du ‘ā kıl aṅga* - 15

HŞ: *aṅga küstāḥ ayurlar ḥāṣ u hem ‘ām* - 2972

KE: *kimniṅ boyıġa teṅ kelse aṅga yalavaçlık berdim* - 153r6

sen ne tedin oṅga - 174r11

aṅgar ‘āşık boldı - 28r15

NF: *aṅga ortaķ revā ermes* - 51/5

ME: *yanut berdi aṅga soyurķamışdın* - 99/3

aṅgar yawuķ tüşdiler - 206/7

MM: *netegliksizin rāst inandım aṅga* - 28/4

GT: *bir kim irsenṅ bitişi yaman bolsa fāyide kılmas aṅga* - 28/8

İM: *kim cem ‘ kılсам aṅga bir kiteb* - 2a/2

yaḥşırakı aṅgar kim ol turur kim - 281b/7

MG: *yamġur küneş aṅga tiger* - 80a/3

BV: *aṅgar rablatān dirler* - 10b/6

4.1.4.3.4. Bulunma Hali: anda

Teklik üçüncü şahıs zamirinin bulunma hali çekimi, KE, NF, ME ve MN'de geçen bütün örneklerde işaret zamiri fonksiyonunda kullanılmıştır. Bu zamir çekimi diğer eserlerde ise işaret zamiri işlevinin yanında şahıs zamiri olarak da kullanılmaktadır.

BFM ve BV'de teklik üçüncü şahıs zamirinin bulunma hali çekimi yoktur.

HŞ: *ķayu yandın tisenġ bar anda ķuvvet* - 2347

MM: *ne birle kim anda ozaķlık ķopar* - 266/4

GT: *ķehd ü ķekker idi eyā anda* - 139/2

İM: *taķı anıġ yiyisi anda tapulsa* - 345b/3

MG: *hiķ anda saķb yiri ķazılmış bolmas* - 87a/5

4.1.4.3.5. Ayrılma Hali: *andın* / *andan*

Teklik üçüncü şahıs zamirinin ayrılma hali çekimi eserlerde *andın* ve *andan* şeklinde geçmektedir. Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerde bu zamir genellikle *andın* şeklinde olup, bazı eserlerdeki birkaç örnekte *andan* biçimine rastlanmaktadır. Örneğin HŞ'de teklik üçüncü şahıs zamirinin ayrılma hali çekimi dört yerde *andan* şeklinde, diğer bütün örneklerde ise *andın* biçimindedir. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde ise bu zamirin kullanımı biraz daha karışıktır. Teklik üçüncü şahıs zamirinin ayrılma hali çekimi GT'de *andan* şeklinde iken, İM'de *andan* ve *andın* biçimindedir. MG'de ise *andan* şekli bir yerde geçmekte, bu zamire ait diğer örnekler ise tamamen *andın* biçiminde görülmektedir. BV'de ise bu zamirin ayrılma hali çekimine ait örnekler tamamen *andın* şeklindedir. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT haricinde diğer eserlerde bu zamirin ayrılma hali çekimine ait kullanımında Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerle paralellik gösterdiği görülmektedir.

HŞ: *uş andın ant içip aydı kim iy şāh* - 3637

sipürtke kuyrukınga bağlar andan - 1852

KE: *feriştelik atın andın kiterdiler* - 22v3

NF: *andın ibrahim atlıg oğul boldı* - 6/11

ME: *sağladı özini andın kalkın birle* - 153/6

MM: *bu illallah andın berür hoş meze* - 26/4

MN: *uş andın songra nāme başlağayın* - 293b/5

GT: *ol kavm kim andan zulm körüp idiler* - 33/3

İM: *tenğri andan rāzī bolsun* - 26b/4

tenğri andın rāzī bolsun - 26b/4

MG: *andan ihtirāz kılğıl* - 64a/4

bir sünğü tüzetgil andın - 73b/8

BV: *andın artuğ yirge barmağay* - 3a/15

4.1.4.4. Birinci Çoğul Şahıs: biz / bizler

Birinci çoğul şahıs zamirinin *bizler* şekli ve çekimleri, hem Harezmi-Altın Ordu hem de Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülmektedir. Aynı şekilde Oğuzca tesiriyle oluşan *bize* şekli de her iki sahada yazılan eserlerde karşımıza çıkmaktadır.

MN ve BV'de birinci çoğul şahıs zamirinin örneği yoktur.

BFM: *biz taķı kilgenin ķolmaduķ hiç* - 10

HŞ: *biz igde ķalduķ* - 4538

KE: *biz seniņg sözün birle* - 29v10

ey yūsuf bizler seni söwermiz - 87v7

NF: *biz çıķmışdın üç kün soņg* - 23/13

bizler taķı peygamber ‘aleyhi's-selāmdın destūr tilegil - 25/17

ME: *biz nikāh içinde erdük* - 27/2

MM: *yigitler uya biz uyalıķ üçün* - 406/3

GT: *biz senden yaķşıraķ biz* - 158/13

İM: *biz kılduķ biz seni ķalife* - 84b/6

bizler safār içinde irdük - 157b/7

MG: *biz taķı saņga anı zıkr kıldıķ* - 114a/7

4.1.4.4.1. İlgi Hali: *biziņg* / *bizniņg* / *bizim* / *bizlerniņg*

BFM, ME, MM ve BV'de birinci çoğl şahıs zamirinin ilgi hali çekimi yoktur.

HŞ'de birinci çoğul şahıs zamirinin ilgi hali çekimi genellikle *biziņg* şeklinde yapılmaktadır. Ancak metinde birkaç yerde *bizniņg* şekli ile bir yerde *bizim* şekli geçmektedir.

HŞ: *biziņg işimiz* - 1514

irip taş kõņgli bizniņg yarı - 3113

kim uş rāyınġ bizim tedbirimizdin - 2325

KE'de birinci çoğul şahıs zamirinin *biziġġ* ve *bizniġġ* şekli hemen hemen aynı oranlarda geçmekte iken eserde zamirin *bizim* şekli geçmemektedir. Ayrıca birkaç örnekte *bizlerniġġ* şekli de görölmektedir.

KE: *biziġġ şerī 'atimizde ol ħükm bāķī turur - 1294r4*

yūsufnı bizniġġ birle ıdgıl - 68v8

bizlerniġġ birimizni alıp ķalgıl - 95v21

NF'de zamirin *biziġġ* ve *bizim* şekli hemen hemen aynı sıklıkta geçmektedir.

NF: *tanġrı ta 'ālā biziġġ birle turur - 20/12*

ħaķķ ta 'ālā bizim birle turur - 21/13

MN'de birinci çoğul şahıs zamirinin ilgi hali çekimi *biziġġ* ve *bizniġġ* şeklindeyken, *bizim* şekli metinde hiç geçmemektedir.

MN: *tiler men kim bizniġġ til birle peydā - 292aV8*

biziġġ mezġebte 'āşıķlarını sizler - 299aV2

GT'de birinci çoğul şahıs zamirinin ilgi hali çekimi genel olarak *bizim* şeklindedir. Ancak *biziġġ* şekline üç yerde rastlanmaktadır.

GT: *bizim tarafımızdan bolġay - 87/9*

bolmasa ħālinġ biziġġ tig ay 'āzīz - 252/10

İM'de zamirin *biziġġ* ve *bizim* şekli kullanılmaktadır.

İM: *sizinġ biziġ aramızda kılıç turur tidi* - 259a/1

ħarbī kāfir kirse bizim ilimizge - 430b/6

MG'de birinci çoğıl şahıs zamirinin ilgi haline ait tek yapı *bizim* şeklindedir.

MG: *bizim bu kitābımız müşerref bolsun* - 85a/3

4.1.4.4.2. Yükleme Hali: *bizni* / *bizlarni*

BFM, NF, ME, MM, MG ve BV'de birinci çoğul şahıs zamirinin yükleme hali çekimi yoktur.

HŞ: *idi kim bizni balçıkdın yogurdı* - 83

keremleriġ kılur bizlarni küstāħ - 87

KE: *bizni melāmet kılurlar* - 59r14

ol bizlarni fāẓlı birle ozdurdı - 117r2

MN: *seniġ 'ışkıġ kemendi bizni tartar* - 302aV1

GT: *kimersege ayıttı bizni* - 113/10

İM: *taķı bizni maħrūm kıldıġ* - 264b/7

4.1.4.4.3. Yönelme Hali: bizge / bizlerge / bize

BFM, MG ve BV'de birinci çoğul şahıs zamirinin yönelme hali çekimi yoktur.

HŞ'de birinci çoğul şahıs zamirinin yönelme hali çekimi genellikle *bizge* şeklindedir. Ayrıca bu zamir eserde iki örnekte *bize*, iki örnekte de *bizlerge* şeklindedir.

HŞ: *anı haḫ bizge aytıp kıldı āgāh* - 4326

nidin bizlerge körinür tüşde ay tig - 4306

bize kulluḫdın özge tigmez fuḫulluḫ - 91

KE'de bir örnek haricinde bütün yapılar *bizge* şeklindedir. Bu örnekte ise zamir *bize* şeklindedir.

KE: *kimi bizge tölengey tep* - 26v10

öz kudretini bize körgüzgey - 129r10

NF'de zamirin yönelme hali çekimi *bizge* ve *bizlerge* şeklindedir.

NF: *kıyāmet kün bizge şefā 'at kıлмаḫ* - 6/4

bizlerge zaḫmet tegürgeyler - 19/5

ME: *fulānnıḡ baḫşīşi peyveste bolur bizge* - 35/4

MM'de bu zamirin yönelme hali çekimi *bize* şeklindedir.

MM: *haber berdi allah kelāmı bize* - 106/1

MN: *anınġ kim şıdkı bolsa bizge zāhir* - 302aV4

GT'de bu zamirin yönelme hali çekimi *bizge* ve *bize* şeklindedir.

GT: *bizge bir kāmīl biligli ir kerek* - 14/7

cefā bize kıldım dip - 82/6

İM: *taķı bereket birgey bizge* - 380b/5

4.1.4.4.4. Bulunma Hali: *bizde* / *bizlerde*

BFM, HŞ, ME, MM, MN, İM, MG ve BV'de birinci çoğul şahıs zamirinin bulunma hali çekimi yoktur.

KE: *bizde ‘öşr kolĖu teg māl yok* - 45r12

bizlerde kimersenī eltmesün - 225v15

NF: *bizlerde kolsaġuz bolĖay mu* - 24/4

GT: *bizde kanā ‘at bolsa idi* - 162/6

4.1.4.4.5. Ayrılma Hali: *bizdin* / *bizlerdin* / *bizden*

Birinci çoğul şahıs zamirinin ayrılma hali çekimi Harezmi-Altın Ordu eserlerinde *bizdin* ve *bizlerdin* şeklindedir. Asıl Memlūk Kıpçakçası eserlerinden GT ve İM'de *bizden* şeklinde olup, MG ve BV'de bu zamirin ayrılma hali çekimi bulunmamaktadır.

BFM, MM, MG ve BV'de birinci çoğul şahıs zamirinin ayrılma hali çekimi yoktur.

HŞ: *kaçan lâyıķ tapuğ bizdin tapulğay* - 90

KE: *bir kün mülk bizdin kitse* - 243v4

bizlerdin küçlüg erklig melîke sen - 146v6

NF: *nîdâ kılıp ündemek bizdin taķı ol m 'minlerniñ canlarıñğa tegürmek* - 39/3

ME: *fulânnıñ bernesî kesilmes bizdin* - 35/4

MN: *cefâ sizdin taķı bizdin muḥabbet* - 309aV4

GT: *sen dünyede bizden leşker bilen artuķ sen* - 158/12

İM: *örtüldiler bizden esirgemek birle* - 491b/1

4.1.4.5. İkinci Çoğul Şahıs: siz / sizler⁹⁸

HŞ: *siz taş işikte olturunğuz* - 3214

KE: *bu iş siz aymış tig ermes* - 72r18

sizler kimler siz - 60r4

NF: *siz beyân kılnğ tediler* - 14/3

MM: *siz ekki tileki kerek bolsa bir* - 314/3

MN: *raķıbinğdür tiken siz tâze gül siz* - 298bV3

GT: *siz dağı öz kereminğizden 'ayb aytmayın* - 134/3

⁹⁸ İkinci çoğul şahıs zamiri BFM, ME ve BV'de bulunmadığından eserlerde geçen örnekler verilirken, bu eserler dışarıda tutulacaktır.

İM: *eger siz tenğrini sewer bolsañgız* - 71b/4

eger sizler cünüb bolsañgız - 78b/4

4.1.4.5.1. İlgi Hali: sizning / sizing / sizlarning

HŞ: *yaraşmaz hiç sizing tiglerge qadğu* - 2862

kışı yol topğay ol sizning qapugda - 3538

KE: *men sizing tenğringiz ermes mü men* - 10r18

sizning tilingiz turur - 102v12

ey yigitler sizlarning arasında bir yigit bar - 103v18

NF: *sizing birle barayın* - 20/3

sizning ol cāhiliyyet vaqtındaqı uluğluğunğuznı - 51/7

MN: *bilür men kim sizning tig bolmağay ey cān* - 308bV7

sizing dik kimde bar şekl ü şemāyıl - 301b/7

GT: *sizing cāhıñgız bilen bir cihet hāşıl bolsa* - 49/6

İM: *kāmıl kıldım sizge sizing dīniñgizni* - 68a/5

MG: *halāyık sizning üzere halağa turup* - 15a/6

4.1.4.5.2. Yükleme Hali: sizni / sizlarni

HŞ: *yarağınça konaqlalınğ ma sizni* - 3254

KE: *men sizni köni yolğa ündeyür men* - 40r14

sizlarni uruğunğuz birle öltürgüsi turur - 13r14

NF: *sizlerni ol ot birle* - 17/3

MN: *söyür men közni sizni körmek üçün* - 303aV9

GT: *men sizni yād iter men* - 113/12

İM: *tenḡri yarattı sizni* - 74a/6

halife kıldı sizlerni anıḡ içinde - 85a/2

4.1.4.5.3. Yönelme Hali: sizge / sizlerge / size

Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülen ikinci çoğul şahıs zamiri yönelme hali çekiminin *size* şeklinde olması, her iki saha üzerindeki Oğuzca tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Harezm-Altın Ordu sahasında MM ve MN'de, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden ise MG'de bu yapı görülmektedir.

HŞ: *konuḡ men tidi sizge* - 960

KE: *men sizge silāḥ bereyin* - 64r2

sizlerge buḡday bermes men - 94r17

NF: *eger men sizge ḡaber bersem* - 16/16

anıḡ üçün sizlerge tüşdüm - 15/8

MM: *edeb bilmişimçe uş ayttım size* - 301/4

MN: *ferište körse bolḡay sizge māyıl* - 301bV1

size tip kıldı ḡarezmīni asraḡ - 292bV9

GT: *sizge savuḡ zaḡmet birmegey* - 180/13

İM: *mağat kıldım sizge törtte birini* - 429a/7

MG: *kim erse kim size irdi* - 4a/5

bu devlet sizge iy server hemîşe müstedām bolsun - 4a/7

4.1.4.5.4. Bulunma Hali: sizde / sizlerde

HŞ: *nidin turur şāhım sizde yok insāf*- 3851

KE: *bu sizdeki kıbîlêrdin alğan māl* - 126r5

sizlerde kayunğız ‘ālimrağ zāhidrağ erse - 21r16

NF: *sizlerde et ya hurma satlık bar mu* - 22/1

GT: *eger sizde insāf dağı bizde kanā ‘at bolsa idi* - 162/6

4.1.4.5.5. Ayrılma Hali: sizdin / sizlerdin / sizden

Harezmi-Altın Ordu eserlerinde ikinci çoğul şahıs zamirinin ayrılma hali çekimi *sizdin / sizlerdin* şeklindedir. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT ve İM'de ise bu zamir *sizden* şeklinde geçmektedir. Ancak MG ve BV'de bu zamire ait örneklerin bulunmaması nedeniyle, ekin Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinin tümünde aynı şekilde olup olmadığı belli değildir. Çünkü MG ve BV'nin diğer şahıs zamirlerine ait ayrılma hali çekimlerinde *+dIn* yapısı hakimdir.

KE: *men sizdin hoşnūd men tep ün kıldı* - 32r15

mañga tartğu bolsa sizlerdin revā bolmağay - 236r7

MN: *köŋgöl sizdin alıp kimgе bireyin* - 304bV2

GT: *sizden bir pehlevān kuvvetli ir* - 201/2

İM: *ol nerse öze kim kiçti sizden* - 81a/7

4.1.4.6. Üçüncü Çoğul Şahıs:⁹⁹ *olar / anlar / alar*

HŞ: *menğilig ümmetler irdi olar* - 166

alar kizleseler - 574

işitti irse hod anlar bu sözni - 1368

KE: *dünyānı yetmiş miŋg yıl olar tuttılar* - 4v14

alar kırk tişi erdiler - 86r15

anlar öwkelendiler - 43v15

NF: *anlar dinleridin kayıtmaz erdiler* - 11/8

ME: *anı anlar arasında ewdürdi* - 205/8

MM: *olar aymışınça senā hamd şükür* - 4/3

mu ‘āf anlar altmışğa tegrü tutar - 219/1

GT: *alar kim ‘āfiyet künçin tutup ‘ākif bolupturlar* - 46/1

anlar rağbet ve irādet birlen aytkıl - 147/1

İM: *anlar yazuklı mü ‘minler turur* - 29b/7

MG: *anğa alar tilinçe ‘avs dirler* - 104a/7

anlar saŋğa tama ‘kılğaylar - 60b/6

⁹⁹ İkinci çoğul şahıs zamiri MN ve BV'de bulunmadığından eserlerde geçen örnekler verilirken, bu eserler dışarıda tutulacaktır.

4.1.4.6.1. İlgi Hali: olarnıŋ / alarnıŋ / anlarnıŋ / anlarınŋ

Üçüncü çoğul şahıs zamirinin ilgi hali çekimi bütün eserlerde aynı şekillerde geçmektedir. Ancak MG'de bir örnekte *anlarınŋ* şekli görülmektedir.

BFM: *olarnıŋ katında bu cevher sanı* - 8

HŞ: *olarnıŋ katıĝlanmıŝı birle* - 167

alarnıŋ köplükidin titredi yir - 1759

KE: *tenĝri ta 'ālā olarnıŋ şerrindin küdezgey* - 33r10

alarnıŋ arasında olturĝuzdı - 85r19

NF: *anlarnıŋ keydlerini ħilelerini bātıl kıldı* - 43/11

ME: *yaĝladı anlarnıŋ bıyıklarını* - 87/7

örtđi tanĝrı anlarnıŋ yamanını - 76/3

GT: *anlarnıŋ biri ayttı bu sözni* - 101/5

İM: *anlarnıŋ yiri uçmak turur* - 48a/7

MG: *anlarnıŋ rāyiĝası kapurçuklı baĝla rāyiĝasına oĝsar* - 92b/7

4.1.4.6.2. Yükleme Hali: olarnı / alarnı / anlarnı / anları

Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde üçüncü çoğul şahıs zamirinin yükleme hali çekimi aynıdır. Ancak MG'de bir örnekte bu zamir yapısı *anları* şeklinde geçmektedir. Yükleme çekiminin *+I* şeklinde olması eser üzerinde Oĝuzca tesirini göstermesi bakımından önemlidir.

HŞ: *olarını kıldı mahrem razka haq* - 4355

kim ay közin alarnı körse kızler - 4083

bakıp anlarnı kördi - 764

KE: *hüccet birle olarnı tındurmas erdim* - 11r10

alarnı mihmāndārılıqğa ündedi - 85r17

ol yerde anlarnı kördüm - 22r13

NF: *sen anlarnı helāk kılgıl* - 42/13

ME: *tardı anlarnı rüzgār* - 180/7

GT: *kim irse bilmes anlarnı ki kimdür* - 48/13

İM: *ündedi mü anlarnı islāmğa* - 61a/1

MG: *anlarnı kim saṅğa zıkr kıldım* - 27b/7

anları uruşda minmege yaramas - 36b/6

4.1.4.6.3. Yönelme Hali: olarğa / alarğa / alarğa / anlarga / anlarğa

HŞ: *alarğa sözleşü ol avnu tursun* - 2113

uşol hem oḥşatıp anlarğa özin - 964

KE: *barşarın olarğa ot satgıl* - 222r21

sen alarğa māl kabūl kılgıl - 88r4

mülkini anlarga mu berür sen - 5r8

NF: *anlarğa zaḥmet tegmesün* - 48/16

ME: *beg sindi anlarga* - 170/2

GT: *anlarga bu feth bolmadı* - 96/11

İM: *revā bolur anlarga vaqtning fārzından* - 230a/3

MG: *taķı ol silāh anlarga mensūb kılingay* - 83b/4

4.1.4.6.4. Bulunma Hali: *olarda* / *anlarda*

HŞ: *olarda tigme biri kıldı feryād* - 4353

eger anlarda hod bar irdise tāc - 182

KE: *olarda yaratılğan sizde bolsa* - 21r14

anlarda mürekkeb kıldı erse - 21r18

GT: *anlarda kim kuvvet ili yoķ turur* - 342/2

4.1.4.6.5. Ayrılma Hali: *olardın* / *alardın* / *anlardın* / *anlardan*

HŞ: *olardın sen biri sen* - 4620

veli rāzın alardın saķlap örtti - 57

tutmaķlıķķa anlardın oyalur - 571

KE: *olardın fāzilraķ erdi* - 146r11

alardın haber berür - 86v15

anlardın yawuzraķ yoķ - 45r17

NF: *anlardın maṅga haber keltürgey* - 31/9

GT: *anlardan biri bolğay idi* - 26/4

İM: *anlardan özge hec içinde* - 322b/2

4.2. Fiiller

4.2.1. Soru Şekli

Köktürkçe'de soru, zamir benzeri bir soru kelimesi yahut bir edatla ifade edilir. En çok kullanılan şekiller ise *-mU* ve *-GU*dur. *açıǵ bolur mu, bu sabımda igid bar ǵu*¹⁰⁰ Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde ve Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerde ise soru eki sadece *-mU* şeklindedir. Harezmi-Altın Ordu eserlerinde *-mU* şekli yanında, nadir olarak Eski Anadolu Türkçesinde görülen, ekin düz ünlülü biçimi olan *-mI* şekli de görülmektedir. Eckmann Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinin Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden farklılıklarını belirtmiş soru ekinin bu eserlerde *mi/mi* olduğunu söylemiştir. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerini incelediğimizde ise Eckmann'ın söylediği bu kurala uyan sadece GT'dir. GT'de geçen bütün örneklerde soru ekinin düz ünlülü şekli olan *-mI* biçimi kullanılmaktadır. Ancak İM'de soru eki çoğunlukla *-mU* şeklinde geçmekte, *-mI* şekli daha az görülmektedir. MG'de ise soru eki yoktur. BV'de ise soru eki *-mU* şeklindedir. Özgür çalışmasında soru ekini karşılaştırmış, bu karşılaştırmada Kıpçakça metinde soru ekinin *-mU* şeklinde, Türkmençe metinde ise soru ekinin *-mI* şeklinde olduğunu tespit etmiştir. Karamanlıoğlu *Kıpçak Türkçesi Grameri* adlı kitabında Kıpçakça eserlerde *-me*, *-mU* ve *-mI* eklerinin karışık şekilde görüldüğünü bildirmektedir.¹⁰¹ Özellikle sözlüklerde görülen bu karışık kullanım, Kıpçak Türkçesi başlığı altında

¹⁰⁰ GABAİN, A.V., *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, s.106, Ankara, 2007.

¹⁰¹ KARAMANLIOĞLU, A. F., *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları No: 579, Ankara 1994, s.139-140

da özelliklerini belirttiğimiz gibi, Türkmence ve Kıpçakça özelliklerin sözlüklerde iç içe geçmiş olduğu bilgisini güçlendirmektedir. Hem BV'den hemde Kıpçakça sözlüklerden edindiğimiz bu bilgiler ile, soru ekinin düz ünlülü *-mI* şeklinin Oğuzca'ya ait bir özellik olduğunu ve Memlük sahasındaki eserlerde görülen soru ekinin düz ünlülü şeklinin, Oğuzca etkisiyle oluştuğunu söyleyebiliriz.

HŞ: *hayāl mu irdi yoḡsa tüş mü kördüm* - 1837

kişi tig oḡ taplap kılnur mı bir baḡ - 4377

KE: *körmes mü sen* - 7r5

NF: *mini mekkedin mü çıkargaylar* - 9/3

munça mı - 190/6

ME: *körer mü men teyü iglendi* - 175/4

MM: *ḡulaḡ mu eşitür köz mü körer* - 346/2

MN: *şeker mü irniḡiz ya ḡand ya cān* - 303bV9

GT: *aḡar mı sen bu ḡulnı ay ‘aceb sen* - 99/12

İM: *keltürür mü sen* - 26b/6

ḡılınur mı - 102b/6

BV: *yaḡşı mu* - 3a/7

4.2.2. Bildirmeler

4.2.2.1. Olumlu Bildirmeler

4.2.2.1.1. Şahıs Zamirleriyle Yapılanlar

Şahıs zamiriyle yapılan bildirmeler Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinden MG ve BV'de geçmemektedir.

Birinci Tekil Şahıs *men*: *kuş men* - HŞ 1843, *bendenġ men* - KE 147r9, *küçlügrek men* - NF 50/15, *ķulunġuz men* - MN 304bV4, *toprak men* - GT 15/9, *birgen men* - İM 56b/8

İkinci Tekil Şahıs *sen*: *sen sen* - HŞ 4597, *‘ālim sen* - KE, *küçlügrek sen* - NF 50/16, *kerīm sen* - MM 403/3, *körklü sen* - MN 296bV4, *sen sen* - GT 13/9, *aķmak sen* - İM 66b/2

Üçüncü Tekil Şahıs *ol*: *alnı ay ol* - HŞ 440, *tileġi ol* - KE 15v15

Birinci Çoġul Şahıs *biz / -miz*: *āzād biz* - HŞ 2914, *ferişteler biz* - KE 59v15, *ķarındaş-miz* - KE 63r3, *arıġ biz* - NF 277/5, *oġlanları-miz* - NF 172/7, *yaķşıraķ biz* - GT 159/1, *dervişler biz* - İM 197b/7

İkinci Çoğul Şahıs *siz / sizler*: *yalavaçım siz* - KE 125r7, *kimler siz* - NF 56/1, *kim sizler* - NF 54/5, *göl siz* - MN 298bV3, *ümmeť siz* - İM 46b/3

4.2.2.1.2. er- ~ i- Fiili ile Yapılanlar

er- > *i-* biçimi hem Harezmi-Altın Ordu hem de Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde görölmektedir. *i-* biçimi Harezmi Altın Ordu sahasında sadece iki eserde geçmekte iken, BV haricinde Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinin tümünde görölmektedir. Ancak *i-* şekli GT'de fazla görölmekte, İM ve MG'de genellikle *er-* biçimi kullanılmaktadır. Kıpçakça sözlükler ve CC'de ise bu yapı bileşik fiil çekimlerinde görölmekte, bu yapılarda da *i-* / *e-* şeklinde bulunmaktadır.¹⁰² Kıpçakça sözlükler ve CC'yle birlikte *er-* > *i-* biçimi Oğuz Türkçesinin özelliklerinden biridir. Bu açıdan değeriendirildiğinde eserler üzerindeki tesirin hangi sahaya ait olduğunu tespit etmek zordur. Ancak Oğuz sahasında, Kıpçakça sözlüklerde ve CC'de bulunmayan *er-* biçiminin, Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde geçmesi, bu eserler üzerindeki Harezmi-Altın Ordu Türkçesi tesirini göstermesi bakımından önemlidir.

4.2.2.1.2.1. Geniş Zaman

Teklik Birinci Şahıs *erür men*: *berk erür men* - HŞ 3046, *men erür men* - KE 24v21, *irür men meskenet mülkinde mezkûr* - GT 163/10

¹⁰² DEMİRCİ, Jale, *Kıpçak Türkçesi*, Onur Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 62-64

Teklik İkinci Şahıs *erür sen: yürekliğ irür sen* - HŞ 755, *ilyās erür sen* - KE 234v1, *rabbümüz erür sen* - NF 273/5

Teklik Üçüncü Şahıs *erür. şîrîn irür* - HŞ 11, *ma 'nîsi erür* - KE 192v8, *yükey erür* - ME 206/5, *islām erür* - MM 24/2, *yaz irür* - MN 294bV5, *kitāb irür* - GT 13/12

Çokluk İkinci Şahıs *erür siz. mü 'min erür siz* - NF 324/13, *şāgirdi erür mü siz* - NF 190/13

Çokluk Üçüncü Şahıs *erürler. ehl erürler* - HŞ 1567, *kāfir erürler* - KE 215v12, *ḥammāl irürler* - GT 262/4

4.2.2.1.2.2. Hikaye Kipi

Teklik Birinci Şahıs *erdım / idim: cuhūd erdım* - KE 220v15, *mekkede erdım* - NF 27/9, *kim irdım* - MN 298bV5, *ilk idim* - GT 15/6, *mü 'min idim* - İM 26a/7 ~ *ehli birle irdım* - İM 317b/3

Teklik İkinci Şahıs *erdinğ / erdüñğ / idinğ: yalguz erdüñğ* - KE 42v2, *ḳayda erdinğ* - NF 62/14, *ḳanda idinğ* - GT 64/4

Teklik Üçüncü Şahıs *erdi / idi*: *bar idi* - HŞ 80 ~ *bağ erdi* - HŞ 1314, *şāh idi* - KE 137r8 ~ *kışşaları erdi* - KE 2v21, *ķāsım erdi* - NF 5/2, *bar erdi* - MM 137/2, *ten irdi* - MN 293bV8, *bar idi* - GT 53/6 ~ *özden irdi* - GT 156/11, *arığ irdi* - İM 491b/7

Çokluk Birinci Şahıs *erdük / idük*: *şāgird idük* - HŞ 2353, *mīnāda erdük* - KE 208r17, *seferde erdük* - NF 120/4, *kelin doyında erdük* - ME 27/2, *yok erdük* - MM 58/3, *biz bu hālde idük* - GT 297/6, *safar içinde irdük* - İM 157b/7

Çokluk İkinci Şahıs *erdingiz / idingiz*: *üze erdingiz* - KE 233r13, *peygāmbēr erdingiz* - NF 85/13, *ikmek kirek idingiz* - GT 93/5

Çokluk Üçüncü Şahıs *erdiler / idiler*: *kāfirler erdiler* - KE 10v15, *arada erdiler* - NF 42/16, *mülāzim idiler* - GT 254/9 ~ *‘ālim irdiler* - GT 244/9, *iki kişi dīvār öze irdiler* - İM 487a/1

4.2.2.1.2.3. Rivayet Kipi

Teklik Birinci Şahıs *ermiş men*: *vell̄ ermiş men* - NF 375/13

Teklik İkinci Şahıs *ermiş sen / imiş sen*: *ot imiş sen* - HŞ 3567, *cādū ermiş sen* - KE 34v22 ~ *cādū imiş sen* - KE 205r14, *emiş sen* - NF 431/16, *sen imiş sen* - GT 137/5

Teklik Üçüncü Şahıs *ermiş / imiş. perîlig ermiş* - HŞ 578 ~ *yok imiş* - HŞ 2216, *koyğan imiş* - KE 144r19 ~ *tatlıg ermiş* - KE 11v5, *ma 'nilig ermiş* - NF 36/11, *yazukları yok imiş* - GT 167/11, *nuşret birle irmiş* - İM 265a/1, *yağşı irmiş* - MG 8b/9

Çokluk İkinci Şahıs *ermiş siz. oğrılar ermiş siz* - KE 96v10

Çokluk Üçüncü Şahıs *ermişler / imişler. küçlüg ermişler* - KE 118r13, *zağmette imişler* - GT 221/11

4.2.2.1.2.4. Şart Kipi

Teklik ikinci şahıs şart kipi HŞ'de bazı örneklerde diğer eserlerden farklı olarak *irsenġen* şeklindedir.

Teklik Birinci Şahıs *erse men / ersem / isem. düşmānı erse men* - HŞ 4381 ~ *bağda ersem* - HŞ 4415, *bar ersem* - KE 144r16, *lāyık isem* - GT 99/8

Teklik İkinci Şahıs *ersenġ / irsenġen / isenġ: şāh isenġ* - HŞ 3641 ~ *müsilman irsenġen* - HŞ 3140, *er ersenġ* - KE 51r15, *bīzār ersenġ* - NF 416/16, *rāzī isenġ* - GT 199/12 ~ *ir irsenġ* - GT 155/2

Teklik Üçüncü Şahıs *erse / ise. oğrı ise* - HŞ 3875 ~ *bar irse* - HŞ 258, *uluğrağ erse* - KE 10v19, *andağ erse* - NF 16/3, *kim erse* - ME 53/8, *çın oğ erse* -

MM 20, *kim irse* - MN 295aV6, *yoğ ise* - GT 15/9, *bar irse* - İM 65a/5, *yoğ irse* - MG 93a/9 ~ *kötürmeklikdin ise* - MG 67a/8

Çokluk Birinci Şahıs *erse-miz*: *köni sözlüg erse-miz* - KE 71v16

Çokluk İkinci Şahıs *ersenğiz*: *mü 'min ersenğiz* - KE 171v17

Çokluk Üçüncü Şahıs *erseler*: *bu sözde erseler* - KE 24v10

4.2.2.1.3. tur- Fiili ile Yapılanlar

Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde *tur-* fiilinin ekleştiği örnekler az sayıda da olsa görülmektedir. Aynı zamanda her iki sahada da *tur-* > *dur-* şeklinin görüldüğü örnekler vardır. Her iki sahada da görülen /d/'li şekiller Oğuz Türkçesinin eserler üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bu fiilin çeşitli biçimleri ile yapılan bildirmeler, genellikle teklik üçüncü şahıs örneklerinde görülmektedir.

Teklik Birinci Şahıs *turur men*: *mülâzım turur men* - BFM 41, *zarüretde turur men* - HŞ 1173, *künği turur men* - KE 47r1, *aguluğ turur men* - NF 33/16

Teklik İkinci Şahıs *turur sen*: *ya tik mü turur sen* - HŞ 2311, *ne kuş turur sen* - KE 33r11, *karındaşı turur sen* - NF 13/12

Teklik Üçüncü Şahıs *turur / durur, -tur / -dur / -dür. artuḡ turur* - HŞ 2315, *tanuḡ-tur* - HŞ 3573, *kümüşdin turur* - KE 3v12, *körklüg-dür* - KE 81r2, *içinde turur* - NF 2/14, *ornında turur* - ME 237/3, *bitiglig turur* - MM 349/4, *sizniḡ turur* - MN 304bV8, *köp-tür* - MN 307bV9, *ḡara-dur* - MN 301bV8, *ma 'lūm durur* - GT 289/4, *sebeb ni turur* - GT 290/9, *yaḡşıraḡ turur* - İM 316b/2, *yok durur* - İM 133a/4, *yok-tur* - İM 348a/4, *yüksek-dür* - İM 171b/7, *ḡavl-dur* - İM 68b/1, *fetl ol durur* - MG 66b/2, *'ilmi ol turur* - MG 115b/2, *muhtāc turur* - BV 3a/22, *'ayıb degül-dür* - BV 32a/12

Çokluk Birinci Şahıs *turur biz / turur-miz. ferişteleri turur-miz* - KE 60v16, *āzād turur biz* - KE 233r7, *oḡlanları turur-miz* - NF 114/1, *maḡrūm turur biz* - NF 76/1

Çokluk İkinci Şahıs *turur siz. oḡlanları turur siz* - KE 93v14, *siz kim turur siz* - NF 64/8

Çokluk Üçüncü Şahıs *tururlar. kitāb edeleri tururlar* - KE 230v11, *anlar tururlar* - NF 55/4, *ekizek tururlar* - GT 307/6

4.2.2.2. Olumsuz Bildirmeler

Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlūk Kıpçakçası eserlerinde *er-* fiili ile yapılan olumsuz bildirmeler aynı şekildedirler. Harezmi-Altın Ordu eserlerinde fiilin sonuna gelen *-mAz* ekinin çoğunlukla *-mAs* şeklinde olduğu ve sadece HŞ, KE ve

NF'de karışık şekilde kullanıldığı, bu sahaya ait diğer eserlerde ise sadece *-mAs* şeklinin geçtiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde de ek *-mAs* biçimindedir. Ayrıca Memlûk sahası eserlerinden İM'de çokluk birinci şahıs şekli, diğer eserlerden farklı olarak *ermes biz* şeklindedir.

Teklik Birinci Şahıs *ermez men / ermes men / imez men / imes men. dīv*
ermez men - HŞ 2621 ~ *ferhād imez men* - HŞ 3553, *dīni üze ermez men* - KE 30r16
 ~ *tüş ermes men* - KE 79v13, *lāyık ermez men* - NF 196/5 ~ *oqığan ermes men* - NF
 7/15, *kuş imes men* - MN 311bV8

Teklik İkinci Şahıs *ermez sen / ermes sen. konağ ermez sen* - HŞ 3296, *hācet*
ermes sen - KE 49r18, *peygāmb ermez sen* - NF 410/8 ~ *sen ermes sen* - NF 62/12,
sen mü 'min irmes sen - İM 61b/3

Teklik Üçüncü Şahıs *ermez / ermes / imes. kişilik ermez* - HŞ 3905 ~ *toprak*
imes - HŞ 2555, *'ākil ma ermez* - KE 10r18 ~ *ādemī ermes* - KE 86r18 ~ *nişānı imes*
 - KE 82r9, *boğluğ ermes* - NF 23/4 ~ *şavāb irmes* - NF 19/13, *neteg ermes* - MM
 28/3, *yaratılmış irmes* - İM 62b/4, *'ayb irmes* - MG 81a/5

Çokluk Birinci Şahıs *ermez-miz / ermes-miz / ermes biz / imez biz. şükr imez*
biz - HŞ 2915, *muhtāc ermez-miz* - KE 59v13 ~ *oğrı hem ermes-miz* - KE 94r13,
hoşnūd ermez-miz - NF 440/3, *biz irmes biz* - İM 295b/6

Çokluk İkinci Şahıs *ermes siz: ten ermes siz* - KE 224r11

Çokluk Üçüncü Şahıs *ermezler / ermesler: muhlaş ermezler* - KE 82v6 ~ *birle ermesler* - KE 214r9, *fâķīh ermezler mü* - NF 232/14

4.2.3. Fiil Çekimi

4.2.3.1. Basit Zamanlar

4.2.3.1.1. Belirli Geçmiş Zaman

Eski Türkçeden itibaren belirli geçmiş zaman eki, *-DX* şekli üzerine şahıs eki olarak iyelik eki getirilerek yapılmaktadır. Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçası eserlerinde belirli geçmiş zaman ekinin kullanımları da aynı şekildedir.

Birinci Tekil Şahıs *-DIm / -DUm / dIm men / dUm men / -dı men:bişür-düm -* HŞ 245, *tut-tum -* HŞ 244, *te-di men -* HŞ 500, *işit-tim -* KE 78r7, *işit-dim -* KE 11v12, *ay-dım -* NF 7/16, *korğ-tum -* NF 7/16, *sewün-düm -* NF 18/12, *al-dım -* ME 178/4, *bol-dum -* ME 62/1, *ınan-dım -* MM 28/4, *uy-dum -* MM 273/2, *öp-tim -* MN 292aV10, *sun-dum -* MN 303aV3, *bar-dım -* GT 53/5, *yi-dim -* GT 264/6, *yarat-dım -* İM 3b/6, *tile-dim -* İM 2b/6, *bil-dim men -* İM 406a/8, *kör-düm men -* İM 172a/5, *kör-düm -* MG 6b/9, *ayt-tım -* MG 18b/2, *başla-dım -* BV 2a/12, *bir-dim -* BV 2a/15

HŞ'de görülen *men tedi men* ve İM'de görülen *bil-dim men, kör-düm men* örneklerine benzer bir durum da Kıpçakça sözlüklerden *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk* adlı eserde görülmektedir. *keldü men / keldü biz / keldü-miz / keldükler*. Bu yapı büyük bir ihtimalle yazarların vurgu yapma isteğinden kaynaklanmaktadır.

İkinci Tekil Şahıs *-Dİŋ / -DUŋ / -Dİŋ sen / -DUŋ sen: tur-duŋ - HŞ 13, yarat-tıŋ - HŞ 95, öltür-düŋ - KE 17r6, işit-tıŋ - KE 245v13, öğren-dıŋ - NF 32/9, başla-dıŋ - NF 15/11, bil-dıŋ - MM 28/2, ut-tuŋ - MN 294aV5, birme-dıŋ - MN 308aV8, kal-dıŋ - GT 107/13, buyur-duŋ - GT 43/4, çık-dıŋ sen - İM 396a/8, bol-duŋ sen - İM 26b/8*

Üçüncü Tekil Şahıs *-DI: kıl-dı - HŞ 4514, töret-ti - HŞ 36, yet-dı - KE 39v1, yet-ti - KE 155r20, çök-ti - NF 40/15, sözle-dı - NF 2/17, açıl-dı - ME 7/7, beril-dı - MM 258/4, bat-tı - MM 172/3, yarut-tı - MN 293aV5, sun-dı - MN 298bV10, bil-dı - GT 20/1, iç-ti - GT 116/9, art-dı - İM 132a/5, kork-tı - İM 243b/1, al-dı - MG 3b/3, tük-dı - BV 1a/12*

Birinci Çoğul Şahıs *-Dİmİz / -dİmUz / -dUmİz / -DUK / -Dik / -Dik biz / -DUK biz: tap-tuğ - HŞ 1262, kör-dük - HŞ 1233, işit-timiz - KE 120v9, işit-dük - KE 187r12, işit-tük - KE 206r3, çık-tuğ - NF 27/9, bil-dük - NF 4/6, bar-duğ - ME 80/3, er-dük - MM 58/3, i-dük - GT 297/9, kit-tik - GT 298/9, bir-dik - İM 81b/8, anğ-duğ biz - İM 122b/2, bil-dük biz - İM 67a/1, işit-tik biz - İM 317b/4, ayt-duğ - MG 28b/1, ayt-tuğ - MG 107a/5, ayıt-tuğ - BV 3a/12, ti-dük - BV 27b/10*

Birinci çoğul şahıs eki Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde çoğunlukla *-DUK* şeklindedir. Ancak GT'de bir örnekte ve İM'de bazı örneklerde ekin dar ünlülü şekli olan *-DIK* biçimi görülmektedir. *-DIK* biçimi aynı zamanda yine Memlük sahasında yazılan *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* adlı sözlükte de görülen bir biçimdir. *aldık / keldik* Ayrıca bilinen geçmiş

zaman ekinin birinci çoğul şahıs çekiminin eski şekli olan *-DImIz / -DUmUz* biçimi KE ve NF'de bazı örneklerde görülmektedir. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde görülen bu şekil, Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden itibaren yerini *-DUK* biçimine bırakmıştır.

İkinci Çoğul Şahıs *-DİŋIz / -dUŋIz / -dUŋUz / -dİŋizler*. *işit-tiŋiz* - HŞ 2543, *bol-duŋız* - KE 196v1, *bol-duŋuz* - KE 223v15, *kel-diŋiz* - NF 21/11, *keter-diŋizler* - NF 33/2, *yit-tiŋiz* - GT 350/10, *buyur-diŋiz* - GT 71/10, *öltür-düŋiz* - İM 462a/2, *kelür-diŋiz* - İM 78a/3

Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk adlı sözlükte görülen *keldiŋizler* şekline benzer bir yapı da NF'de görülmektedir. *keterdiŋizler* - NF 33/2 A. F. Karamanlıoğlu sözlükteki bu şekillerin kullanılmasının, müellifin daha çok ekin aslını veya aslı olduğunu tahmin ettiği şeklini göstermek isteyişinden kaynaklandığı görüşündedir. Bu düşünceye ise diğer eserlerde böyle bir yapının görülmemiş olmasından varmaktadır¹⁰³ İM, HŞ ve NF'de böyle bir yapının varlığı bizi müelliflerin veya müstensihlerin, bu ek yapısının nerden geldiğini göstermekten ziyade, belki de yazdıkları sahalardaki yerel ağızlarda var olan bir şekli kullanmış oldukları bilgisine ulaştırabilir.

Üçüncü Çoğul Şahıs *-DIIAr / -DIIAr anlar*. *oltur-dılar* - HŞ 1411, *ayt-tılar* - HŞ 343, *at-dılar* - KE 41v8, *at-tılar* - KE 179v11, *iç-tiler* - NF 43/16, *iste-diler* - NF 20/6, *adıl-dılar* - ME 138/6, *ahtarış-tılar* - ME 201/3, *ög-diler* - MM 4/2, *ay-dılar* -

¹⁰³ KARAMANLIOĞLU, A. F., *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları No: 579, Ankara 1994, s.120

MM 4/4, *kiltür-diler* - MN 291bV2, *çekiş-tiler* - GT 331/8, *bir-diler* - GT 22/13, *çap-dılar* - MG 96a/4, *çap-tılar* - MG 96a/5

4.2.3.1.2. Belirsiz Geçmiş Zaman

a) *-mİş*

Türkçede belirsiz geçmiş zaman eki *-mİş*'tir. Bu yapı Eski Türkçeden beri devam etmekte olup, Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinin çoğunda kullanılan belirsiz geçmiş zaman eki şeklindedir.

Birinci Tekil Şahıs *-mİş men*: *kıl-mış men* - KE 130r19

İkinci Tekil Şahıs *-mİş sen*: *bil-miş sen* - KE 101r9, *ewür-miş sen* - NF, *kir-miş sen* - NF 13/16, *bilme-miş sen* - MM 42/4, *bol-miş sen* - GT 221/8, *imış sen* - GT 137/5, *kılın-mış sen* - İM 396a/5

Üçüncü Tekil Şahıs *-mİş*: *körme-miş* - HŞ 1098, *ay-mış* - NF 32/7, *bir-miş* - NF 26/1, *sonğla-mış* - MM 278/4, *te-miş* - MM 49/3, *otur-mış* - GT 39/4, *bit-miş* - GT 294/11, *iwlen-miş* - İM 495a/5, *okıma-mış* - İM 205b/4, *kılur-mış* - MG 10b/1

İkinci Çoğul Şahıs *-mİş siz*: *sal-mış siz* - KE 104r4

Üçüncü Çoğul Şahıs *-mİşlAr*: *iç-mişler* - KE 21v9, *turuğ-mışlar* - NF 51/3, *i-mişler* - GT 221/11, *kılma-mışlar* - İM 493a/5, *ayıt-mışlar* - MG 35a/4

b) *-p turur*

Harezm-Altın Ordu döneminden itibaren *-mİş* eki ile beraber farklı yapıların kullanıldığı görülmektedir. Çağatay Türkçesinin özelliklerinden biri olan *-Ip / -Up* zarf fiili üzerine şahıs zamiri, veya üçüncü şahsa *-dUr* eki getirerek yapılan belirsiz geçmiş zaman eki Harezm-Altın Ordu Türkçesinde bazı eserlerde görülmektedir. Bu yapı Eckmann'a göre Harezm Türkçesinde geçmiş zaman ifade eder ayrıca birinci ve ikinci şahıslarda *tur / turur* yapısı kullanılmadan, genellikle *-p* şeklinde geçmektedir.¹⁰⁴ Söz konusu yapı aynı şekilde Kıpçak metinlerden CC'de de karşımıza çıkmaktadır. Karamanlioğlu CC'de Harezm Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde olduğu gibi belirsiz geçmiş zaman ekinin *-p turur / -p tur / -p* şeklinde çekimlendiğini tespit etmiştir.¹⁰⁵ Aynı şekilde Pritsak da *Kıpçakça* adını verdiği çalışmasında bu yapılar için birleşik zaman tabirini kullanmış ve örnek olarak da *kelip tir men* şeklini göstermiştir.¹⁰⁶ Bu yapı günümüzdeki Türk dilleri ve Anadolu ağızlarında varlığını sürdürmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ ECKMANN János, "Harezm Türkçesi", *Tarihî Türk Şiveleri*, Haz.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 73, Ankara, s. 206.

¹⁰⁵ KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları 579, Ankara.

¹⁰⁶ PRITSACK Omeljan, "Kıpçakça", *Tarihî Türk Şiveleri*, Haz.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 73, Ankara, s.120.

¹⁰⁷ YAPICI, A. İ., "Aydın ve Yöresi Ağızlarında Geçmiş Zaman İşleviyle Kullanılan Bir Yapı {-p turur}", *Turkish Studies*, Vol: 8/1, 2013, s.2807-2815

Harezmi Türkçesi eserlerinden MN'de belirsiz geçmiş zaman ekinin *-mİş* şekli tamamen terkedilmiş, yerine Çağatay Türkçesinde görülen *-Up DUr* şekli kullanılmıştır. *-mİş* eki ise sadece sıfat-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır. Söz konusu yapı aynı şekilde KE'de de geçmektedir.

Harezmi-Altın Ordu eserlerinde görülen belirsiz geçmiş zaman ekine ait bu yapı Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT, İM ve MG'de görülmektedir. GT'de *-mİş* ekinin yanında daha çok belirsiz geçmiş zaman için *-p tur / turur* yapısı kullanılmaktadır. Bu yapı için *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*'de görülen değil de işitilen şeyi belirtmek için kullanıldığı bildirilmektedir.¹⁰⁸ İM'de *-p turur* yapısı sadece iki örnekte karşımıza çıkmaktadır. MG'de ise bu ek üçüncü şahsın tekil ve çoğul örneklerinde görülmektedir.

Birinci Tekil Şahıs *-p men / -p turur men: ant içip men* - KE 48r10, *işitip men* - KE 20r20, *kelip men* - KE 204v8, *itip men* - GT 140/10, *körüp men* - GT 221/6, *bislenip turur men* - GT 68/3, *tüşüp turur men* - GT 38/7

İkinci Tekil Şahıs *-p sen / -p turur sen: fıkır kılp sen* - KE 186v11, *körüp miz* - KE 88r12, *kelip siz* - KE 93v13, *kalıp turur sen* - GT 163/2, *alıp sen* - GT 160/13, *buzup sen* - GT 343/4

Üçüncü Tekil Şahıs *-p DUr / -p Durur: yahşı kılp dur* - KE 90v10, *uyuklap dur* - KE 170r18, *hired şeydā bolup tur* - MN 304aV9, *çiçek yaprakları yirge tüşüp*

¹⁰⁸ ATALAY, Besim, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*, TDK Yay., İstanbul, 1945, s.90

tür - MN 294bV10, *yüzüñg̃din gizlenip tür ħuld ara ħūr* - MN 301aV10, *birip tür pistege ħand u şekker* - MN 302bV2, *turup tur közde ħaddiñgiz ħayāli* - MN 302bV3, *içim bağrım ħamuğ sevdā tolup tur* - MN 304aV9, *ķılıp tur ħalknı şeydā kereşmeñg* - MN 304bV1, *aytıp turur* - GT 233/10, *bolup turur* - GT 11/11 ~ *bolup tur* - GT 59/2, *alıp tur* - GT 271/1, *bolup turur* - İM 132b/5, *ķilip turur* - MG 62a/8, *bolup turur* - MG 112b/8

Birinci Çoğul Şahıs *-p turur biz. bolup turur biz* - GT 228/10

Üçüncü Çoğul Şahıs *-p Dururlar / -p turlar. aytıp tururlar* - GT 52/10 ~ *aytıp dururlar* - GT 284/6, *bolup tururlar* - GT 30/7 ~ *bolup turlar* - GT 46/1, *bolup tururlar* - İM 229a/6, *körüp tururlar* - MG 11a/2, *ķılıp tururlar* - MG 26b/4, *tip tururlar* - MG 37a/1, *buyurup tururlar* - MG 58a/7

4.2.3.1.3. Geniş Zaman

Geniş Zaman ekleri Köktürkçeden itibaren *-r / -Ir / -Ur / -Ar / -yUr* eklerinin sonuna kişi zamirlerinin gelmesiyle yapılmakta, bu şekiller daha sonraki dönem olan Uygur Türkçesinde de aynı şekilde varlığını sürdürmektedir. Karahanlı Türkçesine gelindiğinde ise, daha önceden kullanılagelen *-yUr* şekli terk edilmiş, diğer ekler varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Karahanlı Türkçesinde terkedilen *-yUr* eki Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde bulunmamakta, ancak Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde kullanılmaktadır. Ancak *-yUr* ekinin kullanımı düzenli olmayıp, bu şeklin geçtiği eserlerde ikili şekiller bakımından bir tutarsızlık görülmektedir. *tiler men* - NF 6/3 ~ *tileyür men* - NF 7/11

Geniş zamanın olumsuzu Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde, Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi *-mAz* / *-mAs* şekillerine şahıs zamirlerinin eklenmesiyle yapılır

Birinci Tekil Şahıs *-r men* / *-Ar men* / *-yUr men*: *oķı-r men* - HŞ 100, *saķla-yur men* - KE 80r19, *yorı-yur men* - NF 20/11, *ķıl-ur men* - ME 120/3, *tile-r men* - MN 292aV8, *öl-er men* - GT 343/8, *uzat-ur men* - İM 53b/8, *kör-er men* - MG 26b/5

Birinci Şahıs ekinin olumsuz şekli Harezmi-Altın Ordu eserlerinde *-mAs men* / *-mAz men* / *-mAn* şeklinde görülürken, *-mAn* yapısı Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülmemektedir. Bu yapı Çağatayca ve Eski Anadolu Türkçesinde bulunması itibariyle, eserler üzerinde Çağatayca ve Oğuzca etkisini göstermesi bakımından önemlidir. *-mAn* yapısı KE, NF, MN ve HŞ'de görülürken, HŞ ve MN adlı eserler *-mAn* şeklinin geçme sıklığı açısından diğer eserlerden ayrılmaktadır. HŞ'de görülen birinci şahıs geniş zaman ekinin olumsuzu olan *-mAz men* ve *-mAn* şekilleri yarı yarıyadır. Ancak MN'de birinci şahıs geniş zaman ekinin olumsuz çekimi bütün örneklerde *-mAn* şeklindedir. A. Ata söz konusu durum için "HŞ ve

MN Çağatayca tarafında olup asıl Harezmi Türkçesi eserlerinden ayrılmaktadır." görüşündedir.¹⁰⁹

İkinci Tekil Şahıs *-r sen / -Ar sen / -yUr sen: alda-yur sen* - HŞ 2173, *sew-er sen* - KE 69r12, *tile-yür sen* - NF 7/10, *bul-ur sen* - MM 33/4, *yar-ar sen* - MN 294aV10, *kiç-er sen* - GT 135/3, *könder-ür sen* - İM 198a/2, *al-ur sen* - MG 60a/1

Üçüncü Tekil Şahıs *-r / -Ar / -yUr. asra-yur* - HŞ 230, *çık-ar* - KE 4r1, *ayt-ur* - NF 3/9, *art-ar* - MM 191/2, *yarur-r* - MN 297aV2, *tiril-ür* - GT 267/1, *kana-r* - İM 132a/7, *kal-ur* - MG 41b/4, *tüş-er* - BV 31a/14

Birinci Çoğul Şahıs *-Ar biz / -Ar-miz / -Ur miz / -yUr biz / -yUr-miz. tile-r biz* - HŞ 85, *tile-r-miz* - NF 155/10, *tile-yür biz* - NF 379/7, *ıd-ur-miz* - MM 9/1, *işit-ür biz* - GT 227/11, *keltür-ür biz* - İM 26a/2

Bazı eserler Karahanlı Türkçesinde *biz* şekli ile beraber görülmeye başlanan şahıs eki olarak kullanılan *-miz* şekillerinin ikisini de kullanırken, HŞ ve İM'de daha arkaik olan *biz* şekli bulunmaktadır.

İkinci Çoğul Şahıs *-r siz / -Ar siz / -yUr siz. bol-ur siz* - HŞ 955, *tile-yür siz* - KE 10v17, *kıl-ur siz* - NF 11/10, *al-ur siz* - MM 395/4, *öltür-ür siz* - MN 304aV11, *sor-ar siz* - GT 218/3, *kör-er siz* - İM 45a/6, *kayta-r siz* - MG 50b/2

¹⁰⁹ ATA, Aysu, *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.76.

Üçüncü Çoğul Şahıs *-rIAr/ -ArIAr/ -yUrIAr. izde-rler* - HŞ 58, *et-erler* - KE 37r19, *tile-yürler* - NF 4/4, *ur-urlar* - MM 196/2, *öp-erler* - MN 296aV5, *kıl-urlar* - GT 26/13, *bol-urlar mu* - İM 59a/6, *alda-rIar* - MG 22a/9

4.2.3.1.4. Gelecek Zaman

Eski Türkçede gelecek zaman fonksiyonunda kullanılan ekler *-tAçI / -çI / -GAy* şeklindedir. Bu eklerden *-DAçI / -çI* şekilleri Köktürkçe yazıtlarda kullanılmakta, *-GAy* şekli ise Uygurca metinlerden itibaren ortaya çıkmaktadır. Köktürkçe ve Uygur Türkçesinde kullanılan bu yapılar yerini Karahanlı Türkçesinde genellikle *-GA / -GAy / -GU* şekillerine bırakırken, *-DAçI* yapısı nadir olarak görülmektedir. Harezm-Altın Ordu Türkçesinde ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde de Karahanlı Türkçesinde kullanılan *-GAy / -GA / -GU* şekilleri varlığını devam ettirmiş, ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde bulunan *-IsAr / -AsI* şekilleri de eserlerde görülmeye başlanmıştır.

a) *-GAy*

Harezm-Altın Ordu Türkçesinde gelecek zaman ekleri içerisinde en fazla kullanılan ek *-GAy*'dir.¹¹⁰ Aynı ek, eserleri incelenen Asıl Memlük Kıpçakçasında da en fazla kullanılan gelecek zaman ekidir.

¹¹⁰ ATA, Aysu, *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.76.

Birinci Tekil Şahıs -*GAy men: tınma-ğay men* - HŞ 748, *at-ğay men* - KE 99v4, *sat-ğay men* - NF 405/3, *işle-gey men* - MM 244/2, *al-ğay men* - GT 262/1, *çık-ğay men* - İM 386a/3

İkinci Tekil Şahıs -*GAy sen: sakın-ğay sen* - HŞ 526, *tap-ğay sen* - KE 129r17, *kel-gey sen* - NF 23/14, *bilme-gey sen* - MM 313/2, *di-gey sen* - GT 344/13, *inan-ğay sen* - İM 27a/5, *kıs-ğay sen* - MG 21b/9

Üçüncü Tekil Şahıs -*GAy / -GAy ol: yoğal-ğay* - HŞ 3507, *buluş-ğay* - KE 134v2, *açıl-ğay* - NF 30/11, *ewrül-gey* - MM 145/4, *sol-ğay* - MN 307bV5, *başla-ğay* - GT 266/10, *as-ğay* - İM 423a/5, *kil-gey ol* - İM 307b/5, *açıl-ğay* - MG 20a/8, *tut-ğay* - BV 22a/6

Birinci Çoğul Şahıs -*GAy biz / -GAy-miz: sakın-ğay biz* - HŞ 4316, *buluş-ğay-miz* - KE 134v3, *bil-gey-müz* - NF 34/15, *ağır-ğay-miz* - NF 14/2, *kıl-ğay biz* - GT 153/11, *çık-ğay biz* - İM 39b/8

İkinci Çoğul Şahıs -*GAy siz: kat-ğay siz* - NF 26/11, *tut-ğay siz* - GT 134/5, *kör-gey siz* - İM 45a/6, *bol-ğay siz* - MG 14b/9

Üçüncü Çoğul Şahıs -*GAylAr / -GAylAr anlar: tik-geyler* - HŞ 1308, *baş-ğaylar* - KE 139r11, *çıkar-ğaylar* - NF 19/13, *dāğla-ğaylar* - MM 197/1, *ayt-ğaylar* - GT 49/3, *yüri-geyler* - İM 241b/2, *al-ğaylar anlar* - İM 252b/5, *bar-ğaylar* - MG 60b/1

İM'de diğer eserlerden farklı olarak üçüncü şahıs tekil ve çoğul çekimlerinde *-GAY ol / -GAYlAr* anlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Daha önce belirli geçmiş zaman konusunda karşımıza çıkan bu yapı dikkat çeken bir durumdur.

b) *-GU*

-GU eki genellikle sıfat fiil olarak kullanılmakta olup, gelecek zaman fonksiyonunda kullanımı çok azdır. Nitekim gelecek zaman için kullanılan *-GU* şekli Harezmi-Altın Ordu eserlerinden birkaçında görülmekte, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde ise hiç geçmemektedir. Bu ek *-GU* sıfat fiil eki üzerine iyelik eki eklenerek, sonuna *turur / yok* cevheri fiillerinin getirilmesiyle oluşturulur.

Birinci Tekil Şahıs *-GUm (turur / yok): keçür-güm - HŞ 916, öldür-güm turur - KE 230v20, körgüm yok - KE 87r12*

İkinci Tekil Şahıs *-GUñg: öl-güñg - HŞ 4613, bol-güñg - KE 189r18*

Üçüncü Tekil Şahıs *-GU / -GUsI (turur): bitür-gü - HŞ 2900, öl-güsi - HŞ 2867, tingleme-gü - KE 119r10, körün-güsi turur - KE 189r19, kel-güsi turur - NF 77/8, aç-gü - ME 15/1, bolma-gü - MM 22b/15*

Birinci Çoğul Şahıs *-GU-miz. kıl-gü-miz - KE 221r14*

Üçüncü Çoğul Şahıs *-GUIArI: çık-guları - KE 249r13*

c) -GA

Gelecek zaman ekinin -GA şekli, hem Harezmi-Altın Ordu eserlerinden HŞ, KE ve MM'de, hem de Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT, MG ve İM'de görülmektedir. Gelecek zaman eki fonksiyonunda -GA şekli üzerine hem iyelik eki, hem de şahıs zamiri alabilmektedir. Ayrıca ekin gelecek zaman ile beraber istek kipi ve geniş zaman işlevleri de vardır.¹¹¹

Birinci Tekil Şahıs -GA men / -GAm: bar-ğa men - HŞ 238, sür-gem - HŞ 2527, koyma-ğam - KE 197v2, tut-ğa men - MM 166/3, kör-ge men - İM 10a/7

İkinci Tekil Şahıs -GA sen: bil-ge sen - HŞ 4298, tokuş-ğa sen - KE 9v13, ur-ğa sen - MM 279/3, it-ge sen - GT 193/7, çul-ğa sen - MG 100a/9

Üçüncü Tekil Şahıs -GA: çık-ğa - HŞ 399, art-ka - GT 181/8

Birinci Çoğul Şahıs -GA biz. yat-ka biz - HŞ 1067

İkinci Çoğul Şahıs -GA siz. bol-ğa siz - HŞ 958, türt-ge siz - MM 242/4

¹¹¹ ATA, Aysu, *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.78.

d) *-IsAr / -usar*

Gelecek zaman ekinin *-IsAr* şekli Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinin bazılarında çok az geçmektedir. Bu yapı Harezmi-Altın Ordu eserlerinden HŞ ve MN'de, Memlûk sahasında ise GT'de görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan ve Oğuzca özelliği olan gelecek zaman ekinin *-IsAr* şeklinde olması, Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde görülmesi itibarıyla dikkat çeken bir husustur. GT'de ayrıca *bolusar* örneğinde olduğu gibi yuvarlak ünlülü şekiller de bulunmaktadır. Ancak bu durum kurallı değildir. *bolusar* - GT 5/9 ~ *bolisar* - GT 211/3

kim uş biz tig bize kim yığlayısar - HŞ 4584, *kim uş tün bardı bu kün kalmayısar* - HŞ 3946, *içeling bādeni güller solısar* - MN 308bV8, *tenimiz ākıbet toprak bolısar* - MN 308bV8, *ıaytarmayısar* - GT 247/12, *keliser* - GT 91/7, *öliser* - GT 211/3

e) *-ası*

Gelecek zaman bildirmek için kullanılan bu ek Harezmi-Altın Ordu sahasında sadece HŞ'de bulunmaktadır. *kırtulası* 2496, *kılası* 2496, *baıası* 3948 Ayrıca İM'de gelecek zamana ait bir birleşik çekimde görülen gelecek zaman eki *-ası* şeklindedir. *ol-ası irdi* 47b/8

4.2.3.2. Dilek Kipleri

4.2.3.2.1. Emir Kipi

Birinci Tekil Şahıs *-yIn / -(y)AyIn / -AyIm / -GAyIn / -GAyIm / -AyIn men / -AyIm men:*

Emiri kipinin birinci şahıs çekiminde Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçasında, Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi *-yIn / -(y)AyIn / -AyIm* şekilleri kullanılmaktadır. Bu kullanımlara ek olarak *-GAyIn / -GAyIm* şekillerinde olduğu gibi ek başı /G/ sesinin türemesiyle oluşan yapı her iki sahada da mevcuttur. Ancak Tarihi Kıpçak eserleri CC ve Kıpçakça sözlüklerde de görülen bu durum, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden sadece GT'de görülmesi ile dikkat çekmektedir. Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde dikkat çeken bir diğer husus, HŞ haricindeki diğer Harezmi-Altın Ordu eserlerinde sadece *-AyIn / -GAyIn* şekilleri kullanılmakta, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde ise sadece *-AyIm / -GAyIm* şekilleri karşımıza çıkmaktadır. HŞ'de ise bu dört şekil de bulunmaktadır.

HŞ'de emir kipinin birinci tekil şahıs çekiminde dört örnekte *-AyIn* ekinin üzerine şahıs zamiri gelmektedir. *bar-ayın men* 646, *ay-ayın men* 3624 Bu yapıya benzer bir durum da İM'de görülmektedir. İM'de *-AyIm* şeklinin üzerine şahıs zamiri gelmektedir. *kıl-ayım men* 20a/5

tögme-geyim - HŞ 496, *izle-geyin* - HŞ 2253, *ay-ayım* - HŞ 233, *koy-ayın* - HŞ 689, *tile-yin* - KE 20v1, *tile-geyin* - KE 183r15, *bil-eyin* - NF 23/3, *ünde-geyin* - NF 11/11, *bol-ayın* - ME 104/8, *kül-eyin* - MM 36/4, *yuy-ayım* - MN 304bV2, *toğu-yın* - MN 294bV4, *bağla-ğayın* - MN 308bV2, *kıl-ayım* - GT 34/5, *oқы-ğayım* - GT 274/4, *keltür-eyim* - İM 46a/6, *kıl-ayım men* - İM 20a/5, *çıkar-ayım* - MG 65a/9, *kılabilme-yin* - BV 2a/10

İkinci Tekil Şahıs -*GII*/ -*GUI*/ -*kıl*/ -*GIn*/ -*GUn*/ -*GUI*/ -*GIIa*/ -*GII sen*/Ø:

Eski Türkçeden itibaren emir kipinin ikinci tekil şahıs çekimi iki şekilde yapılmaktadır. Bunların birincisi eksiz emir şeklidir ve bu şekilde yapılan emir çekimlerinde herhangi bir ek bulunmaz. Bir diğer şekil ise ek kullanılarak yapılan emir kipi çekimidir. Genel olarak düz ünlülü şekil ile yapılan ikinci şahıs çekimi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi eserlerinden HŞ, NF ve MM'de bazı örneklerde ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT ve MG'de yuvarlak ünlüyle -*GUI* biçiminde geçmektedir.

Çağatay Türkçesinde bulunan emir kipinin ikinci tekil şahıs çekiminin -*kıl* şeklinde olması, Harezmi-Altın Ordu eserlerinden HŞ ve NF'de, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden ise GT ve BV görülmektedir. Her iki sahada da Çağatay Türkçesinde görülen örneklerin bulunması, bize Çağatay Türkçesinin oluşma alanları hakkında dikkat çekici bilgiler vermektedir. Ayrıca İM'de diğer eserlerden farklı olarak emir kipi üzerine şahıs zamiri gelmiştir. -*GII sen*

yarut-gıl - HŞ 2616, *bol-gıl* - HŞ 409, *bayıt-ķıl* - HŞ 4309, *aç-gıl* - NF 50/14, *tüş-gül* - NF 21/14, *yıg-ķıl* - NF 166/11, *al-gıl* - ME 122/3, *aş-gıl* - MM 283/2, *tut-gıla* - MM 110/2, *yürü-gül* - MM 98/2, *üzül-gün* - MM 269/3, *kitür-gil* - MN 309aV7, *ķıl-gın* - MN 292bV1, *bir-gil* - GT 50/2, *bıraķ-ķıl* - GT 261/13, *öltür-gül* - GT 68/6, *yi-gil* - İM 20b/3, *tepret-gil sen* - İM 46b/5, *aç-gıl* - MG 17a/8, *körgüz-gül* - MG 39b/8, *ewür-gil* - BV 2a/8, *saklan-ķıl* - BV 31a/23

Üçüncü Tekil Şahıs -sUn/ -sU/ -sIn:

Emir kipinin üçüncü tekil şahıs çekimi Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde -sUn şeklindedir. Ayrıca ekin Karahanlı Türkçesinde görülen -sU şekli, HŞ ve ME'de birkaç örnekte bulunmaktadır.

Emir kipinin düz ünlülü şekli -sIn Harezmi-Altın Ordu eserlerinden HŞ ve ME'de birer örnekte ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT ve MG'de nadiren görülmektedir. Bu yapı aynı zamanda CC'de ve Kıpçakça sözlüklerde karşımıza çıkmaktadır.

yıra-sun - HŞ 2, *kit-sü* - HŞ 149, *tutaş-sın* - HŞ 4022, *ķoy-sun* - KE 63v3, *bar-sun* - NF 37/3, *ertelet-sün* - ME 69/3, *kiwür-sin* - ME 105/2, *bol-su* - MM 3/2, *açıl-sun* - MM 269/3, *ķutul-sun* - MN 302aV9, *yi-sün* - GT 166/5, *işle-sin* - GT 330/8, *iç-sün* - İM 255a/8, *aķ-sun* - MG 30b/9, *baķ-sın* - MG 32b/8, *bol-sun* - BV 1a/17

Birinci Çoğul Şahıs *-All/ -Allıŋ/ -GAllıŋ/ -Allm/ -alıŋ/ elimiŋ*:

Emir kipinin birinci çoğul şahıs çekiminde Eski Türkçeden beri görülen *-Allm* şekli Harezmi-Altın Ordu eserlerinden HŞ'de ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT ve MG'de görülmektedir. Ancak MG'de diğer eserlerden farklı olarak ünlü ile biten kelimenin sonuna /y/ sesini alarak eklenmiştir. *kılmayalum* Ek CC'de ve Kıpçakça sözlüklerde ünlü ile biten kelimenin sonuna *-GAllm* şeklinde eklenirken, MG'de araya (y) ünsüzünü alması dikkat çekmektedir. *-All* şekli ise sadece HŞ ve MN'de görülmektedir.

çewür-elim - HŞ 89, *iç-eliŋ* - HŞ 578, *oyna-yalıŋ* - HŞ 1371, *kol-alı* - KE 221v12, *bolma-lıŋ* - KE 213v19, *iste-geliŋ* - KE 190r1, *kit-elimıŋ* - KE 11r8, *kayıt-alıŋ* - NF 39/16, *boguzla-galıŋ* - NF 39/16, *kıl-alıŋ* - NF 40/7, *ni'telim* - MM 368/2, *te-gelim* - MM 247/4, *bul-alı* - MN 302aV9, *saç-alıŋ* - MN 303bV4, *tüş-elim* - GT 180/13, *kılma-yalum* - MG 85a/2

İkinci Çoğul Şahıs *-nıŋ/ -Inıŋ/ -Unıŋ/ -nıŋIz/ -nıŋUz/ -InıŋIz/ -UnıŋUz/ -nıŋIAr*:

Emir kipinin ikinci çoğul şahıs çekimi Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde genellikle *-nıŋ* eki ile yapılır. Ekin ünsüzle biten kelimelere ünlü uyumuna tabi olarak yuvarlak ve düz ünlülü şekilleri ile geldiği görülür. Ayrıca emir kipinin Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi *-nıŋIAr* yapısında olduğu örnekler Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde görülmekte, ancak Asıl Memlük Kıpçakçasında bulunmamaktadır.

başla-ñg - HŞ 980, *kiltür-ünğ* - HŞ 4087, *tart-ınğ* - HŞ 4406, *töşe-ñgiz* - HŞ 3215, *saç-ınğız* - HŞ 3215, *oltur-unğuz* - HŞ 3214, *oğu-ñğlar* - HŞ 2510, *iste-ñg* - KE 101r14, *tirgüz-ünğ* - KE 47r18, *ber-ınğ* - KE 63r7, *oğu-ñgiz* - KE 102v13, *kıl-ınğlar* - KE 152v5, *ağırla-ñg* - NF 27/2, *keltür-ünğ* - NF 17/2, *bil-ınğ* - NF 4/7, *te-ñgiz* - NF 13/5, *sürt-ünğler* - NF 405/17, *sun-unğ* - ME 99/2, *kirme-ñg* - MM 53/2, *al-ınğ* - MM 66/1, *büt-ünğ* - MM 28/1, *bilme-ñgiz* - MM 312/2, *asra-ñg* - MN 292bV9, *bol-unğ* - MN 304bV4, *ayt-ınğ* - GT 227/9, *kör-ünğ* - GT 8/9, *tut-unğuz* - GT 150/4, *kıl-ınğız* - GT 4/13, *tile-ñg* - İM 37b/2, *bir-ınğ* - İM 38a/3 ~ *bir-ünğ* - İM 231a/6, *boguzla-ñgiz* - İM 362b/1, *yüw-ünğiz* - İM 78a/4

Üçüncü Çoğul Şahıs *-sUnlAr/ -sUlAr*.

Emir kipinin üçüncü çoğul şahıs çekimi HŞ'de bir örnek haricinde Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde *-sUnlAr* şeklindedir. Ancak HŞ'de bir örnek Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi *-sUlAr* biçimindedir.

kiltür-sünler - HŞ 1134, *kil-süler* - HŞ 4100, *bar-sunlar* - NF 40/12, *iç-sünler* - MN 296bV7, *yaz-sunlar* - GT 73/5, *yum-sunlar* - İM 83a/7

4.2.3.2.2. Dilek-İstek Kipi

Dilek-İstek kipi Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinin bazılarında nadiren görülen bir ektir. Eserlerde ekin iki şekli vardır.

a) *-y / -Ay*

Birinci şekil olan *-y / -Ay* ekleri, Harezm-Altın Ordu sahasında HŞ ve KE'de, Asıl Memlük Kıpçakçası sahasında ise İM'de görülmektedir. Bu ekin kökeni hakkında A. Ata "Bu ek *-GAy* ekindeki /G/'nin düşmesi ile meydana gelmiştir. Fakat ekin işlevi *-GAy*'da olduğu gibi gelecek zamandan çok istek ve emir anlamı taşımaktadır."¹¹² görüşündedir. Bu yapı asli fiil köklerine eklenen dilek-istek kipinin üzerine şahıs zamirleri getirilmesiyle oluşturulur. Birinci tekil şahıs çekiminde dilek-istek kipinin üzerine şahıs zamiri almadığı bazı örnekler görülmektedir.

Eserlerde dilek-istek kipinin üçüncü şahıs çekimlerine ait örnekler bulunmamaktadır.

Birinci Tekil Şahıs *-y men / -Ay men / -y / -Ay. kıor-kay men* - HŞ 2152, *ayt-ay* - HŞ 4586, *tile-y men* - KE 106v1, *öl-ey* - KE 83v2, *eyle-y* - İM 409b/4

İkinci Tekil Şahıs *-y sen. oğşa-y sen* - KE 144r1

Birinci Çoğul Şahıs *-y-miz / -ay-miz. kelme-y-miz* - KE 97r11

İkinci Çoğul Şahıs *-y siz. işitme-y siz* - KE 191v17

¹¹² ATA, Aysu, *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.81.

b) -A

Dilek-istek kipinin bir diğ er  ekli -A'dır. Bu  ekil Harezmi-Altın Ordu sahasında sadece H 'de, Meml k sahasında ise GT ve  M'de görülmektedir. Karamanl oğlu GT'de birkaç yapıda kar ıla tığı -A şeklinin bir istek ifadesi olabileceğini düşünmektedir. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde de -A şeklinde olan dilek-istek ekinin eserdeki varlığını şüpheli bulmaktadır.¹¹³ Dilek-istek eki üzerine hem iyelik eki, hem de şahıs zamiri alabilmektedir. Ekin olumsuz şeklinde ise araya /y/ sesi gelmektedir. GT'de *tile biz*  rneği dilek-şart ekinin birinci çoğul şahıs çekimine benzemesine rağmen, Karamanl oğlu bu yapıyı, bizce de haklı olarak, geniş zaman ekine ait olan r sesinin eksik yazımına bağlı olarak yanlış yazım kabul etmiştir.¹¹⁴ Eserlerde dilek-istek ekinin ikinci şahıslar, üçüncü  okluk şahıs çekimleri bulunmamaktadır.

Birinci Tekil  ahıs -A *men* / -Am: *k re men* - H  1168, * l-em* - H  4680, *tut-am* -  M 283a/5

   nc  Tekil  ahıs -A: *sal-a* - H  4186, *kit-e* - GT 263/2, *ol-a* -  M 285/1, *bolma-ya* -  M 321b/5

Birinci  oğul  ahıs -A *biz*: *k r-e biz* - H  2736

¹¹³ KARAMANLIOğLU, A.F., *Seyf-i Sar y , G list n Tercümesi (Kit b-ı Gülistan bi't-T rk )*, TDK Yayınları, Ankara, 1989

¹¹⁴ KARAMANLIOğLU, A.F., *Seyf-i Sar y , G list n Tercümesi (Kit b-ı Gülistan bi't-T rk )*, TDK Yayınları, Ankara, 1989, s.LXXII

4.2.3.2.3. Şart Kipi

Şart kipi, Köktürkçe ve Uygur Türkçesinde karşımıza *-sAr* şeklinde çıkmaktadır. Karahanlı Türkçesinde şart kipinin sonundaki /r/ sesi düşmüş, ek *-sA* şeklinde kullanılmıştır. Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde /r/ sesi düşmüş olarak şart ekinin kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Köktürkçe ve Uygur Türkçesinde şart kipinin üzerine sadece şahıs zamirleri gelirken, Karahanlı Türkçesi ile beraber şart kipinin üzerine hem şahıs eki olarak şahıs zamirleri gelmekte hem de az da olsa iyelik ekleri gelmeye başlamıştır. Harezm-Altın Ordu Türkçesine geldiğinde şahıs zamirleri ve iyelik ekleri şart kipi üzerine gelmeye devam etmişler ancak Karahanlı Türkçesinde az görülen iyelik ekleri bu dönemde yoğun bir biçimde kullanılmaya başlamıştır. Hatta NF ve MN'de iyelik ekiyle yapılan şart kipi çekimleri eserin tamamında görülmektedir. Asıl Memlük Kıpçakçasında ise bu durum tamamen iyelik eki tarafındadır.

Birinci Tekil Şahıs *-sAm / -sA men: ayıt-sam - HŞ 3570, tap-sa men - HŞ 250, te-sem - KE 43v2, te-se men - KE 126v12, bil-sem - NF 273/17, ayıt-sam - MM 33/4, öl-sem - MN 304aV10, tile-sem - GT 171/2, yüzlen-sem - İM 295b/7, kıl-sam - MG 20b/7*

İkinci Tekil Şahıs *-sAnġ / -sAnġAn / -sA sen / -sAnġ sen: sözle-senġ - HŞ 319, kıl-sanġan - HŞ 2380, tırgüz-senġ - KE 163r3, bar-sanġ - NF 20/1, sor-sa sen - MM 25/1, bağışla-sanġ - MN 308bV5, at-sanġan - MN 307aV1, ayt-sanġ - GT*

213/10, *ik-senġen* - GT 9/2, *yaz-sanġ* - İM 54a/1, *togur-sanġ sen* - İM 391b/8, *çevür-senġ* - MG 4b/9, *kör-senġ* - BV 22a/13

Şart kipinin ikinci tekil şahıs çekimi eserlerde genel olarak *-sAnġ* şeklindedir. Ancak Harezmi-Altın Ordu sahasında HŞ ve MN'de, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden ise GT'de şart kipinin ikinci tekil şahıs şekli bazı örneklerde *-sAnġAn*'dır. Bu yapıdan ilk bahseden Samoyloviç olmuştur. Samoyloviç yaptığı çalışmada bu ekden "(Hüsrev ü Şîrîn) dilinde Şarkî sigâsı müfret ikinci şahıs için kullanılan (Sangan) gibi hususî bir lâhikayı buluyoruz."¹¹⁵ şeklinde bahsederek şart eki olarak göstermektedir. Daha sonraki çalışmalarda N. Hacıeminoğlu HŞ'de geçen bu yapı ile ilgili "Şimdiye kadar yayınlanmış bulunan çeşitli şivelere ait metinlerde henüz rastlanmamış olan *-sanġan* / *-senġen* eki, buradaki örneklerle göre, kuvvetlenmiş şart manasını ifade etmektedir."¹¹⁶ düşüncesindedir. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT'de iki örnekte *-sAnġAn* yapısı görülmektedir. Karamanlıoğlu bu yapının şart ekinin *-an* / *-en* şekliyle genişletilmiş biçimi olduğunu, ve bu yapının Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden Bergamalı Kadri'nin *Müeyyiretü'l-Ulûm* adlı eserinde görülen *bilsenġene* ve *oġusanġana* örnekleriyle benzerlik gösterdiğini belirtmektedir.¹¹⁷ Son olarak O. Fikri Sertkaya ekin eserlerde kullanım şekli hakkında "*-sanġan* / *-senġen* ekinde kuvvetlendirme fonksiyonu esas olmakla birlikte ekli şekillerin manzum metinlerde adeta vezni tamamlayan bir unsur

¹¹⁵ SAMOYLOVIÇ, A. N., Cuci Ulusu veya Altın Ordu Edebi Dili, *Türk Dili*, S. 12 (Haziran 1935), s. 39

¹¹⁶ HACIEMİNOĞLU, N., *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yay. No: 573, Ankara, 2000, s. 150-151

¹¹⁷ KARAMANLIOĞLU, A.F., *Seyf-i Sarâyî, Gülistân Tercümesi (Kitâb-ı Gülistân bi't-Türkî)*, TDK Yayınları, Ankara, 1989, s.LXXII

gibi kullanıldığı görülüyor"¹¹⁸ demektir. Yukarıda zikredilen Türkologların hepsi -*sAnġAn* şeklini, şart kipinin ikinci şahıs çekiminin -*An* eki ile genişletilmiş biçimi olduğunu düşünmektedir. Bu fikirlerin aksine Aysu Ata, -*sAnġAn* ekinin yapısı hakkında "Bize göre bu ek, +*sAnġ sen* > *sAnġAn* gelişmesiyle ortaya çıkmıştır."¹¹⁹ görüşündedir. Bu görüşe ait bir ek şekli İM'de görülmekte ancak ekleşmiş bir şekil görülmemektedir. *togur-saġ sen*

Üçüncü Tekil Şahıs -*sA* / -*sA ol. yarut-sa* - HŞ 3587, *keltür-se* - KE 26v13, *ay-sa* - NF 20/16, *açıl-sa* - MM 78/4, *tüş-se* - MN 292bV5, *ayt-sa* - GT 122/12, *tile-se ol* - İM 229b/7, *kaz-sa* - İM 111a/2, *al-sa* - MG 4a/1, *tapul-sa* - BV 5a/5

Birinci Çoğul Şahıs -*sAK* / -*sA biz* / -*sA-miz*. *kör-sek* - HŞ 1378, *tap-sa-miz* - HŞ 3784, *sözle-se biz* - HŞ 2541, *te-sek* - KE 118r10, *te-se-miz* - KE 70r16, *bağla-sağ* - NF 19/8, *oz-sağ* - İM 448b/7

İkinci Çoğul Şahıs -*sAnġIz* / -*sAnġIzIzAr. sor-saġız* - HŞ 661, *ayma-saġız* - KE 235v16, *al-saġız* - NF 27/3, *bol-saġızlar* - NF 343/4, *sor-saġız* - MM 13/3, *at-saġız* - MN 307aV1, *kör-seġiz* - GT 137/10, *korğ-saġız* - İM 211b/3

¹¹⁸ SERTKAYA, O. Fikri, -an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine, *TDAY Belleten*, 1989, s.335-340

¹¹⁹ ATA, Aysu, *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.83.

Üçüncü Çoğul Şahıs *-sAlAr*: *yığla-salar* - HŞ 2634, *köz-salar* - KE 56v1, *barsalar* - NF 19/14, *işle-seler* - MM 244/3, *di-seler* - MN 301bV2, *ayt-salar* - GT 51/9, *sat-salar* - İM 428a/1, *al-salar* - MG 5a/1

4.2.3.3. Birleşik Kipler

4.2.3.3.1. Hikaye

4.2.3.3.1.1. Belirli Geçmiş Zamanın Hikayesi

Belirli geçmiş zamanın hikayesi sadece Harezmi-Altın Ordu eserlerinden HŞ, KE ve NF'de görülmektedir. Diğer eserlerde ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde böyle bir birleşik zaman şekli yoktur.

Birinci Tekil Şahıs *-DIm erdi / -DUm erdi: tap-tum erdi* - HŞ 1885, *yıkıl-dım erdi* - HŞ 3514, *kel-dim erdi* - KE 123v14, *bırak-tum erdi* - NF 34/12

İkinci Tekil Şahıs *-Dİng erdi / -DUng erdi: ıd-dıng erdi* - HŞ 1167, *kol-dung erdi* - KE 122v19

Üçüncü Tekil Şahıs *-DI erdi: yoluğ-tı erdi* - HŞ 912, *koğ-dı erdi* - NF 50/16

Birinci Çoğul Şahıs *-duğ erdi: kıl-duğ erdi* - NF "54/9"

İkinci Çoğul Şahıs *-dıngız erdi / düngüz erdi: ay-dıngız erdi* - KE 246r1, *kör-düngüz erdi* - NF 46/11

Üçüncü Çoğul Şahıs *-dılar erdi: bar-dılar erdi* - NF 47/9

4.2.3.3.1.2. Belirsiz Geçmiş Zamanın Hikayesi

a) *-mİş er- ~ i-*

Belirsiz geçmiş zamanın hikayesi eserlerde üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Belirsiz geçmiş zaman eki olan *-mİş* eki ile *er-* ve *i-* fiillerinden oluşturulan birleşik fiiller, Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde görülmektedir. Ancak Harezmi-Altın Ordu eserlerinde daha çok görülen bu yapı Asıl Memlûk Kıpçakçasında farklı şekillerdedir. GT'de bir kez görülen *-mİş er-* birleşik yapısı İM'de genel olarak kullanılan belirsiz zaman birleşik çekimidir.

Birinci Tekil Şahıs *-mİş erdim: kör-miş irdim* - HŞ 3812, *ağrıl-mış erdim* - KE 74r6, *ķapsan-mış irdim* - İM 37b/5

İkinci Tekil Şahıs *-mİş irdiŋg: kıl-mış erdiŋg* - KE 119r14

Üçüncü Tekil Şahıs *-mİş erdi / -mİş idi: açıl-mış erdi* - HŞ 1533, *yazıl-mış erdi* - İM 84b/8, *tökül-miş idi* - GT 18/13

Birinci Çoğul Şahıs *-mİş erdük: bol-mış erdük* - NF 241/17

İkinci Çoğul Şahıs *-mİş erdiŋgiz: ay-mış erdiŋgiz* - NF 234/2

Üçüncü Çoğul Şahıs *-mİş irdiler / -mİşlar erdi: bar-mış erdiler* - KE 29v21, *yaratıl-mış erdiler* - İM 74b/2, *ornat-mışlar erdi* - KE 197v4

b) *-p turur*

Belirsiz geçmiş zamanın hikayesi genel olarak Çağatay Türkçesinde de görülen geçmiş zaman fonksiyonunda kullanılan *-p turur* / *-p* eklerinin üzerine *er-* ve *i-* fiillerinin getirilmesi ile oluşur. *tur-* fiilinin kalktığı yapılar, GT ile beraber Harezmi-Altın Ordu eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Harezmi-Altın Ordu eserlerinde *tur-* fiili *-p* zarf-fiil eki ile birleşik çekim yapmaktadır.

Birinci Tekil Şahıs *-p turur idim* / *-p erdim* / *-p idim*. *bağla-p turur idim* - GT 105/8, *elt-ip erdim* - KE 105r10, *bağla-p idim* - GT 242/9

İkinci Tekil Şahıs *-p turur idinġ*. *bar-ip turur idinġ* - GT 14/8

Üçüncü Tekil Şahıs *-p turur idi* / *-p turur erdi* / *-p erdi* / *-p idi*: *bol-up turur idi* - GT 14/5, *bar-ip turur erdi* - İM 486b/7, *bol-up erdi* - KE 87v17, *oltur-up erdi* - NF 82/3, *buzlan-ip idi* - GT 219/7

Birinci Çoğul Şahıs *-p erdük*. *ayt-ip erdük* - KE 88v19, *küy-üp erdük* - NF 80/6

İkinci Çoğul Şahıs *-p erdinġiz*. *elt-ip erdinġiz* - KE 94v15

Üçüncü Çoğul Şahıs *-p tururlar idi* / *-p idiler*. *ķoy-up tururlar idi* - GT 69/12, *bol-up idiler* - GT 85/13

4.2.3.3.1.3. Geniş Zamanın Hikayesi

Geniş zamanın hikayesi birleşik şekli geniş zaman eki olan *-r / -Ar / -yUr* şekillerinin üzerine *er-* ve *i-* fiillerinin getirilmesiyle oluşur. HŞ ve KE'de Eski Anadolu'da olduğu gibi *er-* fiilinin düşmesiyle oluşan, ancak bu eserlerde nadiren görülen yapılar mevcuttur. *ıçkunurdu* - HŞ "1317", *çıkmazdı* - KE 231v7 Harezmi-Altın Ordu eserlerinde *er-* fiilinin kullanıldığı örnekler çoğunlukta olup, sadece HŞ'de birkaç örnekte *i-* şekli görülmektedir. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT'de ise *er-* ve *i-* şekilleri karışık olarak görülmekte, İM'de yapı genellikle *er-* şeklinde geçmektedir.

Birinci Tekil Şahıs *-r / -Ar / -yUr erdim / irdüm / idim*. *sawsa-r irdim* - HŞ 1749, *bir-ür irdüm* - HŞ 3373, *sor-ar erdim* - KE 11r10, *yaş-ar erdim* - NF 24/17, *tile-r idim* - GT 313/2, *köter-ür erdim* - İM 494b/2, *kıl-mas idim* - İM 11b/4

İkinci Tekil Şahıs *-r / -Ar / -Ur erdiñg*. *ayt-ur erdiñg* - KE 17v7, *kemiş-ür erdiñg* - NF 18/3, *at-ar erdiñg* - MG 106b/6

Üçüncü Tekil Şahıs *-r / -Ar / -yUr erdi / idi / -rdİ*. *tara-yur erdi* - HŞ 876, *izde-rdi* - HŞ 2691, *yarat-ur erdi* - KE 3v7, *kaçur-urdu* - KE 110v3, *yaş-ar erdi* - NF 5/1, *tut-ar erdi* - MM 382/4, *kıl-ur erdi* - GT 61/12, *kıl-ur idi* - GT 63/9, *bol-urdu* - GT 30/1, *kiç-er erdi* - İM 12a/6

Birinci Çoğul Şahıs *-r / -Ar / -yUr erdük / -mes idük biz. tut-ar erdük* - KE 31v15, *yi-yür erdük* - NF 25/10, *tüş-mes idük biz* - İM 18b/2

İM'de birinci çoğul şahıs çekiminde görülen *-mes dük biz* şekli dikkat çeken bir husustur.

İkinci Çoğul Şahıs *-r / -Ar erdingiz: tapn-ur erdingiz* - KE 163r8, *ķıl-ur erdingiz* - NF 25/9

Üçüncü Çoğul Şahıs *-r / -Ar / -yUr erdiler / -Arlar / -UrAr erdi / -r idiler / -rlar idi / -urlardı / -yürdiler. ķıl-ur erdiler* - HŞ 153, *kötr-ürler erdi* - HŞ 282, *aşuk-urardı* - HŞ 1479, *al-ur erdiler* - KE 7v2, *kes-erler irdi* - KE 86r10, *biti-yürdiler* - KE 117r13, *ti-r erdiler* - NF 5/6, *sor-ar erdiler* - MM 296/3, *ķıl-ur erdiler* - GT 70/1, *ķıl-ur idiler* - GT 27/13, *sögüş-ürler idi* - GT 314/8, *ayt-ur lar erdi* - İM 26a/4, *ķıl-ur erdiler* - İM 317b/4, *kör-er erdiler* - MG 37b/1

4.2.3.3.1.4. Gelecek Zamanın Hikayesi

Gelecek zamanın hikayesi birleşik çekimi Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde gelecek zaman şekli olan *-GAy* eki ile *er-* ve *i-* fiillerinin birleşmesinden oluşur.

Birinci Tekil Şahıs -*GAy erdim* / -*GAy idim*. *çıkar-ğay erdim* - HŞ 1139, *kal-ğay erdim* - KE 51r21, *bir-gey erdim* - NF 9/2, *öl-gey idim* - GT 249/5, *yi-gey erdim* - İM 9b/8

İkinci Tekil Şahıs -*GAy erdinğ*. *körme-gey erdinğ* - KE 51r11

Üçüncü Tekil Şahıs -*GAy erdi* / -*ğay erdi* / -*GAy idi* / -*GAydı* / -*ası erdi*. *tüş-gey erdi* - HŞ 221, *bol-ğay idi* - HŞ 4438, *tol-ğaydı* - HŞ 4107, *tap-ğay erdi* - KE 165v8, *buzul-ğay erdi* - NF 21/13, *kıl-ğay erdi* - GT 177/6, *kil-gey idi* - GT 312/11, *yarat-ğay erdi* - İM 31b/2, *ol-ası erdi* - İM 47b/8

İM'de diğer eserlerden farklı olarak her iki sahada da nadiren görülen gelecek zaman şekillerinden -*ası* eki birleşik çekime girmiştir. *olası erdi* 47b/8 Ayrıca HŞ'de geniş zamanın hikayesi birleşik çekiminde olduğu gibi *er-* fiilinin düştüğü örnekler de görülmektedir. *üngeydi*"3973"

Birinci Çoğul Şahıs -*GAy erdük* / -*GAy erdimiz* / -*GAy idik*. *kitme-gey erdük* - KE 206r18, *al-ğay erdimiz* - KE 45r14, *kıl-ğay erdük* - NF 409/2, *bağla-ğay idik* - GT 246/2, *tap-ğay erdük* - İM 80a/7

İkinci Çoğul Şahıs -*GAy erdinğiz*. *kıl-ğay erdinğiz* - KE 21r14

Üçüncü Çoğul Şahıs -*GAy erdiler* / -*GAylAr erdi* / -*GAylAr idi* / -*ğaylar idi*.
bol-ğay erdiler - KE 26r5, *öltür-geyler erdi* - KE 35v9, *ğayıt-ğay erdiler* - NF 76/9 *i*
ay-ğaylar erdi - NF 80/2, *oğu-ğaylar idi* - GT 263/4, *ayt-ğaylar idi* - GT 251/7

4.2.3.3.1.5. Şart Kipinin Hikayesi

Şart kipinin hikayesi, şart kipi şekli olan -*sA* ekinin üzerine *er-* ve *i-* fiillerinin gelmesi ile oluşur. Hem Harezmi-Altın Ordu hem de Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde şart kipinin birleşik çekimlerinin kullanımlarında büyük bir değişiklik görülmemektedir.

Birinci Tekil Şahıs -*sem erdim* / -*sam erdi* / -*sa erdim* / -*sam idi*. *uğ-sam erdi* - HŞ 3373, *kör-sem erdim* - KE 72r14, *bol-sam erdi* - KE 86v21, *bol-sa erdim* - KE 73r1, *bol-sa erdim* - NF 9/1, *ğorğ-sam idi* - GT 81/5, *bil-se erdim* - İM 81b/7

İkinci Tekil Şahıs -*sAnğ erdi* / -*sA erding*. *küy-senğ erdi* - KE 174v6, *bar-sa erding* - NF 59/14

Üçüncü Tekil Şahıs -*sA erdi* / -*sA idi* / -*sAdı* / -*sAydı*. *sal-sa erdi* - HŞ 2210, *bol-sadı* - HŞ 4438, *yığma-sa erdi* - KE 48v16, *bol-sa erdi* - NF 3/14, *bolma-sa erdi* - MN 296bV3, *bil-se idi* - GT 333/1, *ğoyul-sa erdi* - İM 49b/2, *tap-sa idi* - İM 254a/6, *keltür-seydi* - İM 24a/6, *bol-saydı* - İM 29b/3

İM'de diğer eserlerde görülmeyen *-sAydI* şekli ile HŞ'de *er-* fiili düşmüş *-sadi* şekli bulunmaktadır. Diğer eserlerde bulunmayan bu şekiller Oğuz Türkçesinin söz konusu eserler üzerindeki tesirini göstermektedir.

Birinci Çoğul Şahıs *-sAK erdi / -sa erdük: salma-sağ erdi* - KE 93r15, *bol-sa erdük* - NF 241/8

İkinci Çoğul Şahıs *-saŋgız erdi / -sa erdiŋgiz. bol-saŋgız erdi* - KE 21r14, *bil-se erdiŋgiz* - KE 236r15

Üçüncü Çoğul Şahıs *-sAlAr erdi / -sA erdiler. bil-seler erdi* - KE 151v2, *bil-se erdiler* - NF 13/3, *bol-salar erdi* - İM 75a/6

4.2.3.3.2. Rivayet

4.2.3.3.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti

Geniş zamanın rivayeti birleşik çekimi geniş zaman eki ile *er-* ve *i-* fiillerinin birleşmesiyle oluşmaktadır. Eserlerde nadir olarak görülen bu yapı Harezmi-Altın Ordu sahasında HŞ, KE ve NF'de görülmektedir. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT, İM ve MG'de sadece üçüncü tekil şahıs çekimlerinde görülmektedir. Geniş zamanın rivayeti birleşik çekiminin birinci ve ikinci çoğul şahıs çekimlerine ait örnekler eserlerde görülmemektedir.

Birinci Tekil Şahıs *-ur ermiş men: kıl-ur ermiş men* - NF 172/4

İkinci Tekil Şahıs *-(y)Ur ermiş sen: tiril-ür ermiş sen* - KE 162v19, *fermānla-yur ermiş sen* - NF 408/2

Üçüncü Tekil Şahıs *-(y)Ur ermiş / -Urmış / -r imiş / -mAz ermiş: bol-ur ermiş* - HŞ 4135, *bir-mez ermiş* - HŞ 1195, *uwtan-urmuş* - HŞ 437, *sözle-yür ermiş* - KE 114r1, *yi-r imiş* - GT 247/2, *iksül-ür irmiş* - İM 67a/1 *tut-ar ermiş* - MG 39b/4

Üçüncü Çoğul Şahıs *-Ur ermişler / -(y)UrlAr ermişler: kıl-ur ermişler* - HŞ 517, *tile-yürler ermişler* - KE 229v5, *tegürürler ermiş* - NF 175/3, *tur-ur ermişler* - NF 125/14

4.2.3.3.3. Şart

4.2.3.3.3.1. Belirli Geçmiş Zamanın Şartı

Belirli geçmiş zamanın şartı birleşik çekimi, belirli geçmiş zaman ekiyle *erse* ve *ise* fiillerinin birleşmesinden oluşturulur. Ancak birleşik zaman şekillerinin diğerlerinde olduğu gibi bu birleşik zamanda da *er-* fiilinin düştüğü yapılar mevcuttur. *er-* fiilinin düştüğü yapılar Harezmi-Altın Ordu sahasında HŞ'de, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde ise GT ve İM'de görülmektedir. Ancak İM'de yine diğer eserlerden farklı olarak *-DIysA* şekli karşımıza çıkmaktadır.

Birinci Tekil Şahıs *-DIm erse / -DUm erse / -dIm ise / -dimse. az-dım erse -* HŞ 102, *kör-düm erse -* HŞ 1170, *kil-dimse -* HŞ 3566, *öltürme-dim erse -* KE 231v15, *oku-dum ise -* GT 10/7, *kör-düm erse -* İM 1b/6

İkinci Tekil Şahıs *-Dİng erse / -DUng erse / -dung ise / -dısang / -DİngsA: kötür-düing erse -* HŞ 1750, *tart-tıngsa -* HŞ 1157, *ıd-dısang -* HŞ 1142, *çık-tıng erse -* KE 206r9, *ur-dung erse -* MM 369/1, *koy-dung ise -* MG 95a/5, *kıl-dung erse -* MG 95a/5, *kaytar-dıng erse -* MG 23b/7

Üçüncü Tekil Şahıs *-DI erse / -DI ise / -DIsA / -DIysA: sın-dı erse -* HŞ 143, *tap-tısa -* HŞ 3751 , *es-ti erse -* KE 3r10, *bil-di erse -* MM 394/3, *kıl-dısa -* GT 198/6, *okı-dı ise -* GT 190/4, *keltür-diyse -* İM 234a/6, *bol-dı erse -* İM 64a/6

Birinci Çoğul Şahıs *-DUK erse / -dimiz erse: tile-dük erse -* HŞ 4294, *çık-tuk erse -* KE 97r13, *teg-dimiz erse -* KE 208v10, *bil-dük erse -* İM 59b/2

İkinci Çoğul Şahıs *-DİngIz erse / -DUngIz erse: ışıit-tıngız erse -* KE 235r17, *bol-dungız erse -* KE 160v11

Üçüncü Çoğul Şahıs *-DİlAr erse / -DİlAr ise: usan-dılar erse -* HŞ 1377, *tök-diler erse -* KE 5r3, *ıd-dılar erse -* MM 10/2, *birme-diler ise -* GT 202/11

4.2.3.3.2. Geniş Zamanın Şartı

Geniş zamanın şartı birleşik çekimi Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak eserlerde görülen bazı şekiller farklılık göstermektedir. Örneğin HŞ, KE, NF ve GT'de *er-* fiilinin düştüğü yapıları görmekteyiz. *işitürse* - HŞ 3238, *bolursa* - GT 203/2, *oğıtursanğ* - NF 189/10 Ayrıca HŞ'de geniş zamanın şartı birleşik fiilinin ikinci şahıs çekiminde daha önce şart kipinin hikayesi bölümünde karşımıza çıkan *-sAnğAn* şekli bulunmaktadır. Olumsuz şekillerde *-mAz* ve *-mAs* eklerinin bir arada olduğu görülmektedir. Eserlerde birinci ve üçüncü şahıs eklerinin çokluk şekilleri bulunmamaktadır.

Birinci Tekil Şahıs *-mez erse men. tile-mez erse men* - HŞ 3987

İkinci Tekil Şahıs *-r/ -Ar/ -(y)Ur ersenğ/ -ür ersenğen/ -mAz/ -mAs ersenğ/ -r/ -Ur isenğ/ -ursanğ. işit-ür ersenğ* - HŞ 2824, *kötür-mez ersenğ* - HŞ 3922, *bir-ür ersenğen* - HŞ 3882, *tile-yür ersenğ* - KE 72v1, *kıl-mas ersenğ* - KE 160v1, *tile-r ersenğ* - NF 370/15, *kıl-maz ersenğ* - NF 411/3, *aytış-ursanğ* - NF 189/10, *iste-r ersenğ* - MM 237/4, *kör-mes ersenğ* - MM 25/3, *bil-ür isenğ* - GT 245/2, *dî-r isenğ* - GT 238/11

Üçüncü Tekil Şahıs *-r/ -Ar/ -(y) Ur erse/ -UrsA/ -mAz/ -mAs erse/ -r/ -Ur ise: kökre-r erse* - HŞ 302, *işit-ürse* - HŞ 3238, *sev-mez erse* - HŞ 162, *bit-er erse* - KE 192v19, *öl-mes erse* - KE 162v5, *öl-ürse* - KE 80v12, *te-yür erse* - MM 39/2, *ye-*

mes erse - MM 236/4, *bol-ur ise* - GT 144/11, *bol-ursa* - GT 203/2, *izde-r ise* - GT 83/8, *kıl-mas erse* - İM 103a/6

İkinci Çoğul Şahıs *-r / -er ersenġiz / -mes ersenġiz. tile-r ersenġiz* - KE 117r21, *kir-mes ersenġiz* - KE 225v14, *sew-er ersenġiz* - NF 367/2

4.2.3.4. Sıfat-Fiiller

Sıfat fiiller isimler gibi hal, iyelik ve çokluk eklerini alabilirler ve cümlede çeşitli görevlerde (özne, nesne, sıfat) fiilin isim unsuru olarak kullanılabilirler.¹²⁰ Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülen sıfat-fiiller aşağıdaki gibi sıralanabilir.

4.2.3.4.1. Geniş Zaman Sıfat-Fiilleri

4.2.3.4.1.1. -r / -Ar / -(y)Ur

Bu ekler bağlandıkları fiillerle birlikte genel olarak geniş ve gelecek zaman anlamını taşıyan yapılar üretirler.

yan-ar köz - HŞ 1347, *bil-ür-ünğçe aça eyra manğa di* - HŞ 4279, *ağ-ar su* - KE 118v13, *bar-ur yol* - KE 154v18, *sağ-ar köy* - NF 22/14, *tök-er teg* - MM 82/4, *sözle-r til* - MM 31/1, *yun-ur yer* - MM 75/3, *seniñ 'ışkıñda sayra-r-ğa harizmî* - MN 299aV5, *tama 'dāmıñda kal-ur kuş* - MN 311bV8, *'acem tilin bil-ür kişi* - GT 263/8, *besle-yür-ge* - GT 266/5, *yür-ür tegirmen* - GT 283/11, *ag-ar suf* - İM 106b/3, *arın-ur hāletde* - İM 147a/6, *satıl-ur nerse* - İM 482b/2, *çap-ar kibi* - MG 96b/4, *at-ar vaktde* - MG 107b/3, *nefesi çık-ar yiri tar bolur* - BV 28/13

¹²⁰ ATA, Aysu, *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.87.

4.2.3.4.1.2. -mAz / -mAs

Bu ek geniş zaman ifade eden *-r* şeklinin olumsuz biçimidir. Her iki sahada da *-mAz* ve *-mAs* şekilleri bir arada görülmektedir.

öl-mez-din aşnu - HŞ 2296, *aḍaḵ kit-mez ilig* - HŞ 264, *kör-mes işit-mez nerse* - KE 39r12, *teg-mes-din burun* - KE 36r3, *kerek-mez iş* - NF 16/2, *tüken-mes ğinā* - MM 56/1, *yara-mas söz* - GT 17/11, *yara-maz ünüm* - GT 221/11, *uy-mas kişi* - İM 450b/3, *körün-mes nerse* - İM 135a/8, *bar-mas-dın burun* - MG 44b/7

4.2.3.4.1.3. -GAn / -қан / -an

Bu ek tam olmamış veya olmuş nadiren olmakta olan olayları bildiren sıfat-fiil ekidir.¹²¹ Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde hem *-GAn* şekli hemde *-қан* şekli görülmekte, ayrıca ek başı /G/ sesinin düştüğü yapılarda her iki sahadaki eserlerde görülmektedir. *ağırlayanda* - KE 127r14, *yeten siz* - MN 293bV9, *kal-an* - İM 367b/4, *bolmayan* - MG 66a/5

oḳı-ğan til - HŞ 7, *yoluḵ-қан* - HŞ 970, *bar-ğan men* - KE 246r20, *at-қанın yazmas ol kimdür* - KE 104r8, *ağırla-yanda* - KE 127r14, *qazı-ğan-lar* - NF 29/1, *belürt-gen* - MM 39/1, *ayt-ğan* - MM 12/4, *felekniḡ defterindin tünni yu-ğan* - MN 290bV3, *yet-en siz* - MN 293bV9, *başla-ğan* - GT 193/7, *bil-gen* - GT 266/2, *at-қан*

¹²¹ ECKMANN, Janos, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yay. Haz.: Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya, TDK Yay., Ankara 2011, s. 23

ir - GT 69/2, *sat-ğan kişige* - İM 480a/2, *bırak-ğan-ını* - İM 453a/4, *sufga yüz-gen* - İM 123a/2, *toğ-an oğlan* - İM 402a/8, *kal-an kurbānlıqları* - İM 367b/4, *oqı-ğan* - MG 94b/4, *bolma-yan* - MG 66a/5, *nefes çık-ğan yir* - BV 5a/25, *tüg bit-gen yir* - BV 13a/16

4.2.3.4.1.4. -GII / -GIU

Bu ek *-GAn* sıfat-fiili ile aynı anlamı taşıyan bir yapıdadır. *manğa sevab birigli tañgrı turur* "Bana sevap veren Tanrı'dır" - KE 58v17 Harezmi-Altın Ordu sahasında NF, ME ve MN'de, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT, MG ve BV'de görülmemesine rağmen, diğer eserlerde işlek kullanılan bir ektir.

biç-igli tarıgçı - BFM 7, *oqu-ğlı oqurda onğarur anı* - BFM 13, *al-ığlı* - HŞ 533, *ur-uğlı* - HŞ 179, *oqu-ğlu-ğa kereklig* - KE 2v18, *kıl-ığlı* - MM 3/4, *bol-uğlı* - MM 45/2, *ört-üglü* - İM 498a/1, *sew-üglü* - İM 325a/3, *az-ığlı kedik* - İM 355a/8

4.2.3.4.1.5. -GUÇI / -kuçı / -İÇI / -uçı

-GU sıfat-fiil eki ile *-çI* isimden isim yapma ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu ek şekli çoğu zaman kalıplaşmış isim olarak kullanılmaktadır. Ancak sıfat görevinde kullanıldığı yapılar da mevcuttur. Ayrıca ek başı /G/ sesinin düştüğü yapılar KE, NF ve GT'de görülmektedir.

vakt aç-ğuçı - HŞ 3521, *tezgin-güçi günbet* - HŞ 68, *rahmet kıl-ğuçı men* - KE 213v20, *yon-uçı* - KE 163v8, *bil-içi* - KE 56r16, *'alam tut-ğuçı* - NF 139/2, *yaz-ıçı* - NF 137/13, *al-ğuçı* - ME 83/7, *kur-ğuçı* - MM 356/2, *at-kuçı* - GT 335/7, *tik-içi* - GT 156/10, *bol-ğuçı* - MG 3a/6, *kör-güçi* - MG 3a/7

4.2.3.4.2. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiilleri

4.2.3.4.2.1. -miş

Geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Yalın halde cümleye eklenebildiği gibi üzerine isim çekim ekleri de alabilmektedir. Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde düz ünlülü şekli ile kullanılmıştır. Ancak BV'de bir örnekte yuvarlak ünlülü şekli görülmektedir. Bu açıdan BV diğer eserlere oranla daha fazla Oğuz Türkçesi tesirindedir diyebiliriz.

kemer bağlan-mış özler - HŞ 54, *küç yit-miş-inçe kılgu kulluk* - HŞ 91, *satkın al-mış kul* - KE 92v19, *ye-miş-de keğin* - KE 54r18, *muhammed toğ-mış-ta* - NF 18/11, *şehadet keltür-miş-din sonğ öltürsenğ* - NF 335/9, *aşlan-mış-dın sonğ* - ME 161/4, *bitil-miş bitig* - MM 330/1, *bış-mış kozı* - MM 33/3, *açık-mış göri* - MN 294aV9, *ay-mış-larıdın* - MN 298bV7, *bol-mış-ı yok* - GT 289/13, *kawur-mış buğday* - GT 178/5, *asıl-mış muşhaf* - İM 187a/2, *bağlan-mış kemi* - İM 219b/3, *batalla-mış bol* - MG 66a/8, *siğirine yapuş-muş bolğay* - BV 5b/19, *biri birine kirmiş bolğay* - BV 15b/25

4.2.3.4.2.2. -DUK / -dik

-*DUK* eki geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Eckmann bu sıfat-fiil ekinin Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde yaygın olarak kullanılmasını, bu sahayı Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden ayıran karakteristik özelliklerden biri olarak ele almaktadır.¹²² Her iki sahadaki eserlere baktığımızda bu sıfat-fiil ekinin kullanımı hakkında şunları söyleyebiliriz:

a) Harezmi-Altın Ordu sahasında KE haricinde diğer eserlerde -*DUK* sıfat-fiil ekinin kullanımı seyrek. Hatta MM ve MN'de bu şekilde ait bir örnek bulunmamaktadır.

b) Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde BV haricinde -*DUK* sıfat-fiil ekine ait herhangi bir örnek mevcut değildir. Bu açıdan Eckmann'ın verdiği Asıl Kıpçak Türkçesine ait özellik bu üç eserde bulunmamaktadır. Hatta bulunma sıklığı açısından Harezmi-Altın Ordu sahası Asıl Kıpçak Türkçesi sahasındaki örneklerden çok daha fazladır.

c) Bizce bu sıfat-fiil ekinin kullanımı Asıl Kıpçak Türkçesine ait bir özellikten ziyade, her iki sahada da görülen ortak bir kullanım şekline işaret etmektedir. Nitekim Çağatay Türkçesinde -*DUK* sıfat-fiil ekinin bulunmaması, her iki sahayı da Çağatay Türkçesine yaklaştıran bir durumdur. Bu bakımdan sahalarda

¹²² ECKMANN, Janos, Memlük-Kıpçak Edebiyatı çev: Günay Karaağaç, TDAY Belleten, 1984, s.86

görülen aynı yapı, Çağatay Türkçesinin oluştuğu noktaları göstermesi bakımından önemlidir.

habarlıg birdükindin - HŞ 44, *ferişteler er-dük-in* - KE 20r8, *bar-duğ-da* - KE 125v8, *ewünğ eşiki kitergil te-dik-i seni aymış* - KE 49r17, *anınğ uçmağlıg er-dük-i* - NF 239/7, *çap-tuğ-da* - ME 79/8, *ol bāzū ti-dük-imiz iki sünğük turur* - BV 3a/6

4.2.3.4.3. Gelecek (Gereklilik) Zaman Sıfat-Fiilleri

4.2.3.4.3.1. -GU

Gelecek zaman sıfat-fiil ekidir. Fiillere yalın olarak veya isim çekim ekleriyle eklenebilir. MN, GT, MG ve BV'de bu sıfat-fiile ait örnek bulunmamakta, İM, NF gibi bazı eserlerde ise bu sıfat-fiil seyrek sıklıkta görülmektedir. Eckmann, *-GU* ekinin Orta Asya edebi Türkçesinin 11-14. yy.'lar arasındaki dönemde kullanıldığını ve Çağatay Türkçesi döneminde daha az görüldüğünü belirtmiştir.¹²³ Bu açıdan değerlendirdiğimizde her iki sahada da Çağatay Türkçesi tesiri görülmektedir diyebiliriz.

yat-ğu yir - HŞ 162, *yoğal-ğu-lar* - HŞ 38, *ağız aç-ğu vaqt* - KE 20r7, *çıkmakğa sebep bol-ğu-sı üçün* - KE 9v20, *ne kıl-ğu-sını bilmez boldı* - NF 281/10,

¹²³ ECKMANN, János, “*Çağatayca El Kitabı*” (çev. Prof. Dr. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s.109.

al-ğu nerse - ME 132/5, *inanma-ğu er* - MM 324/1, *okı-ğu sâ'at* - MM 142/3, *oltur-ğu yirler* - İM 418b/8, *küçleri yit-gü kadarınça* - İM 377a/2

4.2.3.4.3.2. -Asİ

Gelecek zaman sıfat-fiilidir. Fiillere yalın olarak ve isim çekim ekleri alarak gelebilir. HŞ'de geçtiği tek örnekte ek başında /g/ sesi türemiştir. Bu ekin bazı eserlerde nadir olarak görülmesini, her iki saha üzerinde Oğuz Türkçesi tesiri ile açıklamak mümkündür.

tilemez erdi andıng öng yi-gesi - HŞ 2335, *biç-esü vaqtı boldı* - ME 8/8, *bitir-esü-gin* - ME 61/6, *kaytar-asu-ğa* - ME 47/8, *kel-esi miḥnet* - GT 284/4, *yat-ası yir* - GT 272/11, *bir-esi-ge* - İM 476a/4, *kil-esi ḥāl* - İM 26b/1

4.2.3.4.3.2. -dAçI

Eski Türkçeden itibaren kullanılan -dAçI sıfat-fiil eki Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden sadece NF'de iki yede geçmektedir. Çağatay Türkçesinde de kullanımı bulunmayan -dAçI ekinin kullanımının azlığı önemli bir bilgidir.

kılmış kıldaçı zilletlerni yarlıqatu tileyürler - NF 4/4, *kelmiş taķı keldeçi yazuķını* - NF 83/17

4.2.3.5. Zarf-Fiiller

4.2.3.5.1. -A / -(y)U / -(y)ı

Bu zarf-fiil eki hem eylemin amacını bildirmekte, hem de bazı fiillerle birleşerek tasviri fiiller yapmaktadır. Eserlerde en az görülen şekil *-(y)ı*'dır. Harezmi Altın Ordu eserlerinden KE ve MN'de, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden ise İM ve MG'de görülmektedir.

yana, sayu, ulaşu ~ ulaş, öte, tapa, basa, tegrü gibi edatlar, fiil köklerine bu ekin gelmesi ile kalıplaşmışlardır.¹²⁴

közdin ak-a yaş - HŞ 2202, *ur-a yırt-a* - HŞ 4508, *anı izde-yü aklım gitti* - HŞ 29, *sançış-ı şehid bol* - KE 247r3, *otla-yu başla* - KE 34v21, *korğ-a titre-yü kel* - NF 8/8, *iste-yü bardı* - NF 172/13, *aç-a sözledi* - ME 54/4, *çağırdı ahsur-u* - ME 168/6, *ör-e kop* - MM 240/3, *kül-e oyna-yu içsünler* - MN 296bV7, *tapılğay maksūdum tapkuṅda bar-ı* - MN 297bV9, *yıkıl-a tur-a kit* - GT 51/5, *oltur-a kal* - GT 241/13, *qaytar-u* - İM 260b/2, *qaytar-ı* - İM 149b/6, *di-yü* - İM 234b/1, *anḡla-yı* - MG 17b/8, *anḡla-yu* - MG 4a/9, *korğ-a* - BV 4a/13

¹²⁴ ATA, Aysu, *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.89.

4.2.3.5.2. -p / -İp / -Up

Bu zarf-fiil ünlü ile biten kelime sonlarına doğrudan *-p* şeklinde eklenir. Eğer kelime sonu ünsüz ile bitiyorsa, bu ek ünlü uyumuna tabi olarak düz veya yuvarlak ünlülü şekilleri ile cümleye eklenebilmektedirler.

tut-up bik yerni - HŞ 15, *felekni tezgıt-ip yulduznı yörütgen* - HŞ 18, *arķasında kötr-üp yörür erdiler* - KE 16r8, *suwķa soķ-ip yelpidi* - KE 143v14, *bitig bit-ip ıda berdi* - NF 79/15, *al-ip bardı* - ME 63/6, *eksü-p* - MM 186/3, *yıg-ip* - MM 358/3, *bulutlar yel tig kökre-p yürürler* - MN 291aV2, *ķūseyñī perdesi içre tüz-üp sāz* - MN 291bV3, *ağrı-p* - GT 66/11, *taş-ip* - GT 278/9, *boğ-up* - İM 459a/7, *izle-p* - İM 295a/2, *aç-ip* - MG 9b/5, *aşur-up* - MG 22a/3, *anı firāset ķıl-ip bilgey* - BV 2b/8

4.2.3.5.3. -GAÇ

Bu zarf-fiil eki esas fiilin hareketinden hemen önce yer alan bir harekete işaret eder.¹²⁵ *-GAÇ* zarf-fiil şekli bazı eserlerde nadiren görülmektedir. Harezm-Altın Ordu sahasında HŞ, KE ve MN'de, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde ise GT ve MG'de görülmektedir.

yir öp-geç başladı - HŞ 3457, *ķaraç al-ķaç* - HŞ 183, *kör-geç sordı* - KE 142v12, *yūsuf ewdin çık-ķaç aşukup* - KE 85v15, *seninģ atınģ işit-geç yirler öpgey* - MN 294aV3, *kiter i-geç* - GT 88/5, *sünģünü ilinģe al-ķaç* - MG 38b/2

¹²⁵ ECKMANN, János, “*Çağatayca El Kitabı*” (çev. Prof. Dr. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s.116.

4.2.3.5.4. -GAI / -GAIU / -ğalı / -alı

Eski Türkçede olduğu gibi bu ek "-mek için" anlamında kullanılmıştır.¹²⁶ Harezmi-Altın Ordu eserlerinden KE, NF ve MN'de, Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinden sadece GT'de seyrek olarak görülmektedir.

siz öl-geli - KE 163r7, *helāk kıl-ğalı kelmişde* - KE 54r1, *sançış-ğalı çıkkan kōrk içinde* - KE 247v5, *kā 'beke ziyāret kılgalı bardım erdi* - NF 188/3, *bizniñ bik yādığa 'ışret kıl-alı* - MN 295aV1, *urup men kör-geli dildār körkin* - GT 225/12

4.2.3.5.5. -GİnçA / -GUñçA / -GUçA / -ğunça / -ınça / -unça / -gimçe / -GUmçA

-GU sıfat-fiil eki ile -çA eşitlik hali ekinin birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki düz ve yuvarlak ünlülü biçimleri ile kelimelere bağlanabilmektedir. Eklendiği eyleme "-e kadar / -ince" anlamı vermektedir.

KE'deki bazı örneklerde -GUñçA şeklinde bulunan /n/ ünsüzünün düştüğü görülmektedir. Bu yapının Çağatay Türkçesinde de görülmesi itibarıyla, KE'deki Çağatayca tesirini gösteren bu kullanım dikkat çekici bir durumdur.

¹²⁶ KARAMANLIOĞLU, A.F., Seyf-i Sarâyî, Gülistân Tercümesi (Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî), TDK Yayınları, Ankara, 1989, s.LXXVII

NF'de diğer eserlerden farklı olarak ekin *-gimçe / -GUmça* şekilleri geçmektedir. "Bu şekiller ekin dil tarihindeki seyrini takip etme hususunda dikkat çekicidir."¹²⁷

Eserlerde *-GInça* zarf-fiil ekinin ek başı /G/ sesinin düşerek *-mca* şeklinde görüldüğü örnekler bulunmaktadır. Her iki sahada da düz ünlülü şekli ile görülen bu yapı BV'de tek örnekte *-unça* şeklindedir.

Çağatay Türkçesinde bu zarf-fiil eki sadasız ünsüzlerden sonra genellikle *-kuncha* şeklinde gelmektedir.¹²⁸ Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde bu yapı henüz tam kurallı olarak görülmemekteyse de, ekin kelimeye sadasız ünsüzlerden sonra *-kınça* şeklinde eklendiği yapılar mevcuttur. Mevcut bilgi ışığında, Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülmeye başlanan *-GInça* zarf-fiil ekinin sadasız ünsüzlü *-kınça* şekli, Çağatay Türkçesinde gelişmiş bir kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır.

söndürme-ginçe yatmağay men - HŞ 507, *tañg at-ginça* - HŞ 333, *tañg at-günça* - KE 22r13, *tañg at-kuncha* - KE 143v2, *olarğa but bol-ğuça kamuğ butlarga tapınur erdiler* - KE 31v10, *sünğü yurtındın çık-ğuça* - KE 30v6, *köz açıp yum-ginça* - NF 429/2, *men kecābegā kel-gimçe* - NF 414/13, *men öl-gümçe közüm yaşın tinğmege* - NF 177/17, *sañga yawuğ bol-gümça* - NF 361/3, *sordı fulān qatındaqını bil-ginçe* - ME 175/7, *kün bat-ınça* - MM 165/3, *munı tökme-ginçe anı tolmas ol* -

¹²⁷ ATA, Aysu, *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul, 2002, s.90.

¹²⁸ ECKMANN, János, “*Çağatayca El Kitabı*” (çev. Prof. Dr. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s.118.

MM 268/4, *küçüm yit-ginçe köp kıldım vefâlar* - MN 297bV5, *aşı biş-ginçe* - GT 86/6, *at-kınça* - GT 40/8, *toğur-ğünça* - GT 291/3 *uyak-kınça* - İM 320b/5, *çık-ınca* - İM 330a/7, *öl-günçe* - İM 364a/8, *bol-ğünça* - MG 10b/4, *bu at öl-günçe* - BV 16b/6, *yuğarı uzun-ınça tağı* - BV 5a/2, *burnınıñ süñgüki uzun-unça tüz bolsa* - BV 5a/7

4.2.3.5.6. -bAn / -IbAn / -UbAn

Eski Türkçeden beri görülen bu zarf-fiil eki asıl olarak *-p* zarf-fiil ekinin *-An* eki ile pekiştirilmiş şeklidir. Bu yapı "Müşterek Orta Asya Türkçesinin Horezm-Altın Ordu Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu, Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde, Azeri Türkçesi, Kırım Tatarcası ve Yeni Uygur Türkçesinde kullanılmış ve kullanılmakta olan bir ektir."¹²⁹ Yaptığımız çalışma neticesinde bu sahalara ek olarak Asıl Memlük Kıpçakçasını da ekleyebiliriz.

hem birge kil-iben bolup yoldaşım - BFM 30, *kurını kurşa-ban* - KE 2r11, *atan-ıban* - KE 47v14, *körkünge munğluğ bol-uban* - KE 77r21, *bu üç birik-iben bolur ol iman* - MM 21/1, *imāmga uy-uban uyusa kişi* - MM 141/1, *kerem bilen aç-ıban* - GT 43/8, *gāfil yürü-ben usal bolma* - GT 27/8, *hamāyil bol-uban seni yildürür* - GT 145/12

¹²⁹ SERTKAYA, O. Fikri, *-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine*, TDAY Belleten, 1989, s.345.

4.2.3.5.7. -ArAK

Bu zarf-fiil eki her iki sahada da birer eserde görülmekte, ayrıca Çağatay Türkçesinde bu yapı bulunmamaktadır. Çağatay Türkçesinde bu zarf-fiil ekine ait herhangi bir kullanım bulunmaması, belki de Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası sahalarında bu ekin kullanımının seyrek olmasına bağlıdır. Nitekim her iki sahada da sıklıkla kullanılan sıfat-fiil / zarf-fiil yapıları varlıklarını Çağatay Türkçesinde de devam ettirmişlerdir.

bular burun-araķ barıp bir tepege aġdılar - KE 69v13, *ķumāşların bir tewege yüklep yaz-araķ tegmesünler* - KE 228r7, *bular birle sançış-araķ yürügil* - MG 62a/4, *sen atıñnı tart-araķ yürür sin* - MG 64a/5, *iyerīñde anıñ saru kıyış-araķ olturġıl* - MG 64a/3

4.3. Harezm-Altın Ordu ve Asıl Meml k Kıpçakçası Eserlerinde Ortak Unsurlar

1) Harezm-Altın Ordu ve Asıl Meml k Kıpçakçası eserlerinde kelime köklerindeki *e/i* yazımı paralellik göstermektedir. Her iki sahada da kelime köklerindeki *e/i* meselesinde, /i/ temayülünün ağırlıkta olduğu eserler görülmekle birlikte, yine her iki sahada kelime köklerindeki asli /e/ sesinin tamamen /i/'leştiği eserler görülmektedir. Orta Asyanın XV. yy.'dan sonraki edebi dili olan  ağataycanın özelliklerinden biri olan, kelime köklerinde /i/ yazımının hem Harezm-Altın Ordu hem Asıl Meml k Kıpçakçası sahasında görülmesi, bize  ağataycanın oluşum süreci ve ortaya çıktığı bölgeler hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca kelime köklerinde *e/i* seslerinin karışık kullanımı görülen eserlerin varlığı, her iki sahanın da hem  ağataycanın şekillendiği hem de Eski Türkçeden beri devam eden edebi yazının devam ettiği bölgeler olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

2) Eski Türkçedeki /G/ sesi; Harezm-Altın Ordu Türkçesinde /w/ ve /v/ seslerine,  ağatay Türkçesinde ise /v/ sesine dönüşmektedir. Asıl Meml k Kıpçakçası eserlerinde /G/ sesi Harezm-Altın Ordu Türkçesinde olduğu gibi /w/ ve /v/ seslerine dönüşmektedir.

3) Eski Türkçedeki /d/ sesi; Harezm-Altın Ordu Türkçesinde /d/ ve /y/ seslerine, Oğuz Türkçesinde ise /y/ sesine dönüşmektedir. Asıl Meml k Kıpçakçası eserlerinde, Harezm-Altın Ordu Türkçesi eserlerinde olduğu gibi karışık örneklerin olduğu eserlerle birlikte ( M), /y/ sesi tarafında olan eserler de görülmektedir.

Yaptığımız çalışmada Harezmi-Altın Ordu Türkçesi eserlerinden MN'de tesbit ettiğimiz kadarıyla bir örnek haricinde eser $d > \underline{d} > y$ değişmesinde /y/ tarafındadır. Her iki sahada /y/ tarafında olan eserlerin görülmesi, sahalar üzerindeki Oğuzca tesiriyle açıklanabileceği gibi, Çağatay Türkçesinin teşekkül ettiği bu bölgelerin, Çağatay Türkçesine etkilerini göstermesi açısından da önemli bir durumdur.

4) Ancak eklerde görülen bu durum kurallı değildir. Çağatay Türkçesine gelindiğinde ise bu yuvarlaklaşma eğiliminin Harezmi-Altın Ordu Türkçesine göre daha az olduğu görülmektedir.

Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde kelime sonlarındaki dudak ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşen ek ünlülerindeki ve bağlayıcı ünlülerdeki yuvarlaklaşma olayının Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT ve İM'de görülmektedir. MG ve BV'de ise daha sonraki dönem olan Çağatay Türkçesine yakın bir özellikte olup, düz ünlülü şekilleriyle kullanılmaktadır.

5) Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde çoğul eki almış 1. ve 2. çoğul kişi zamirlerinin *bizler/sizler* şekilleri her iki sahada da görülmektedir.

Harezmi-Altın Ordu Türkçesi ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde 1. ve 2. çoğul şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimleri genel olarak *bizge/sizge* şeklinde olmasına rağmen, yine her iki sahada aynı şekilde Oğuz Türkçesi tesiriyle *bize/size* şekli de görülmektedir.

6) Harezm-Altın Ordu Türkçesinde bilinen geçmiş zaman eki için kullanılan eski şekil olan *-DImIz* bir iki istisna dışında terk edilmiş, yerine *-DUK* şekli kullanılmaya başlanmıştır. Aynı şekilde Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde de *-DImIz* şekli bulunmamakta, eserlerde geçen bütün örnekler *-DUK* biçiminde kullanılmaktadır.

7) Belirsiz geçmiş zaman için kullanılan *-(X)p turur* yapısı, Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde geçmektedir. Daha önceki dönemlerde belirsiz geçmiş zaman için *-mIş* yapısı kullanılırken, her iki sahada da kullanılan bu yapı ile birlikte hem *-mIş* hem de *-(X)p turur* şekilleriyle belirsiz geçmiş zaman yapısı oluşturulabilmektedir. Çağatay Türkçesinde yoğun bir şekilde kullanılan bu yapının ortaya çıkış noktalarının Harezm-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası olması dikkate değer bir durumdur.

8) Oğuzca bir özellik olan $t > d$ değişmesi Harezm Altın-Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülmektedir. Eserlerde /t/ sesi varlığını korumakla birlikte, yer yer Oğuzca tesiriyle oluşmuş /d/'li şekiller görülmektedir.

9) Harezm Altın Ordu eserlerinde gelecek zaman ekinin en nadir görülen *-IsAr* ve *-AsI* şekilleri, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde de görülmektedir. *-IsAr* şekli Harezm-Altın Ordu eserlerinden HŞ ile Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden GT'de, *-AsI* şekli ise yine Harezm sahasından HŞ ile Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden İM'de bulunmaktadır.

10) Geniş zamanın olumsuzu Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde, Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi *-mAz/-mAs* şekillerine şahıs zamirlerinin eklenmesiyle yapılır. *-mAs* yapısı HŞ'de birkaç örnekte görülürken, MN'de bütün örnekler bu şekildedir. Aynı şekilde GT ve İM'de *-mAz/-mAs* şekilleri görülürken MG'de sadece *-mAs* şekli görülmektedir. Bu bakımdan geniş zaman ekinin olumsuz şeklinin kullanımındaki tutarsızlık her iki sahada da karşımıza çıkmaktadır.

11) Eski Türkçeden itibaren ikinci şahıs emir kipi, genellikle düz ünlülü biçimi ile kullanılmaktayken (*-GII*), Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde zaman zaman yuvarlak ünlülü *-GUI* şekliyle görülebilmektedir.

12) Eski Türkçeden itibaren üçüncü şahıs emir kipi yuvarlak ünlülü biçimleriyle kullanılmaktayken (*-sUn/-sU/-zUn/-zU/-çUn/-çU*), bu kipi Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde nadir olarak düz ünlülü şekliyle (*-sIn*) kullanıldığı görülmektedir.

13) Şart kipinin ikinci şahıs çekimi genel olarak *-sAnġ* şeklindedir. Ancak Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde nadiren, *-sAnġ* şekli üzerine *-An* şekli getirerek yapılan *-sAnġAn* şekli bulunmaktadır.

14) Harezmi-Altın Ordu Türkçesi ve Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen zamir n'sinin kullanılıp kullanılmaması durumu kesinlik göstermemektedir. Örneğin KE'de zamir n'si kullanılan örneklerle,

kullanılmadığı örnekler bir aradadır. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden İM'de aynı durum söz konusudur.

15) Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde birleşik zaman çekimlerinde kullanılan *er-* fiilinin düştüğü yapılar mevcuttur. Şart kipinin hikayesi birleşik çekiminde HŞ'den *-sAdI* şekli ile İM'de görülen *+sAydl* şeklinde *er-* fiili düşmüş durumdadır. Aynı şekilde belirli geçmiş zamanın şartı birleşik çekiminde de *er-* fiilinin düştüğü yapılar her iki sahada da mevcuttur.

16) Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde kelime sonu /G/ sesinin kullanımı paralellik göstermektedir. Her iki sahaya ait bütün eserlerde kelime sonu /G/ sesinin düştüğü yapılar bulunmakla birlikte, çoğunlukla kelime sonunda /G/ sesinin korunduğu görülmektedir.

17) Harezmi-Altın Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde olumlu bildirmeler için kişi zamirleri, *er- ~ i-* ya da geniş zaman çekimi için *tur-* fiili kullanılmıştır. Oğuz Türkçesi tesiriyle oluşan *tur- > dur-* şekline ait örnekler yine iki sahada da görülmektedir.

18) Gelecek zaman şekilleri olan *-GA* ve *-GAy* eklerinden geldiği düşünülen ve dilek-istek kipi olarak kullanılan *-A* ve *-Ay* şekilleri Harezmi Altın-Ordu ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülmektedir. *-A* şekli Harezmi-Altın Ordu eserlerinden HŞ ve KE'de, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinden ise İM'de

görülmektedir. -Ay şekli ise Harezmi-Altın Ordu sahasından HŞ’de, Asıl Memlük Kıpçakçasında ise GT ve İM’de geçmektedir.

19) Eski Anadolu Türkçesinde görülen kalın ünlü bulunduran kelimelerde ط ve ص harflerinin yazımı, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi ve Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde seyrek sıklıkta görülmektedir.

SONUÇ

Asıl Memlûk Kıpçakçasının dil özellikleri, eserlerdeki kimi şekillerin sayısal değerleri ve kullanımları, bu sahanın, Oğuz Türkçesinin yoğun tesiri altında, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi özelliklerinin görüldüğü bir geçiş dönemi olduğu izlenimini vermektedir. Asıl Memlûk Kıpçakçası ve Harezmi-Altın Ordu Türkçesi eserlerinde örneklenen Oğuz Türkçesine ve Çağatay Türkçesine ait kimi ortak kullanımlar, her iki sahanın da Oğuz Türkçesi tesirinde ve Çağatay Türkçesi öncesi birer geçiş devresi olduğu fikrini güçlendirmektedir.

J. Eckmann'ın Asıl Memlûk Kıpçakçasının, Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden ayrılan özelliklerini belirttiği maddeleri -yaptığımız bu çalışma ile- yeniden değerlendirildiğinde şu bilgilere ulaşılmaktadır.

a) *Kelime sonundaki ğ/g'nin çoğu zaman düşmesi*. Kelime sonundaki /G/ sesine ait Tablo 2'de gösterilen sayısal veriler, Asıl Memlûk Kıpçakçası eserlerinden sadece GT'de kelime sonundaki /G/ sesinin çoğu örnekte düştüğünü, ancak -Harezmi-Altın Ordu Türkçesi eserlerinde olduğu gibi- bu sese ait düşen ve korunan örneklerin İM, MG ve BV'de karışık şekilde bulunduğunu göstermektedir.

b) *Datif eki Harezmi Türkçesindeki gibi -ka/ke veya ğa/ge. Fakat üçüncü şahıs iyelik ekinin sonra -n-a/ -n-e dir*: GT, İM ve MG'de üçüncü şahıs iyelik ekinin sonra *+n+A* ekinin yanında *+ngA* şekli de bulunmuş, ekin sadece BV'de tamamen *+n+A* şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Harezmi-Altın Ordu eserlerine

bakıldığında *+nġA* ekinin yanında *+n+A* şekli de karşımıza çıkmaktadır. Her iki sahada da görülen bu karışık kullanımlar, *+n+A* yapısının Asıl Memlük Kıpçakçasını Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden ayıran unsurlardan olamayacağı izlenimini oluşturmaktadır.

c) *Ablatif eki -dan/ -den'dir ve daima دان* şekliyle yazılır. Eckmann'ın belirttiği bu kurala en yakın kullanım GT'de görülmektedir. GT'de örneklerin çoğu *+dAn* şeklinde olup sadece bir kaç örnekte *+dIn* biçiminde geçmektedir. Ancak diğer Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerindeki durum GT'den farklıdır. İM'de *+dAn* görülmekle birlikte yarısı nisbetinde *+dIn* şekli görülmekte, BV'de ise *+dAn* ve *+dIn* şekilleri aşağı yukarı aynı oranda kullanılmaktadır. MG'de eserin çoğunluğunda bulunan şekil *+dIn* olup sadece bir kaç örnekte *+dAn* şekline rastlanmaktadır. Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülen ayrılma hali ekinin karışık kullanımları ve Harezmi-Altın Ordu Türkçesi eserlerinde de aynı şekilde *+dIn* ve *+dAn* şekillerinin görülmesi, *+dAn* yapısının Asıl Memlük Kıpçakçasını Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden ayıran unsurlardan olamayacağı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

d) *Harezmi Türkçesindeki ermez/ ermes yerine degül kullanılır*. GT ve MG'de bir kaç *ermes* şeklindeki örnek haricinde yapılar *degül / tögöl* şeklindedir. Ancak İM'de *degül* şekli sadece bir yerde geçmekte ve bütün olumsuz bildirmeler *ermes / ermez* şeklinde yapılmaktadır. BV'de de olumsuz bildirmeler aynı şekilde *ermes* 'tir. Oğuz Türkçesinde olumsuz bildirmeler için *degül* şeklinin kullanıldığı düşünüldüğünde, *degül / tögöl* yapısının, Asıl Memlük Kıpçakçası eserlerini Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden ayıran bir unsur olmasından ziyade, GT ve MG

üzerindeki Oğuz Türkçesi tesirini gösteren bir yapı olduğu fikrinin daha doğru olduğu ortaya çıkmaktadır.

e) *Soru eki mi/ mi'dir*. Bu yapıya uygun eser sadece GT'dir. GT'de görülen bütün soru ekleri *-mI* şeklindedir. Ancak İM'de geçen soru ekinin büyük çoğunluğu *-mU*, bazı örneklerde ise *-mI* şeklindedir. MG'de bulunmayan bu ek BV'de ise tamamen *-mU* biçimindedir. Oğuz Türkçesinde soru ekinin *-mI* biçiminde olması ve Harezmi-Altın Ordu eserlerinde yuvarlak ünlülü şeklin yanında, düz ünlülü örneklerin de görülmesi, bu yapının Asıl Memlük Kıpçakçasını Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden ayıran bir unsur olmasından ziyade, GT üzerindeki Oğuzca tesirini gösteren bir unsur olduğu fikrine ulaştırmaktadır.

f) *-duḡ/ -dük isim-fiil ekinin yaygın olarak kullanılması*. *-DUK* ekinin Asıl Memlük Kıpçakçası eserleri içerisinde kullanımı sadece BV'de bir örnekte tespit edilmiştir. Hem Harezmi-Altın Ordu hem de Asıl Memlük Kıpçakçasında az olarak rastlanılan bu ek, iki sahayı birbirinden ayıran unsur olmaktan ziyade, birbirine yaklaştıran bir konumdur.

Eckmann'ın Oğuz-Kıpçak karışımı bir dil bölümünde bahsettiği Oğuzca tarafında olan eserlerde görülen Eski Anadolu Türkçesi eserlerindeki ڭ /ñ/ sesinin kullanımının, Asıl Memlük Kıpçakçası GT ve MG'de nadiren de olsa görülmeleri Asıl Memlük Kıpçakçası üzerindeki Oğuzca tesirini gösteren önemli bir olaydır.

Asıl Meml k Kıpçakçasını Harez -Altın Ordu Türkçesinden ayıran unsurlar olarak tanımlanan bu yapılar için anahtar kelime Oğuz Türkçesi olmalıdır. Nitekim farklılıklara dikkatli bir şekilde bakıldığında, maddelerin Oğuz Türkçesinin dil özelliklerinin eserler üzerindeki tesirlerinden oluştuğunu görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

AKALIN, Mehmet (1988), *Tarihi Türk Şiveleri*, TKAE Yay., Ankara

ARAT, R. Rahmeti (1953), “Türkçe Metinlerde e/i Meselesi”, *Rocznik Orientalistyczny*, S.XVII, s. 306-313. Yeni yayını için bk. ARAT, R. Rahmeti (1987), *Makaleler C. I*, (yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yayınları, Ankara

ATA, Aysu (1997), *Nāşirü’-d-dīn bin Burhānū’-d-dīn Rabgūzī. Kışaşü’l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları), I. Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, TDK Yayınları: 681-1; *II. Dizin*, TDK Yayınları: 681-2, Ankara

____ (1998), *Nehcü’l-Ferâdis, Uşmağlarınġ Açuk Yolu, III. Dizin-Sözlük*, TDK Yay.:518, Ankara

____ (2002), *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul

____ (2010), Moğol Fütuhâtı ve Doğu-Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine, *AÜ DTCF Türkoloji Dergisi*, XVII-1, s. 29-37

ATALAY, Besim (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK Yay.: 521, *II*, TDK Yay.: 522, *III*, TDK Yay.: 523, *IV*, *Dizin*, TDK Yay.: 524, Ankara

_____ (1945), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*, TDK Yay., İstanbul

BARUTÇU Özönder, F. S. (1996), '*Alî Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn (İki Dilin Muhakemesi)*', TDK Yayınları: 656, Ankara

CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford

DEMİRCİ, Jale (2010), *Kıpçak Türkçesi*, Onur Yayıncılık, Ankara

DEVELLİOĞLU, Ferit (1988), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara

ECKMANN, Janos (1984), *Memlük-Kıpçak Edebiyatı*, çev: Günay Karaağaç, *TDAY Belleten*

_____ (2009), *Çağatayca El Kitabı* (çev. Prof. Dr. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, İstanbul

_____ (2003), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayıma Hazırlayan: Prof. Dr. O. Fikri Sertkaya), TDK Yayınları, Ankara

ERCİLASUN, A. Bican (2006), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara

GABAİN, A.V. (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, s.34, Ankara

HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları, Ankara

_____ (2003) *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara

İNAN, Abdülkadir (1953), "XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Haliis Türkçe ", TDAY Belleten

KARAMANLIOĞLU, A.F. (1989), *Seyf-i Sarâyî, Gülistân Tercümesi (Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî)*, TDK Yayınları, Ankara

_____ "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri I", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XVI* (1968), s.55-72; "II". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XVII* (1969), s. 33-56; "III" *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XIX* (1971), s. 145-170.

_____ (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları No: 579, Ankara

KOCAOĞLU, Timur (2004), “Ali Şir Nevayî’nin Türkçe Ünlü Sesler Üzerindeki Açıklamaları (Kapalı e/i Meselesi)”, *Ali Şir Nevâyî’nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri (24-25 Eylül 2001)*, TDK Yayınları, s. 57-66, Ankara

KÖPRÜLÜ, Fuad (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul

KUN, T. Halası (1941), *Die-Mameluk-Kiptschakischen Sprachstudien un die Handschriften in Stambul*, KCsA, c.3/1, , s.80-83

NADJİB E.N. (1961), “*Horezmi, Muhabbet-name, İzдание, teksta, transkripsiya, perevod i issledovanie*”, Moskova

ÖZGÜR, Can (1994), *Baytaratü’l-Vazih’in Kıpçak ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmençeleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul

PRITSAK, Omeljan (1988), *Tarihi Türk Şiveleri* çev. Mehmet Akalın, TKAE Yay., Ankara

SAMOYLOVİÇ, A. N. (1935), Cuci Ulusu veya Altın Ordu Edebi Dili, *Türk Dili*, S. 12, s. 39

SERTKAYA, O. Fikri (1972), Horezmî'nin Muhabbet-nâme'sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine, *Türkiyat Mecmuası*, C. XVII, İstanbul

_____ (1989), -an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine, *TDAY Belleten*, s.335-340

TEKİN, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul

THOMSEN, V. (2011), “*Vilhem Thomsen Tarafından Çözülmüş Orhon Yazıtları*” (özgün adı: *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par Vilh. Thomsen, 1896*), Orhon Yazıtları Araştırmaları, (çeviren ve yayıma hazırlayan: Vedat Köken), TDK Yayınları, s. 35-36, Ankara

_____ (2011) “*Vilhem Thomsen Yenisey Yazıtlarındaki İyi Değerlendirilmemiş Bir Harf*” (özgün adı: *Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénisséi par Vilh. Thomsen, 1913-1918*), Orhon Yazıtları Araştırmaları, (çeviren ve yayıma hazırlayan: Vedat Köken), TDK Yayınları, s. 303-313, Ankara

TOPARLI, Recep (1992), *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, TDK Yayınları, Ankara

TOPARLI, Recep – ARGUNŞAH, Mustafa (2008), “*Mu'înü'l-Mürîd*”, TDK Yayınları, Ankara

UĞURLU, Mustafa (1987), *Münyetü'l-Ğuzât*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:

676, Ankara

YAPICI, Ali İhsan (2013), "Aydın ve Yöresi Ağızlarında Geçmiş Zaman İşleviyle

Kullanılan Bir Yapı {-p turur}", *Turkish Studies*, Vol: 8/1, s.2807-2815

YÜCE, Nuri (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb-Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter*

Nüshası-Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks, TDK Yay., Ankara

ZAJACKOWSKI, Ananiasz, *Najtarsza wersja Turecka – Husrav u Şîrîn Qutba*, II

Facsimile, Warszawa 1958 II, Warszawa 1958; III, Warszawa 1961

ÖZET

Harezm Türkçesi XIII-XIV. yüzyıllar arası Orta Asya edebi dili olarak tanımlanmaktadır. Harezm Türkçesinin en önemli özelliği, Oğuz, Kıpçak gibi Türk boylarına ait dil unsurlarının yazı dilinde görülmesidir. Memlük Kıpçakçası

XIII-XVI. yüzyıllar arasında Mısır ve Suriyede Kıpçak Türkleri tarafından kullanılmış yazı dilinin adıdır. J. Eckmann ve T. Halasi Kun'a göre Memlük Kıpçakçası, bu bölgede yazılan eserlerde görülen dil özelliklerine göre üç bölüme ayrılmaktadır.

Çalışma 4 bölümden meydana gelmektedir. *Giriş* bölümünde Memlük Kıpçakçası ve bu yazı diline ait dil hususiyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Hem Harezm Türkçesine hem de Memlük Kıpçakçasına ait eserleri istinsah eden ve Memlük sahasına ait ilk şiiri yazan Berke Fakih adlı müstensih tanıtılmış ve manzumesinin transkripsiyonlu metni verilmiştir. *Yazım Özellikleri* bölümünde eserlerde görülen yazım özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. *Ses Özellikleri* bölümünde Harezm Türkçesi ile Memlük Kıpçakçası eserlerinde ses yapıları örneklendirilmiş, ortak veya farklı kullanımlar gösterilmiştir. *Şekil Bilgisi* bölümünde ise Harezm Türkçesi ile Memlük Kıpçakçası eserlerinde görülen şekil hususiyetleri isim ve fiil başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıpçaklar, Memlük Kıpçakçası, Harezm Türkçesi, Berke Fakih

ABSTRACT

Khwarezm Turkish which is defined as a literary language of Central Asia between XIII and XIV. centuries. The most important feature of Khwarezm Turkish is seen language elements belonging to the Turks tribes as Oguz and Kipchak in the written language.

Mamluk Kipchak is name of written language which have been used by Kipchak Turks of in Egypt and Syria between XIII-XVI centuries. According to Eckmann and Kun, Mamluk Kipchak is divided into three sections in accordance with language features in manuscripts written in this region.

The study consists of four parts. In the part for “*Introduction*”, it was informed about Mamluk Kipchak and features of the language of this written language. Berke Fakih named scribal who recopying by manuscripts belonging to both Khwarezm Turkish, and the Kipchak Mamluks and writing the first poem in the field by the Mamluks, was introduced and the transcribed text of his poem is given. In the part for “*Writing Features*”, it was informed about writing features seen in the manuscripts. In the part for “*Sound Features*”, it was exemplified the structure of sound and was shown common or different usages in the manuscripts Khwarezm Turkish and Mamluk Kipchak. In the part for “*Morphological Features*”, it was evaluated morphological features in the manuscripts Khwarezm Turkish and Mamluk Kipchak under the headings of nouns and verbs.

Keywords: Kipchaks, Mamluk Kipchak, Khwarezm Turkish, Berke Fakih